

TAMPEREEN YLIOPISTO

Tapio Salminen

**"CAPUT QUOQUE TUUM MITRA, QUOD EST INSIGNE
ROMANORUM, PERMITTIMUS INSIGNIRI"**

Paavin legaattien valtuudet, toiminta ja kontrolli Pohjolassa dekretaalioikeutta edeltäneellä kaudella ennen vuotta 1198

Tampereen yliopisto

Historiatieteen laitos

SALMINEN, TAPIO: "Caput quoque tuum mitra, quod est insigne romanorum, permittimus insigniri". Paavin legaattien valtuudet, toiminta ja kontrolli Pohjolassa dekretaalioikeutta edeltäneellä kaudella ennen vuotta 1198.

Sivulaudaturtutkielma, 100 s., 9 liitesivua

Yleinen historia

Maaliskuu 1995

Tässä tutkimuksessa tarkastellaan paavin legaattien valtuuksia, toimintaa ja kontrollia Pohjolassa paavi Innocentius III:n kautta (1198-1216) edeltäneellä ajalla. Varsinainen paavin legaattilaitos syntyi nk. Gregoriaanisen reformin kaudella 1050- ja 1080-lukujen välisenä aikana, jolloin legaateista muotoutui tärkeä kirkon sisäiseen hallintoon sekä kirkon ja maallisen vallan suhteisiin liittynyt väline. Toinen tärkeä rajakohta oli Innocentius III:n aika, jolloin legaattilaitos ja legaattien valtuudet tulivat dekretaalioikeuden piiriin ja säännösteltiin kanonisessa oikeudessa.

Keskeinen Innocentius III:n kautta edeltäneisiin legatuureihin liittyvä ongelma on kysymys legaattien valtuutus- ja kontrollimuodoista. Ongelma on yhteydessä poliittisen ja hallinnollisen edustuksellisuuden käsitteeseen, siihen, miten edustuksellisuus miellettiin aikana, jolloin varsinaisia edustuksellisia järjestelmiä ei vielä ollut. Millä tavalla ja millaisissa asioissa legaattit edustivat tai saattoivat edustaa paavia? Mitkä olivat heidän valtuutensa ja millä tavalla heidän toimintaansa kontrolloitiin? Miten paavin ja legaatin välinen edustuksellinen suhde perusteltiin?

Legaattilaitosta koskeva tutkimus on jakautunut kahtia sen mukaan, miten legaattien merkitystä kirkon hallinnossa sekä kirkon ja maallisen vallan suhteissa on tarkasteltu. Poliittishistoriallisen tutkimuksen kannalta mielenkiinto on kohdistunut legaatteihin poliittis- ja tapahtumahistoriallisina vaikuttajina. Kanonisoikeudellis-edustuksellisessa tutkimuksessa huomio on kiintynyt legaatin ja paavin väliseen edustukselliseen suhteeseen ja tapaan, jolla se rajattiin kanonisissa säädöksissä. Valtaosa 1200-luvun puoltaväliä edeltäneistä legatuureista selvitettiin saksalaisen legaattitutkimuksen piirissä jo toista maailmansotaa edeltäneellä ajalla. Tutkimukset osoittivat gregoriaanisen reformin kauden merkityksen legaattijärjestelmän kehityksessä, mutta myös legaattien toiminnan erittelyä ja systematisoimista koskevat vaikeudet. Kanonisoikeudellisen tutkimuksen kannalta olennaista on ollut paavin ja legaatin välinen edustuksellinen suhde ja sen yhteys suoran edustuksen oikeudelliseen perusteluun. Vanhastaan oletettiin, että klassiselle oikeudelle tuntematon suoran edustuksen käsite olisi syntynyt dekretaalioikeuden piirissä ja siirtynyt siitä maallisiin oikeusjärjestelmiin. Näin ei kuitenkaan ole, sillä dekretaalioikeuteen ei sisälly suoran edustuksen periaatetta. Vaikka dekretaalikokoelmia kommentoineet dekretalistit tunisivatkin ongelman viimeistään 1200-luvun alussa, eivät he selittäneet suoraa edustusta edustustilanteessa syntyvän sitoumuksen kautta. Paavin ja legaatin välinen edustuksellinen suhde ja legaatin tekemien päätösten pätevyys perusteltiin kirkon ja ruumiin välisen analogian sekä "pater familias" käsitteen kautta. Paavin ja legaatin välistä yhteyttä vahvistettiin legaateille myönnetyn apostolisen insignian eli paavillisten merkkien avulla.

Legaattien asemaa ja legaattilaitoksen kehitystä koskevat päätelmät perustuvat kahteen eri tyyppiseen lähteistöön, joista toista voidaan pitää luonteeltaan normatiivisena ja toista deskriptiivisenä. Legaattien asemaa koskevat tiedot tukeutuvat heidän oikeudellisen asemansa määrittelyä koskeviin dekretaaleihin, kun taas legaattien toimintaa koskevat tiedot perustuvat yksittäisten legaattien toiminnasta säilyneeseen asiakirja- ja kronikkamateriaaliin. Dekretaaleja on tulkitu normatiivisesti oikeuskäytäntöä todentavina lähteinä, kun taas yksittäisten legaattien toiminnasta säilynyttä materiaalia on tarkasteltu historiallista todellisuutta ja käytäntöä heijastavina deskriptiivisinä jäänteinä. Tarkastelutavan ongelmat paljastuvat legaattityyppejä koskevassa tutkimuksessa. Kun 1200-luvun dekretaalien kautta tunnettuja legaattityyppejä on yritetty soveltaa tietoihin legaattien toiminnasta, on päädytty yhä monimutkaisempiin jakoihin. Lähtökohtana on

ollut ajatus, että koska legaattityypit ja eri tyyppisten legaattien oikeudet olivat viimeistään 1200-luvulla selvästi eriytyneet, on myös varhaisemmalla ajalla täytynyt olla normatiivisia legaattien valtaa koskevia jakoja, joista myöhemmät legaattityypit olisivat kehittyneet. Näin ei välttämättä ollut, sillä 1200-luvulla muodostunutta dekretaalioikeuden normistoa ei voi käyttää suoraan hyväksi tulkittaessa 1000- ja 1100-lukujen legaattien toiminnasta säilyneitä deskriptiivisiä lähteitä. Dekretaaleissa mainitut legaattityypit ilmentänevätkin legaattien kontrollia koskevissa menetelmissä tapahtunutta muutosta, mikä selittää tyyppien normatiivista sisältöä ja legaattien toimintaa koskevien tulkintojen vaikeuden. Legaattityypit olivat osa legaattien kontrollimuodossa tapahtunutta siirtymää tapauskohtaisesti annetuista valtuuksista tyyppikohtaisiin valtuuksiin, missä yhteydessä tavoitteena lienee ollut kirkon lähettiläsjärjestelmän vakauttaminen ja legaattien edustuksellista valtaa koskevien ongelmien poistaminen.

Pohjola muodosti 800-luvulta lähtien katolisen kirkon reuna-alueen, joka kääntyi ja organisoitiin kristinuskon yhteyteen 1200-luvulle mennessä. Keskeinen organisoinnin väline olivat alueelle lähetetyt ja siellä toimineet legaatit. Ennen vuotta 1198 Pohjolassa toimineet legaatit voidaan jakaa paikalle lähetettyihin ja pysyviin legatuureihin. Ajallisessa mielessä voidaan edelleen tehdä jako karolingisen kauden missiolegatuureihin sekä gregoriaanisen reformin ja varhaisen dekretaalioikeuden kauden legatuureihin.

Varhaisimmat Pohjolaa koskeneet legatuurit olivat 800-luvun missiolegatuureja, joiden tavoitteena oli alueen käännyttäminen. Legaateilla oli oikeus vihkiä lähetyksiä ja tehdä lähetystyötä pohjoisten kansojen parissa. Tarkoituksena oli kirkollisten olosuhteiden stabilisointi. Samoja piirteitä sisältyy 1000-luvun puolivälistä alkaen tunnettuihin arkkipiispojien legatuureihin, jotka olivat yhteydessä arkkipiispojien aseman merkityksen nousuun ja kirkon sisäisen hierarkian säätelyyn gregoriaanisen reformin ja sen jälkeisellä kaudella. Legatuurien tavoitteena oli kanavoida tiettyjä, kirkon sisäiseen hallintoon ja oikeudenkäyttöön liittyneitä asioita alemman tason hoidettaviksi, minkä vuoksi karolingisen kauden missiolegatuureja ja gregoriaanisen reformin kauden arkkipiispojien legaatien arvoa on pidettävä toisiinsa verrannollisina.

Pohjolaan lähetetyistä organisatorista valtaa omaavista legaateista on tietoja vasta gregoriaanisen reformin kaudelta. Tärkeimmät legatuurit olivat yhteydessä laajoihin kirkollisen organisaation muutoksiin. Toinen motiivi oli keisarikunnan selustassa sijainneen kirkollishallinnollisen alueen kannan varmistaminen paavin ja keisarinvallan välisessä kamppailussa. Kolmantena syynä olivat alueen sisäiset ristiriidat, joiden ratkaisemiseksi vaadittiin paikan päällä tehtäviä tutkimuksia.

Pohjolaan lähetettyjen legaattien tarkastelu vahvistaa olettamuksen, etteivät dekretaalioikeuden kautta edeltäneiden legaattien valtuudet perustuneet normatiivisiin, edeltä käsin määriteltyihin tyypeihin, vaan vaihtelivat tapauskohtaisesti. Valtaosa alueelle lähetetyistä legaateista oli kardinaaleja. Laajimmat valtuudet olivat aina yhteydessä kirkollispoliittiseen organisointiin, kun taas informointitarkoituksissa lähetettyjen legaattien toiminta osoittaa toisen tyyppistä valtuutusta. Kardinaalilegaateilla ei ollut yhteneväisiä, kardinaaliuteen liittyviä valtuuksia, vaan valtuutus oli annettu kunkin legaatien tehtävän mukaan. Kontrolli oli luonteeltaan tapauskohtaista.

Mikäli Pohjolan legatuureja tarkastellaan paavin ja legaattien välisen edustuksellisen suhteen kannalta kiintyy huomio varhaisiin paavillista insigniaa koskeviin lähteisiin. Erityisen merkittäviä ovat Bremenin arkkipiispa Liemarin 1070-luvulla teettämät Bremenin arkkipiispan legatuuria koskevat väärennökset sekä Anastasius IV:n 30.11.1154 antama Nidarosin arkkihiippakunnan privilegio. Liemarin väärennökset korostavat apostolista insigniaa legaatien ja paavin välisen suhteen ilmentäjänä, mikä on varhaisimpia tunnettuja esimerkkejä insignian merkityksestä gregoriaanisen reformin kaudella. Nidarosin arkkihiippakunnan perustamiskirje liittyy suoran edustuksen oikeudellisen perustelun tarpeeseen varhaisen dekretaalioikeuden kaudella, mistä ei ole olemassa muuta 1200-lukua edeltävää materiaalia. Privilegiossa esiintyvät samat perusteet, joita dekretalistit käyttivät 1200-luvulla perustellessaan legaatien ja paavin välistä edustuksellista suhdetta sekä legaatien paavin puolesta tekemien päätösten pitävyyttä. Mielenkiintoista on, että nämä apostoliseen insigniaan ja suoran edustuksen oikeudelliseen perusteluun liittyvät lähteet ovat jääneet huomiotta viimeaikaisessa edustuksellisuutta ja legatuureja koskevassa tutkimuksessa.

SISÄLLYSLUETTELO

1. PAAVIN LEGAATIT TUTKIMUSONGELMANA	1
2. LEGAATTIJÄRJESTELMÄN PERUSTEET	3
2.1. Tutkimusperinteet	3
2.1.1. Saksalainen legaattitutkimus	3
2.1.2. Kanoninen oikeus ja edustuksellisuus	9
2.2. Legaatit, lähteet ja tulkintatavat - legaattien asemaa ja legaattijärjestelmää koskevat käsitykset	10
2.2.1. Normatiiviset ja deskriptiiviset lähteet - legaattien asema dekretaaleissa	10
2.2.2. Dekretaalioikeudessa mainitut legaattityypit ja niiden edeltäjät	13
2.2.2.1. Legaattityypit	13
2.2.2.2. Gregoriaaninen reformi ja dekretaalioikeutta edeltänyt legaattilaitos	16
2.2.2.3. "Legati nati" ja arkkipiispojien asema	18
2.2.3. Legaatti paavin edustajana	21
2.2.3.1. Dekretaalioikeus ja suora edustuksellisuus	21
2.2.3.2. Legaatin ja paavin välinen personifikaatio, analogia kirkosta ruumiina	24
2.2.3.3. Personifikaation ulkoiset ilmentymät - apostolinen insignia	27
2.2.3.4. Legaattien kontrolli	32
3. VUOTTA 1198 EDELTÄNEET SKANDINAVIAA KOSKENEET LEGATUURIT	35
3.1. Pohjolan legatuureja koskeva tutkimus	35
3.2. Missiolegatuurit	35
3.2.1. Reimsin arkkipiispa Ebo	35
3.2.2. Hampurin-Bremenin arkkipiispa Ansgar	37
3.2.3. Svealaisten legaatti Gautzbert	42
3.3. Arkkipiispojien ja piispojien legaatin valtuudet	44
3.3.1. Hampurin-Bremenin arkkipiispat	44
3.3.1.1. Bremenin arkkipiispojien legatuuri	44
3.3.1.2. Bremenin arkkipiispojien legatuuria koskevat väärennökset	46
3.3.2. Lundin arkkipiispat	51
3.3.3. Nidarosin arkkipiispat	54
3.4. Varsinaiset legatuurit	56
3.4.1. Kardinaalipiispat Geraldus Ostiensis ja Hubertus Praenestinus	56
3.4.2. Vastapaavi Wibertinuksen legaatti Teuzo	58
3.4.3. Kardinaalipresbyteeri Albericus	59
3.4.4. Kardinaalipresbyteeri Comes	63
3.4.5. Kardinaalipresbyteeri Martinus	64
3.4.6. Kardinaalipiispa Theodwinus	66
3.4.7. Kardinaalipresbyteeri Hubaldus	68
3.4.8. Kardinaalipiispa Nikolaus Breakespear	69
3.4.9. Merseburgin rovasti Christian	79
3.4.10. Nk. Pavian konsiilin legaatti	80
3.4.11. Kardinaalidiakoni Bernardus	81
3.4.12. Maisteri Stephanus Orvietolainen	83
3.4.13. Galandus	86
3.4.14. Kardinaalipresbyteeri Cinthius	87
3.4.15. Kardinaalipresbyteeri Fidentius	90

4. LEGAATTI PAAVIN EDUSTAJANA - LEGAATTIEN TOIMINTA, VALTUUDET JA
KONTROLLI POHJOLASSA ENNEN VUOTTA 1198

92

5. YHTEENVETO

97

Lyhenteet
Lähdeluettelo
Liite

Tekijän huomautus 24.10.2007: Pdf tiedosto on luotu 24.10.2007 alkuperäisten tekstitiedostojen pohjalta. Olen korjannut joitakin tekstiin tai vuosilukuihin liittyviä lyöntivirheitä. Sivunumerot vastaavat alkuperäisen pro gradun sivunumeroita, mutta yksittäisten kappaleiden ja muutamien lukujen alun välillä saattaa olla yhden sivun liukumia alkuperäisistä.

1. PAAVIN LEGAATIT TUTKIMUSONGELMANA

Sanat "legaatti" (lat. "legatus") ja "legatuuri" (lat. "legatio") palautuvat latinankieliseen verbiin "legare", joka tarkoittaa lähettilään lähettämistä. Alunperin sana "legatus" merkitsi ketä tahansa virallista lähettilästä, mutta tarkentui keski- ja uuden ajan kuluessa tarkoittamaan yksinomaan tietyin valtuuksin varustettuja paavin edustajia.¹

Varhaisimmat tiedot Rooman piispan käyttämisestä lähettiläistä ovat 300-luvun alusta, jolloin paavi Silvester I lähetti kaksi pappia ja kaksi diakonia edustamaan itseään Arlesin konsiilissa vuonna 314. Sitten paavi otti edustajiensa välityksellä osaa idän 300- ja 400-lukujen suuriin ekumeenisiin konsiileihin ja lännen kirkon konsiileihin.² Kirkon varhaisin lähettiläsjärjestelmä onkin yhteydessä paavin aseman sekä paavin ja konsiilien välisen suhteen muotoutumiseen myöhäisantiikista karolingiselle kaudelle. Paavin aseman vahvistuessa myös hänen edustajiensa merkitys kasvoi, mikä johti jo 400-luvulla siihen, että Rooman piispan edustajat toimivat päämiehensä sijaan konsiilien puheenjohtajina huolimatta siitä, että olivat kirkollisina henkilöinä paikalla olevia patriarkkoja ja metropoliittoja alempia.³ Paavin vallan sekä paavin ja legaattien välisen suhteen kannalta ratkaiseva oli Sardican konsiili (n. 343-344), jonka mukaan paikallisy-nodeissa ekskommunikoidut piispat saattoivat vedota Rooman piispaan. Paavilla oli oikeus lähettää paikalle henkilö, jonka tehtävänä oli asian tutkiminen, ja jolla oli valtuudet sen ratkaisemiseksi. Sardican konsiiliin kaanonit merkitsivät paavin tunnustamista kirkon pääksi, johon kirkon jäsenet saattoivat vedota, ja paavin oikeutta antaa ratkaistavakseen tullut asia lähettiläänsä tutkittavaksi.⁴ Konsiilien ohella paavilla oli edustajansa Itä-Rooman keisarin ja karolingien hoveissa (nk. apocrisiari). Paavin legaatin status annettiin myös joillekin lähetystyön tekijöille, kuten Saksan apostolille Bonifatiukselle.⁵

Legaattilaitoksen varsinainen synty ajoittuu paavi Gregorius VII aikaan 1060- ja 1070-luvuille, jolloin siitä muodostui merkittävä kirkon sisäisen reformin ja hallinnon keskittämisen väline. Legaatit ja lähettiläiden käyttö poliittisina edustajina olivat yhteydessä paavin aseman vahvistumiseen investuurariidan alussa, mikä puolestaan perustui 1000-luvulla Clunyn luostarista alkaneeseen reformiliikkeeseen, jonka keskeinen piirre oli kirkon sisäisen hierarkian korostaminen. Toinen vastaava rajakohta oli Innocentius III:n kausi 1100- ja 1200-lukujen taitteessa. Aika oli voimakasta dekretaalioikeuden kehityksen kautta, jolloin legaattijärjestelmä ja legaattien valtuudet vähitellen säännösteltiin kanonisen oikeuden avulla. Käytännössä tämä tapahtui 1200-luvun kuluessa vahvistettujen dekretaalikokoelmien avulla. Nämä paavillisista säädöksistä muodoste-

¹Paro, Gino, The Right of Papal Legation. The Catholic University of America. Studies in Canon Law 211. Washington 1947, 46.

²Oliveri, Mario, Natura e funzioni dei legati pontifici nella storia e nel contesto ecclesiologico del Vaticano II. Seconda edizione. Storia e attualità VIII, Città del Vaticano 1982, 18-21; Paro 1947, 52.

³Oliveri 1982, 22-23.

⁴Oliveri 1982, 19; Paro 1947, 53.

⁵Oliveri 1982, 24-98; Paro 1947, 58-72.

tut kokoelmat muodostavat yhä kanonisen oikeuden perustan. Samaan aikaan eri tarkoitusta varten lähetettyjen legaatien valtuudet eriytyivät, mikä johti 1200-luvun kuluessa kolmen legaatityypin ("legatus a latere", "legatus missus" tai "nuntius" ja "legatus natus") muotoutumiseen sekä korkeimpien "legatus a latere" -tyyppisten valtuuksien vähittäiseen rajautumiseen kardinaaleille.⁶ Dekretaalioikeuden kaudella muotoutuneet normatiiviset valtuudet säilyivät legaatijärjestelmän perustana läpi koko keskiajan aina 1500-luvulle saakka.⁷

Keskeinen 1000- ja 1100-luvun legatuureihin liittyvä ongelma on kysymys legaatien valtuutus- ja kontrollimuotojen luonteesta dekretaalioikeutta edeltäneellä kaudella, erityisesti ajalla ennen Innocentius III:n valintaa paaviksi vuonna 1198. Ongelma on yhteydessä poliittisen ja hallinnollisen edustuksellisuuden käsitteeseen; siihen, miten edustuksellisuus miellettiin aikana, jolloin varsinaisia edustuksellisia järjestelmiä ei ollut. Millä tavalla ja millaisissa asioissa legaatit edustivat tai saattoivat edustaa paavia? Mitkä olivat heidän valtuutensa ja millä tavalla heidän toimintaansa kontrolloitiin? Miten paavin ja legatiin välinen edustuksellinen suhde perusteltiin?

Tässä tutkimuksessa tarkastelen paavillisten legaatien **valtuutusta, toimintaa ja kontrollia** Pohjolassa Innocentius III:n kautta edeltäneellä ajalla ennen vuotta 1198. "Pohjolalla" tarkoitan 800- ja 1200-lukujen välisenä aikana Rooman kirkon alaisuuteen tullutta Skandinaaviaa, mutta en rajaa aluetta maantieteellisesti kovinkaan tarkasti, sillä kyse ei ole maantieteellisestä kokonaisuudesta, vaan kirkon piiriin asteittain organisoidusta kirkollishallinnollisesta reuna-alueesta, jonka maantieteellinen ja poliittinen koostumus oli eri aikoina erilainen. Tästä näkökulmasta legaatit olivat väline, jolla kirkon kulloinkin keskushallinto pyrki säätelemään reuna-alueen ja keskushallinnon välistä suhdetta.

Tutkimuksen tavoitteena on tarkastella yksittäisten legaatien toiminnasta ja valtuuksista säilyneiden tietojen perusteella Pohjolan legaatien **toimintaa** osana kirkollishallinnollisen raja-alueen ja kirkon keskushallinnon välisiä suhteita, **sitä** mihin legaatien toiminnalla pyrittiin, sekä **niitä tapoja**, joilla legaatien ja paavin välinen edustuksellinen suhde perusteltiin aikana, jolloin dekretaalioikeuden luomaa normistoa ei vielä ollut. Tarkastelua varten olen jakanut työn kolmeen osaan, joista ensimmäisessä käsittelen legateista tehtyä aiempaa tutkimusta sekä legaatijärjestelmän muotoutumista koskevia käsityksiä. Tämän jälkeen käyn läpi kaikki Pohjolasta tunnetut vuotta 1198 edeltäneet legatuurit. Kolmanneksi tarkastelen kokoavasti Pohjolassa toimineiden legaatien valtuuttamista, toimintaa ja kontrollia suhteessa aikaisempaan käsitykseen dekretaalioikeuden kautta edeltäneestä legaatilaitoksesta ja tavasta, jolla paavin ja legatiin välinen edustuksellinen suhde käsitettiin.

⁶Girgensohn, D., Gesandte, Kirchlicher Bereich. Lexicon des Mittelalters [LM] 1-, Artemis Verlag, München und Zürich 1980-, IV, 1368-1369; Oliveri 1982, 107-116.

⁷Oliveri 1982, 116-141.

2. LEGAATTIJÄRJESTELMÄN PERUSTEET

2.1. Tutkimusperinteet

Legaatteja koskeva tutkimus voidaan jakaa poliittishistorialliseen ja kanonisoikeudellis-edustukselliseen tutkimukseen. Ero näkyy tavassa, jolla yksittäisten tutkimusten tavoitteet on asetettu. Poliittishistorialliselta kannalta mielenkiinto on kohdistunut *legaatteihin poliittis- ja tapahtumahistoriallisina vaikuttajina ja poliittisen ohjailun välineinä*. Kanonisoikeudellis-edustuksellisessa tutkimuksessa huomio on kiintynyt *legaatin edustuksellisuuteen ja tapaan, jolla se rajattiin kanonisissa säädöksissä*. Olennainen kysymys on ollut ongelma legaatissa representoituvan vallan ulottuvuuksista ja oikeudellisesta perustelusta.

2.1.1. Saksalainen legaattitutkimus

Vanhastaan legaattilaitosta ja sen historiaa on tutkittu Saksassa. Syynä on legaattien asema investuurariidan aikaisessa paavin ja keisarin välisessä diplomatiassa. Tutkimus on keskittynyt legaattien oikeudelliseen asemaan sekä heidän merkitykseensä poliittisen tapahtumahistorian toimijoina.

Varhaisimmat legaatteja käsitelleet kirjoitukset olivat oikeushistoriallisia ja liittyvät 1800-luvun loppupuolella virinneeseen kirkollisoikeudelliseen tutkimukseen.¹ Varsinaisia legaattitutkimuksia alkoi ilmestyä 1910-luvulta lähtien, ensimmäisenä vuonna 1912 julkaistu **Karl Ruessin** tutkimus paavin legaattien asemasta Bonifatius VIII:n (1294-1303) aikaan saakka.² Ruessin tavoitteena oli tutkia legaattien oikeudellisen aseman kehitystä puuttumatta heidän historialliseen merkitykseensä.³ Ruess tarkasteli legaattien osuutta kirkon reformin toimeenpanossa, kerettiläissodissa, lähetystyössä, ristiretkissä, politiikassa ja kirkkovaltion paikallishallinnossa suhteessa heidän kulloiseenkin oikeudelliseen asemaansa. Tutkimuksen näkökulma oli oikeudellis-institutionaalinen.⁴

¹Varhaisista tutkimuksista Schieffer, Theodor, Die päpstlichen Legaten in Frankreich vom Verträge von Meerssen (870) bis zum Schisma von 1130. Historische Studien hrsg. von Emil Ebering 263. Berlin 1935, 5-6. Vrt. Ollendiek, Hans, Die päpstlichen Legaten im Deutschen Reichsgebiet von 1261 bis zum Ende des Interregnums. Historische Schriften der Universität Freiburg Schweiz 3. Universitätsverlag Freiburg Schweiz 1976, 27-34. Ollendiek on käsitellyt laajasti myös saksalaisen tutkimuksen tematiikkaa.

²Ruess, Karl, Die rechtliche Stellung der päpstlichen Legaten bis Bonifaz VIII. Görres-Gesellschaft. Veröffentlichungen des Sektion für Rechts- und Sozialwissenschaft 13. Paderborn 1912.

³Ruess 1912, IV.

⁴Ruess 1912, 64-236.

Vastakkaista kantaa edusti **Albert Brackmann**, jonka aloitteesta laadittiin ja tarkastettiin vuosina 1912-28 kuusi Saksaan suuntautuneita legatuureja koskevaa väitöskirjaa. Brackmann oli kirkko-historioitsija **Paul Fridolin Kehr**in oppilas ja vastannut vuodesta 1901 lähtien *Regesta Pontificum Romanorum* Saksaan koskevien osien toimittamisesta. Kehrin vuonna 1896 aloittaman Regestan tarkoituksena oli laatia kriittinen rekisteri kaikista tunnetuista vuotta 1198 edeltävistä paavin asiakirjoista. Vuodesta 1905 lähtien Brackmann hoiti professuuria Marburgissa, vuodesta 1913 Königsbergissä ja vuodesta 1920 jälleen Marburgissa. Vuonna 1922 hän siirtyi professoriksi Berliinin yliopistoon ja nimitettiin 1929 Kehrin seuraajana Preussin valtionarkiston johtajaksi. Brackmann tutki erityisesti 1000- ja 1100-lukujen poliittisia ja hengellisiä muutoksia sekä paavin ja keisarin välisiä suhteita. Regestan parissa tehty laaja lähde- ja oma tutkimuksellinen suuntautuminen antoivat sysäyksen Saksaan suuntautuneiden legatuurien selvittämiseksi.⁵

Vuonna 1913 Brackmann laati Ruessin teokseen arvostelun, jossa hän kritisoi tätä yksittäisten legatuurien tutkimisen merkityksen väheksymisestä. Brackmannin mielestä legaattien oikeudellista asemaa voitiin tutkia vain nostamalla esiin lyhyehköjä ajanjaksoja ja tarkastelemalla niitä **koko** säilyneen lähdemateriaalin valossa. Pelkkä legaattien yleisen oikeudellisen aseman käsittely ei riittänyt selvittämään legaattien todellista historiallista merkitystä, vaan tarvittiin tarkempaa tapauskohtaista tutkimusta.⁶

Brackmann selvitytti oppilaillaan Saksaan suuntautuneet legatuurit varhaisimmista ajoista vuoteen 1261. Tutkimusalueena oli 1900-luvun alun Saksa, ei sydänkeskiaikainen keisarikunta. Ensimmäisenä ilmestyi vuosia 1056-1125 käsitellyt **Otto Schumannin** työ, joka julkaistiin 1912.⁷ Schumann jakoi tutkimuksensa kahteen osaan. Tarkasteltuaan ensin kronologisesti kaikkia tunnettuja Saksaan suuntautuneita legatuureja, hän laati yleiskatsauksen legaattien asemaan. Schumann korosti Gregorius VII:n kauden (1073-85) merkitystä legaattien aseman muutoksessa, sillä juuri tänä aikana legaaateista muotoutui keskeinen väline kuurian politiikassa. Legaattien vallan ydin oli oikeudessa kutsua koolle ja johtaa synodeja. Legaattien valtuudet riippuivat heidän tehtävistään. Varsinkin poliittisten asioiden suhteen valtuudet olivat tapauskohtaisia, kun taas kirkollisia asioita koskevat valtuudet olivat yleisempiä.⁸

Schumannin tutkimuksen kronologis-systemaattinen dispositio toistui myöhemmissä Brackmannin ohjaamissa töissä. Seuraavana ilmestyi vuonna 1913 **Otto Engelmännin** väitöskirja paavin legaaateista Saksassa 700-luvulta vuoteen 1056 saakka, joka muodosti vertailukohdan Schumannin tuloksille ja toi esille niiden merkittävyyden.⁹ Engelmännin totesi legaaateilla olleen

⁵Brackmann, Albert Theodor Johann Karl Ferdinand. Neue Deutsche Biographie 2. Berlin 1955, s. 504-505.

Brackmannin toinen mielenkiinnon kohde oli idänpolitiikka ja ns. "Idän kysymys", jonka juuria hän etsi karoligijasta lähtien. Hitlerin Saksassa Brackmann nimitettiin 1935 Valtakunnanarkiston komissaariksi, missä virassa hän omien tutkimustensa ohella tuki voimakkaasti Idän kysymykseen liittyvää tutkimusta.

⁶Ollendiek 1976, 28. Arvostelu on julkaistu Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Kanonistische Abteilung, nro. 34 (1913), 251.

⁷Schumann, Otto, Die päpstlichen Legaten in Deutschland zur Zeit Heinrichs IV. und Heinrichs V. (1056-1125). Marburg 1912.

⁸Schumann 1912, teoksen sisällysluettelo, 1-169, 123-128, 150-153; Ollendiek 1976, 29-30.

⁹Engelmänn, Otto, Die päpstlichen Legaten in Deutschland bis zur Mitte des 11. Jahrhunderts. Marburg 1913.

merkittävä asema synodeissa jo Gregorius VII aikaa edeltäneellä kaudella. Aiemmat synodit olivat kuitenkin luonteeltaan toisenlaisia, eivätkä niin tiukasti sidoksissa kirkon hallinnon keskittämisyrittämyksiin. Saksassa ennen vuotta 1056 pidetyistä synodeista suurin osa oli kuninkaiden koolle kutsumia ja legaatit olivat niissä läsnä lähinnä kuulijoina, eivät tiettyä tehtävää varten paikalle lähetettyinä paavin edustajina. Erityisen tärkeä on Engelmännin havainto, ettei legaaateilla ollut tutkimusajalla osaa piispanvirkojen täyttöön ja he johtivat harvoin piispoja vastaan suuntautunutta oikeudellista prosessia, mikä sekin eroaa myöhemmistä Gregorius VII ajan synodeista.¹⁰ Kauden lopulla on havaittavissa selkeä keisarin vaikutusvallan kasvu, sillä neljä paavia nimittäneen Henrik III:n ajalla (1039-56) ei Saksaan lähetetty yhtään legaatia. Osasyynä tähän oli se, että paavi Leo IX (1049-54) oleskeli itse samaan aikaan pitkiä aikoja alueella.¹¹ Kyseessä on selkeä kontrasti Schumannin toteamaan legatuurien räjähdysmäiseen kasvuun Gregorius VII:n kaudella.

Engelmännin työ muodosti vertailukohtaan Schumannin tutkimukselle ja toi esille sen tulosten merkittävyyden. Samana vuonna 1913 ilmestyi toinen Brackmannin johdolla tehty tutkimus, jonka oli laatinut **Johannes Bachmann**. Bachmannin työ käsitti vuosien 1125-59 väliset Saksaan ja Skandinaviaan suuntautuneet legatuurit ja sen dispositio noudatti Schumannin esikuvaa.¹² Bachmann jakoi legaattien toiminnan kirkkopoliittiseen, poliittiseen ja kirkolliseen osa-alueeseen ja tutki legaattien persoonaa sekä heidän suhdettaan pysyviin paavin edustajiin legatuuri-alueilla.¹³ Vaikka Bachmannin käyttämä jaottelu on nykyiseltä kannalta kiistanalainen, hän kykeni osoittamaan legaattien poliittisen toiminnan tutkimusajalla oletettua laajemmaksi.¹⁴ Legatuurit liittyivät pyrkimykseen ohjata yksittäisten valtakuntien kirkollisten asioiden hoito suoraan Roomaan samalla kun ne mahdollistivat paavin suoran yhteyden valtakuntiin. Tämä tarkoitti piispanistuimien täytön, palliumien annon, kanonisaation, synodien sekä virankäyttöä koskevien tutkimusten ohjautumista suoraan paavin ja kuurian hallintaan.¹⁵ Keskeinen legaattien toimintaväline oli synodi, jonka avulla voitiin puuttua akuutteihin kirkollisiin kysymyksiin ja ajaa läpi tarvittavat reformit.¹⁶

Ensimmäinen maailmansota aiheutti Brackmannin tutkimusohjelmassa katkoksen. Julkaisutyö jatkui vuonna 1920 **Ernst Wermken** väitöskirjalla paavin legaaateista Saksassa Innocentius IV:n ja Aleksanteri IV:n aikana vuosina 1243-1261. Sen dispositio oli edellisten töiden tavoin jakautunut kronologiseen ja systemaattiseen osaan.¹⁷ Samankaltainen jako oli myös vuosina 1928-29 ilmestyneissä **Werner Ohnsorgen** ja **Ina Friedlaenderin** tutkimuksissa, jotka kattoivat ajanjakson vuodesta 1159 vuoteen 1198.¹⁸

¹⁰Engelmann 1913, 111-120.

¹¹Ollendek 1976, 30.

¹²Bachmann, Johann, Die päpstlichen Legaten in Deutschland und Skandinavien (1125-1159). Historische Studien hrsg. von Emil Ebering 115. Berlin 1913.

¹³Bachmann 1913, teoksen sisällysluettelo, 5-216.

¹⁴Ollendiek 1913, 30.

¹⁵Bachmann 1913, 156.

¹⁶Bachmann 1913, 164-165.

¹⁷Wermke, Ernst, Die päpstlichen Legaten in Deutschland unter Innozenz IV. und Alexander IV. Königsberg 1920.

¹⁸Ohnsorge, Werner, Die Legaten Alexanders III. im ersten Jahrzehnt seines Pontifikats. Historische Studien hrsg. von Emil Ebering 175. Berlin 1928; Ohnsorge, Werner, Päpstliche und gegenpäpstliche Legaten in Deutschland und

Ohnsorge laati Brackmannin johdolla kaksi legaatteja koskevaa tutkimusta, joista varhaisempi käsitteli Aleksanteri III:n (1159-81) kymmenen ensimmäisen paaviusvuoden legatuureja. Se erosi aiemmista Brackmannin ohjaamista töistä käsittäen kaikki kyseisen ajan legaatit. Ohnsorge tarkasteli legaattien toimintaa kuurian näkökulmasta ja määritteli legaattien historian osaksi yleistä paavien historiaa. Hänen mielestään yksittäiset legatuurit oli nähtävä poliittisina ratkaisuina ajan tapahtumia vasten.¹⁹ Saksan ja Skandinavian osalta Ohnsorge jatkoi työtään vuonna 1929 ilmestyneellä tutkimuksella, joka kattoi vuodet 1169-1181. Tutkimus oli poliittispainotteinen eikä enää sisältänyt erillistä systemaattista osaa.²⁰ Ina Friedlaenderin tutkimus paavin legaaateista Saksassa vuosina 1181-98 oli perinteisempi ja käsitti sekä kronologisen että systemaattisen osan.²¹ Kun Ohnsorge oli todennut legaattien merkitykseen paavin ja kuurian poliittisen ohjailun välineinä, havaitsi Friedlaender legaaateilla voineen olla sekä erityisiä tapauskohtaisia valtuuksia sekä yleisiä täysiä legaatin valtuuksia. Tärkeimmät legatuurit olivat sidoksissa politiikkaan ja keskeinen legaattien toimintaväline oli synodi. Ajalle oli ominaista legaattijärjestelmän vakiintuminen, joka ennakoiti Innocentius III:n kautta.²²

Samanaikaisesti Brackmannin johtamien tutkimusten kanssa tutkittiin Saksassa myös muita kuin Saksaan suuntautuneita legatuureja. Tämän oli tehnyt mahdolliseksi Regesta Pontificum Romanorum ja kansallisten lähdejulkaisusarjojen laajentuminen 1910-luvulla. **Helene Tillmann** väitteli vuonna 1926 Englantiin suuntautuneista legatuureista ennen vuotta 1218.²³ **G. Säbekowin** väitöskirja Pyreneiden niemimaan legatuureista ennen vuotta 1198 ilmestyi vuonna 1931.²⁴ Samana vuonna **G. Dunken** julkaisi tutkimuksen paavin legaattien poliittisesta toiminnasta Pohjois-Italiassa Fredrik Barbarossan kaudella.²⁵ Neljä vuotta myöhemmin 1935 ilmestyi **Theodor Schiefferin** työ paavin legaaateista Ranskassa vuosina 870-1130.²⁶ Säbekowin, Dunkenin ja Schiefferin tutkimukset julkaistiin Berliinissä, jossa Brackmann toimi samaan aikaan valtionarkiston hoitajana. Kaikkien tutkimusten sisäinen jako oli kronologis-systemaattinen. Niistä tärkein on Theodor Schiefferin Ranskaa koskeva teos, *jossa hän kykeni vahvistamaan aiemmissä tutkimuksissa saatua kuvaa legaattijärjestelmän muotoutumisesta ja Gregorius VII:n ajan vaikutuksesta legaattien toimintaan ja valtuuksiin*.²⁷

Brackmannin aloittama työ yksittäisten Saksaan suuntautuneiden legatuurien selvittämiseksi katkesi toiseen maailmansotaan. Tutkimusperinne sai myöhemmin jatkoa vuonna 1976, jolloin **Hans Ollendiek** julkaisi väitöskirjansa paavillisista legatuureista Saksan valtakunnan alueella

---

Skandinaviens, 1159 bis 1181. Historische Studien hrsg. von Emil Ebering 188. Berlin 1929; Friedlaender, Ina, Die päpstlichen Legaten in Deutschland und Italien am Ende des XII. Jahrhunderts (1181-1198). Historische Studien hrsg. von Emil Ebering 177. Berlin 1928.

¹⁹Ohnsorge 1928, 6; Ollendiek 1976, 31.

²⁰Ohnsorge 1929.

²¹Friedlaender 1928, teoksen sisällysluettelo, 7-142.

²²Friedlaender 1928, 110-111, 118, 125.

²³Tillmann, Helene, Die päpstlichen Legaten in England bis zur Beendigung der Legation Gualas (1218). Bonn 1926.

²⁴Säbekow, G., Die päpstlichen Legationen nach Spanien und Portugal bis zum Ausgang des XII. Jahrhunderts. Berlin 1931.

²⁵Dunke, G., Die politische Wirksamkeit der päpstlichen Legaten in der Zeit des Kampfes zwischen Kaisertum und Papsttum in Oberitalien unter Friedrich I. Historische Studien hrsg. von Emil Ebering 209. Berlin 1929.

²⁶Schieffer 1935.

²⁷Schieffer 1936, 234-243.

vuosina 1261-68.²⁸ Jo vuonna 1961 oli Theodor Schiefferin oppilas **Wilhelm Janssen** väitellyt Ranskaan vuosina 1130-1198 suuntautuneista legatuureista.²⁹ Janssen hylkäsi Schumannin väitöskirjaan takautuvan kronologis-systemaattisen disposition ja jakoi tutkimuksensa kolmeen osaan, joista kaksi ensimmäistä sisälsivät legatuurien esittelyn ja kolmas varsinaiset tutkimustulokset.³⁰ Hans Ollendiekin dispositio muistuttaa Werner Ohnsorgen vuonna 1929 käyttämää kronologista dispositiota, mutta sisältää laajan tutkimuksellisen johdannon, jossa hän käsittelee aiempaa tutkimusta sekä käytettävää metodologiaa.³¹

Saksalaisen tutkimuksen kritiikki

Albert Brackmannin johdolla laaditut väitöskirjat noudattavat Ruessin tutkimuksen arvioinnissa ilmoitettua periaatetta laajan historiallisen kaaren jaosta lyhyempiin ajanjaksoihin, joiden sisällä legatuurien tarkempi systemaattinen tarkastelu oli helpompaa. Tutkimukset kattavat ajan karolingisesta kaudesta vuoteen 1198, Ollendiekin myöhempi väitöskirja mukaan lukien vuodesta 1241 vuoteen 1268. Välissä olevaa ajanjaksoa koskevan tutkimuksen puuttuminen johtuu **Heinrich Zimmermannin** vuonna 1913 julkaisemasta tutkimuksesta paavillisista legatuureista Innocentius III:sta Gregorius XI:n kuolemaan (1198-1241).³² Zimmermann ei ollut Brackmannin oppilas ja hänen tutkimuksensa erosi otteeltaan Brackmannin koulukunnan töistä, sillä sen tavoitteena ei ollut tietylle alueelle suuntautuneiden legatuurien selvittäminen tai legatuurien tarkastelu osana paavin ja keisarin välistä historiallista konfliktia, *vaan eräänlainen instituutiohistoria, jonka kohteena olivat legaatit paavin valtaa toimeenpanevana organina*.³³

Zimmermann käsitteli kaikkia tunnettuja vuosien 1198-1241 legatuureja, eikä rajoittanut tutkimustaan maantieteellisesti. Tästä huolimatta hänen työnsä rakenne oli Brackmannin oppilaiden töiden kaltainen. Zimmermann käsitteli tunnetut legatuurit paaveittain luokitellen legaatit dekretaatiokeuteen perustuvien kategorioiden avulla kardinaalien, ei-kardinaalien ja hiippakunnissaan oleskelevien piispojen legatuureihin. Tämän jälkeen seurasi systemaattinen osa, jossa hän pohti legatuurien jakaantumista alueittain, legaattien valintaa ja lähettämistä, legaattien jaottelua, heidän valtuuksiaan sekä legaatteja kirkon hallinnon sisällä toimivina prokuraattoreina.³⁴ Ollendiekin mielestä metodi johtani aineiston laajuuden vuoksi (259 legatuuria) sporadiseen tarkasteluun, jossa Zimmermann on ajautunut käsittelemään vain legaattijärjestelmään liittyviä yleisiä kysymyksiä.³⁵ Ollendiekin kritiikki on kuitenkin sidoksissa hänen oman työnsä Brackmannilaisia perinteitä noudattavaan kysymyksenasetteluun, kun taas Zimmermannin

²⁸Ollendiek 1976.

²⁹Janssen, Wilhelm, Die päpstlichen Legaten in Frankreich vom Schisma Anaklets II bis zum Tode Coelestinus III. (1130-1198). Kölner historische Abhandlungen. Hrsg. von Theodor Schieffer. Böhlau Verlag, Köln-Graz 1961.

³⁰Janssen 1961, teoksen sisällysluettelo, 1-182.

³¹Ollendiek 1976, teoksen sisällysluettelo, 23-37.

³²Zimmermann, Heinrich, Die päpstliche Legation in der ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts. Vom Regierungsantritt Innocenz' III. bis zum Tode Gregors IX. (1198-1241). Görres-Gesellschaft. Veröffentlichungen des Sektion für Rechts- und Sozialwissenschaft 17. Paderborn 1913.

³³Zimmermann 1913, III; Ollendiek 1976, 32.

³⁴Zimmermann 1913, teoksen sisällysluettelo, 21-295.

³⁵Ollendiek 1976, 32.

tutkimus voidaan mieltää *varhaiseksi yritykseksi myöhemmän kanonisoikeudellis-edustuksellisen legaattitutkimuksen suuntaiseen ongelmakenttään.*

Ruessin ja Zimmermannin perinteitä on Saksassa jatkanut **Knut Walf**, joka julkaisi vuonna 1966 tutkimuksen paavin lähettiläsjärjestelmän kehityksestä dekretaalioikeuden kaudelta Wienin kongressiin. *Walf tutki legaattien oikeuksien muutoksia pitkällä aikavälillä ja katsoi, että paavin lähettiläsjärjestelmän muotoutuminen oli enemmän sidoksissa paavin ja piispojen vallan väliseen vastakohtaisuuteen kuin kirkon ja maallisen vallan väliseen vaihtelevaan suhteeseen.*³⁶ Walfin käsitystä on kritisoitu liiallisesta tukeutumisesta dekretaalikokoelmiin ja dekretalistien teorioihin sekä siitä, ettei normatiivisten lähteiden perusteella saatuja tuloksia ole varmennettu legaattien toiminnasta kertovien lähteiden avulla.³⁷

Saksalaista legaattitutkimusta koskeva kritiikki on kohdistunut erityisesti töiden disposition. Albert Brackmannin johtamille töille oli ominaista niiden jakautuminen kahtia kronologiseen ja systemaattiseen osaan, mitä ovat kritisoineet etenkin Wilhelm Janssen ja Hans Ollendiek. Janssenin mielestä esitystapa on johtanut kaksinkertaiseen tarkasteluun; kronologisessa osassa esitettyjen asioiden toistoon systemaattisessa osassa.³⁸ Syynä oli lähdemateriaalin laajuus. Tutkimusten tavoite oli tunnettujen legatuurien selvittäminen, joka oliärkevintä esittää kronologisesti legatuuri kerrallaan. Vasta tämän jälkeen voitiin materiaalia tarkastella systemaattisesti. Esitystavan haittana oli yksittäisten legatuurien laajemman poliittisen taustan sekä yksittäisten legaattien toiminnan kattavan analyysin puuttuminen.³⁹ Legatuurien poliittista taustaa on käsitelty laajemmin vain Wermken työssä, mihin lienee ollut syynä Zimmermannin tutkimuksen vaikutus. Wermken työ oli ainoa Brackmannin ohjaama tutkimus, joka ulottui Regesta Pontificium Romanorumin materiaalin ulkopuolelle, ja se oli ajallisesti jatkoa Zimmermannin työlle. Zimmermannin tutkimuksen vaikutteita on havaittavissa myös Ohnsorgen ja Friedlaenderin tutkimuksissa. Synteesinä Brackmannin koulukunnan ja Ruessin ja Zimmermannin välillä on pidettävä Tillmannin ja Schiefferin töitä, joissa molemmissa on luotu katsaus aiemmin aiheesta tehtyyn tutkimukseen.⁴⁰ Myöhemmistä tutkijoista Janssen piti mielekkäämpänä ottaa esille joukko legatuureihin liittyviä oikeudellisia kysymyksiä, joille olisi löydettävissä vastaus olemassaolevasta lähdemateriaalista.⁴¹ Hän päätyi käyttämään työssään dekretaalioikeuteen sekä Ruessin ja Zimmermannin tutkimuksiin perustuvaa kategorisoivaa jakoa, jonka soveltaminen on kuitenkin vaikeaa legaattityyppisiin liittyvien ongelmien vuoksi. Hans Ollendiek pyrki irrottamaan legatuurien tarkastelun institutionaalikeskeisestä kysymyksenasettelusta (Ruess, Zimmermann, Walf) ja käsittelemään yksittäisten legatuurien todellista vaikutusta maallisten valtakuntien muotoutumiseen. Hänen tavoitteenaan oli hylätä Brackmannin koulukunnan töille ominainen poliittisten ja kirkollis-uskonnollisten motiivien erittely, minkä kronologis-systemaattinen dispositio oli

³⁶Walf, Knut, Die Entwicklung des päpstlichen Gesandtschaftwesens in dem Zeitabschnitt zwischen Dekretalenrecht und Wiener Kongress (1159-1815). Münchener Theologische Studien III:24. München 1966, 1-2.

³⁷Ollendiek 1976, 28.

³⁸Janssen 1961, 170.

³⁹Ollendiek 1976, 30-31.

⁴⁰Tillmann 1926, 1-3; Schieffer 1936, 5-6.

⁴¹Janssen 1961, 170.

osoittanut mahdottomaksi.⁴² Seurauksena oli voimakas legaattien poliittisen toimijuuden paino-
tus ja keskittyminen legatuuriin päämäärien toteutumisen tai toteutumattomuuden syihin.

2.1.2. Kanoninen oikeus ja edustuksellisuus

Toisen maailmansodan jälkeen poliittishistoriallisen legaattitutkimuksen rinnalle nousseen ka-
nonis- oikeudellis-edustuksellisen tutkimuksen huomio on kiintynyt *legaatteihin paavin edusta-
jina ja legaattijärjestelmän muotoutumiseen oikeudellisesti rajattuna instituutiona*. Tutkimus-
suunnan edeltäjinä on pidettävä Ruessin (1912) ja Zimmermannin (1913) väitöskirjoja. Ruessin
teokseen sisältyy ensimmäinen laaja katsaus paavin lähettiläsjärjestelmän muotoutumiseen
myöhäisantiikista sydänkeskialle. Zimmermann taas käsitteli ensimmäisenä legaattijärjestel-
mään liittyviä normatiivisia lähteitä sekä sitä, **miten** legaatti nimitettiin ja valtuutettiin.⁴³

Kanonisoikeudellinen tutkimus liittyy 1950-luvulla alkaneeseen keskiajan diplomatian historiaa
koskevan tutkimuksen nousuun. Taustalla on paavin legaattijärjestelmän asema valtakuntien
välisten yhteyksien edelläkävijänä sekä mielenkiinto dekretaalioikeuden ja dekretalistien
käsitteisiin legaateista paavin edustajana kirkon hallinnon ja oikeuden
keskittämisyrittämissä. Tärkeä osa on ollut keskiajan edustuksellisuuden historiaa
koskevalla tutkimuksella, missä yhteydessä on tarkasteltu edustuksellisuutta roomalaisen
yksityisoikeuden käsitteissä, näiden käsitteiden siirtymistä muihin oikeus- ja lakisysteemeihin,
edustuksellisuuden kirkollisia ilmentymiä sekä keskiajan diplomaattia edustajana.⁴⁴ Tuloksena
on ollut laajoja, koko kirkon lähettiläs-instituution muotoutumista tarkastelevia tutkimuksia ja
tiukemmin keskiaikaiseen edustukselli-suuteen rajattuja kirjoituksia.

Laajoista kirkon lähettiläsjärjestelmän muotoutumiseen liittyvistä tutkimuksista on mainittava
Gino Paron, Knut Walfin, Pierre Bletin ja Mario Oliverin työt. Näistä legaattien kannalta kes-
keisimmät ovat Gino Paron vuonna 1947 ilmestynyt tutkimus paavillisten legatuuriin oikeudesta
sekä vuonna 1979 julkaistu Mario Oliverin työ paavin legaattien luonteesta ja toiminnasta.⁴⁵
Oliverin tutkimus on selvitys paavin lähettiläiden kanonisoikeudellisesta asemasta ja sen perus-
telusta myöhäisantiikista nykypäivään, kun taas Paro keskittyy keskiaikaisten legatuuriin tar-
kasteluun. Walfin, Bletin ja Oliverin tutkimukset koskevat koko paavin lähettiläs-instituution
muotoutumista, Paron vain legatuureja.

Merkittävin kanonisoikeudelliselta kannalta legaatteja tarkastelleista tutkijoista on amerikkalai-
nen **Robert C. Figueira**, joka väitteli legatuuriin oikeudellisesta perustelusta New Yorkissa
vuonna 1980.⁴⁶ Figueiran tutkimusta ei ole julkaistu, mutta hän on esitellyt tuloksiaan useissa
artikkeleissa, joissa hän on jatkanut työnsä problematiikan kehittämistä. Näistä tärkein on vuon-

⁴²Ollendiek 1976, 30-31, 34-37, 180-183.

⁴³Ruess 1912, 4-63; Zimmermann 1913, 1-20, 212-247.

⁴⁴Figueira, Robert C., "Legatus apostolice sedis": The Pope's "Alter Ego" according to thirteenth-century Canon Law.
Studi Medievali XXVII, II. Centro Italiano di Studi sull'alto Medioevo. Spoleto 1986, 529.

⁴⁵Paro 1947; Walf 1966; Blet, Pierre, Histoire de la representation diplomatique du Saint Siege. Collectanea Archivi
Vaticani 9. Città del Vaticano 1982; Oliveri 1982 (1. ed. Torino 1979).

⁴⁶Figueira, Robert C., The Canon Law of Medieval Papal Legation. Cornell University 1980.

na 1986 ilmestynyt "Legatus apostolice sedis": The Pope's "alter ego" according to Thirteenth-Century Canon Law, joka kokoaa väitöskirjan tulokset ja käsittelee laajasti legaattien edustuksellisuuden problematiikkaa.⁴⁷ Muista edustuksellisuuden ja kanonisen oikeuden välistä suhdetta tarkastelleista tutkijoista mainittakoon italialainen **Antonio Padoa Schioppa**, sekä yhdysvaltalaiset **Richard A. Schmutz** ja **Donald E. Queller**.⁴⁸

2.2. Legaatit, lähteet ja tulkintatavat - legaattien asemaa ja legaattijärjestelmää koskevat käsitykset

2.2.1. Normatiiviset ja deskriptiiviset lähteet - legaattien asema dekretaaleissa

Varhaisempaa saksalaista legaattitutkimusta tarkasteltaessa on helppo huomata, että legaattien asemaa ja legaattijärjestelmää koskevat käsitykset pohjautuvat kahteen eri tyyppiseen lähteistöön, joista toista voidaan pitää luonteeltaan normatiivisena ja toista deskriptiivisenä. Legaattien asemaa ja mahdollisuuksia koskevat tiedot tukeutuvat heidän oikeudellisen asemansa määrittelyä koskeviin dekretaaleihin, kun taas heidän toimintatapojaan ja vaikutustaan koskevat tiedot on otettu yksittäisten legaattien toiminnasta säilyneestä asiakirja- ja kronikkamateriaalista. *Dekretaaleja on tulkittu normatiivisesti oikeusnormeja luovina ja todentavina lähteinä, kun taas yksittäisten legaattien toiminnasta säilynyttä materiaalia on tarkasteltu historiallista todellisuutta ja käytäntöä heijastavina deskriptiivisinä jäänteinä.*

Keskeinen legaattien oikeudellista asemaa koskeva lähderyhmä ovat dekretaalit, dispositiivisista paavin kirjeistä muodostetut kirkon lakia ja sen tulkintaa koskevat kokoelmat, jotka ulottuvat 600-luvulta 1500-luvun alkuun, sekä niitä koskevat dekretalistien selitykset. "Litterae" tai "epistolae decretales" olivat paavien antamia vastauksia kirkon oikeutta tai sisäistä kuria koskeviin kysymyksiin. Legatuurien kannalta merkittävimmät dekretaalikokoelmat ovat Bolognan yliopistossa toimineen Gratianuksen noin vuonna 1140 kokoama "Decretum", Gregorius IX (1227-41) aloitteesta laadittu yleiskokoelma "Liber Extra", Bonifatius VIII:n (1294-1303) "Liber Sextus" sekä näitä käsittelevät dekretalistien kommentaarit. Viisi kirjaa sisältänyt Liber Extra astui virallisesti voimaan 5.9.1234, Liber Sextus 3.3.1298.⁴⁹ Decretum Gratianin ja Liber Extran väliin sijoittuu viisiosainen "Quinque Compilationes Antiquae", jonka kolmas Compilatio oli ensimmäinen virallisesti paavin aloitteesta koottu dekretaalikokoelma.⁵⁰ Dekretalistien koulukunnan laatimista kommentaareista ovat legaattien kannalta tärkeimmät Johannes Teutonicuksen Apparatus Glossarum Compilationes Antiquaen Compilatio Tertiaan (valmistui n. 1216) sekä

⁴⁷Figuiera 1986, 527-574.

⁴⁸Schioppa, Antonio Padoa, Sul principio della rappresentanza diretta nel Diritto canonico classico. Monumenta Iuris Canonici. Series C: Subsidia col. 5. Proceedings of the Fourth International Congress of Medieval Canon Law. Toronto, 21-25 August, 1972. Ed. by Stephan Kuttner. Città del Vaticano 1976, 107-131; Schmutz, Richard A., Medieval Papal Representatives: Legates, Nuncios and Judges-Delegates. Studia Gratiana XV. Cur. I. Forchelli - A. M. Stickler. Romae 1972, 443-463; Queller, Donald, E., Thirteenth-Century Diplomatic Envoys: Nuncii and Procuratores. Speculum XXXV. Cambridge, Mass., 1960.

⁴⁹Figuiera 1986, 530; Weigand, R., Kanonisches Recht. LM V, 906; van de Wouk, H., Dekretalen, LM III, 655-656; Corpus Iuris Canonici, Editio Lipsiensis secunda post Aemilii Ludovici Richteri curas ad librorum manu scriptorum et Editionis Romanae fidem recognovit et adnotatione critica instruxit Aemilius Friedberg I-II. Leipzig 1879. Neudruck, Graz 1959. Dekretaalikokoelmista käytetään vakiintuneita vittaustapoja: Liber extra = X, Liber sextus = VI.

⁵⁰"Compilatio tertian" kokosi Innocentius III:n aloitteesta paavillinen notaari Petrus Beneventanus. Se sisältää dekreettejä Innocentius III:n kahdeksatoista ensimmäiseltä paaviusvuodelta, Figueira 1986, 530.

Liber Extraa käsittelevät Goffredus Tranensiksen "Summa in titulos decretalium" (1241-1245), paavi Innocentius IV:n "Apparatus super Libros Decretalium" (n. 1250-51), Abbas antiquuksen eli Bernardus Montmiratlaisen "Lectura aurea domini abbatis antiqui super quinque libris decretalium" (n. 1259-66), Bernardus Parmensiksen "Glossa ordinaria" (n. 1241-77), Ostian piispan Henrik de Segusion (Hostiensis) työt "Summa aurea" (n. 1250-51) sekä "Commentaria" (ennen vuotta 1271) ja Guilielmus Durandiksen "Speculum legatorum" (1279), jonka hän myöhemmin sisällytti kanonista oikeutta käsittelevään lakitutkielmaansa "Speculum iuris".⁵¹

Miten legaattien asema määriteltiin dekretaaleissa?

Gratianuksen Decretumiin ei sisälly varsinaista legaatteja koskevaa lukua, vaan legaattien oikeuksia on käsitelty lähinnä paavin ja konsiilien välisen suhteen yhteydessä.⁵² Kuten Mario Oliveri on todennut, *ei Gratianuksen perusteella voida koota yhtenäistä legaatteja koskevaa oikeutta, jonka avulla voitaisiin päästä selville legaatteille varatuista valtuuksista*.⁵³ Sen sijaan Compilationes Antiquaen kolmessa ensimmäisessä Compilatiossa on legaatteja käsittelevä luku, jollainen sisältyy myös Liber Extraan ja Liber Sextukseen. Kaksi ensimmäistä Compilatiota (I ja II) laadittiin kuitenkin yksityiseen käyttöön, minkä vuoksi vain Innocentius III:n aikaisella Compilatio Tertiolla on ollut laajempaa merkitystä. Liber Extrassa ja Liber Sextuksessa legaattien oikeuksia on sivuttu myös muissa yhteyksissä.⁵⁴

Koska legaattien asemaa ja oikeuksia on tarkasteltu tutkimuksissa dekretaalikokoelmien normatiivisen materiaalin kautta, ovat keskeisellä sijalla olleet heidän negatiiviset oikeutensa; se, mitä legaatti dekretaalien perusteella **ei** saanut tehdä. Näkökulma johtuu dekretaalien luonteesta, sillä legaatteja koskevat dekretaalit ovat enimmäkseen oikeuksia rajaavia.⁵⁵

Liber Extran ja Liber Sextuksen perusteella voidaan koota lyhyt yhteenveto legaattien valtuuksista ja siitä, mitä niihin ei ilman erillistä määräystä kuulunut.

Dekretaalien perusteella legaatti **ei** voinut.⁵⁶

- Hyväksyä virastaan vapautettujen piispojen tai kirkonmiesten vaatimuksia.⁵⁷

⁵¹Koska kaikkien kommentaarien läpikäyminen ei aineiston laajuuden ja editiotilanteen vuoksi ole tämän tutkimuksen kannalta ollut mahdollista, olen tukeutunut pääasiassa aiempien tutkijoiden tarjoamiin tietoihin ja lähdeviitteisiin. Legaattien osalta kommentaareja ovat käsitelleet kattavimmin Figueira 1986, Schioppa 1972, Schmutz 1972, Oliveri 1982 ja Paro 1947; Figueira 1986, 530-531; Dykmans, M., Notes autobiographiques de Guillaume Durand le Spéculateur: lus populi Dei I. Miscellanea in honorem Raymundi Bigador. Roma 1972, 122-134.

⁵²Oliveri 1982, 107-109.

⁵³Oliveri 1982, 109.

⁵⁴Compilationes Antiquaen legaatteja käsittelevistä osista ja dekretaalikokolemista yleensä Oliveri 1982, 109-110; X, 1, 30, de officio legati; VI, 1, 15, de officio legati.

⁵⁵Käsittelytapaa on kritisoinut etenkin Hans Ollendiek 1976, 27, joka kuitenkin ei ole juurikaan pohtinut sen taustalla olevia syitä.

⁵⁶Oliveri 1982, 111-112.

⁵⁷c. 2 X, 1, 5; c. 3 X, 1, 8.

- Siirtää piispoja kirkosta toiseen.⁵⁸
- Hyväksyä piispan eroa, vahvistaa hänen erottamistaan tai ottaa piispaa uudelleen virkaan.⁵⁹
- Asettaa tuomiokirkkoa toisen alaiseksi ja antaa tälle primaatin arvoa. Hän ei myöskään voinut jakaa hiippakuntaa tai yhdistää kahta hiippakuntaa yhdeksi.⁶⁰
- Pidättää itselleen tuomiokirkkoja tai niihin liittyviä arvoasemia, jotka oli tarkoitettu vaalin kautta valittaviksi.⁶¹
- Ottaa käsittelyyn paavin toiselle legaatille erityisellä valtuudella määräämää asiaa tai kumota tällaiseen asiaan annettu ratkaisu.⁶²
- Ottaa vastaan muutoshakemusta toisen legaatin antamaan päätökseen.⁶³
- Sekaantua Apostolisen istuimen tutkimuksen alaiseksi siirrettyyn asiaan.⁶⁴
- Valtuuttaa edelleen apostolisen istuimen ratkaisuvaltaan siirrettyä asiaa, joka ei kuulunut hänen valtuuksiinsa.⁶⁵
- Ratkaista asioita, jotka oli erityisellä määräyksellä varattu paavin ratkaisuvaltaan.⁶⁶
- Johtaa useamman kirkkoprovintsin käsittäviä yleisiä kirkolliskokouksia.⁶⁷

Kaikilla legaatilla oli dekretaalien mukaan oikeus:⁶⁸

- Ratkaista legatuorialueellaan kaikki sellaiset asiat, jotka hiippakunnan piispalla oli oikeus ratkaista hiippakunnassaan, tai paremminkin kaikki sellaiset asiat, jotka kuuluivat paavin ratkaisuvaltaan, lukuunottamatta niitä, joista päättäminen oli varattu vain hänelle.⁶⁹
- Antaa legatuorialueen papiston hyväksynnästä riippumatta statuutteja, jotka olivat luonteeltaan ikuisia ja ulottuivat legatuurin keston yli. Statuutit eivät kuitenkaan voineet olla yleisen oikeuden vastaisia.⁷⁰
- Ohjata ja johtaa provinsiaalisynodeja (sisältyy jo Gratianukseen).⁷¹
- Tutkia ja ratkaista legatuorialueen asukkaiden oikeusjuttuja.⁷²
- Tutkia tuomiokirkkojen alaisuuteen asetettuja oikeustapauksia.⁷³
- Ratkaista (ainakin legatuorialueellaan) asioita, joita ei erityisellä määräyksellä oltu varattu paavin ratkaisuvaltaan.⁷⁴
- Toimia prokuraattorina. Tässä suhteessa "legati a latere" ja "legati missi" -tyyppisten legaattien valtuudet erosivat toisistaan. Molempien tuli lisäksi välttää väärinkäytöksiä.⁷⁵
- Harjoittaa Apostolisen istuimen legaatille kuuluvia oikeuksia.⁷⁶
- Valtuuttaa oikeutensa edelleen muille.⁷⁷

Legaatien valtuuksia rajaavat säädökset ajoittuvat pääosin 1200-luvun ensimmäiselle puoliskolle. Liber Extran legaatteja koskevaan lukuun sisältyvistä kymmenestä dekretaalista **vain kaksi** on Innocentius III:n kautta edeltävältä ajalta ja kaikki muut vuosien 1200 ja 1234 väliseltä ajanjaksolta. Innocentius III:a edeltävät dekretaalit ovat Aleksanteri III:n (1159-81) ja Celestinus

⁵⁸c. 3 X, 1, 8; c. 3 X, 1, 30.

⁵⁹c. 2 X, 1, 7.

⁶⁰c. 4 X, 1, 30.

⁶¹c. 4 in VI, 1, 15.

⁶²c. 2 in VI, 1, 15.

⁶³c. 11 X, 1, 29.

⁶⁴c. 5 X, 1, 29.

⁶⁵Oliveri 1982, 112 viite 26.

⁶⁶c. 4, 9 X, 1, 30; c. 20 X, 5, 39.

⁶⁷Walf 1966, 38.

⁶⁸Oliveri 1982, 112.

⁶⁹c. 2 in VI, 1, 15; c. 2, 3, 4, X, 1, 30.

⁷⁰c. 10 X, 1, 30.

⁷¹c. 2 D. 17; c. 4, C. I, q. 7.

⁷²cc. 1, 7 X, 1, 30.

⁷³c. 5 X, 1, 30.

⁷⁴cc. 4, 9 X, 1, 30; c. 20 X, 5, 39.

⁷⁵cc. 17, 23 X, 3, 39; c. 11 X, 2, 26; cc. 6, 17, 23 X, 3, 39; cap. 4, Conc. Lateran. III, a. 1179; Oliveri 1982, 112 viite 36.

⁷⁶c. 8 X, 1, 30; c. 23 X, 5, 33.

⁷⁷c. 10 X, 1, 30.

III:n (1191-98).⁷⁸ Liber Sextuksen legaatteja käsittelevän luvun viidestä dekretaalista yksi on Innocentius IV:n (1243-53), yksi Klemens IV:n (1265) ja kolme Bonifatius VIII:n (1294-1303).⁷⁹

Käytännössä dekretaalit implikoivat jakoa yleisiin ja erityisiin legaatien valtuuksiin. *Yleisen valtuutuksen saanut legaatti ei voinut puuttua tiettyihin paavin ratkaisuvaltaan varattuihin asioihin, ellei hänellä ollut siihen erityistä valtuutusta.* Tällä kannalla olivat jo dekretalistit.⁸⁰ Kaikille legaatteille yhteiset oikeudet liittyvät viimeistään 1200-luvun puolivälissä muotoutuneeseen täyden legatuurin (**plenae legationis officium**) käsitteeseen, jonka esimuodoista on asiakirjamateriaalissa merkkejä Aleksanteri II:n (1061-73) ajasta lähtien.⁸¹ *Siitä, oliko kaikilla nimetyillä legaatteilla virkansa kautta saatu täysi legatuuri, on tutkimuksessa oltu eri mieltä.*⁸² Viimeistään 1200-luvun puolivälissä asia oli näin.⁸³ Yhtä mieltä on oltu siitä, että legaatille annettu täysikään legatuuri ei automaattisesti sisältänyt paaville kuuluvia asioita koskevia valtuuksia, *vaan niitä varten oli legaatien saatava erillinen mandaatti.*⁸⁴

2.2.2. Dekretaalioikeudessa mainitut legaattityypit ja niiden edeltäjät

2.2.2.1. Legaattityypit

Legaatteja koskevassa tutkimuksessa on ollut tärkeä osa dekretaaleissa mainituilla legaattityypeillä, jotka esiintyvät legaattijärjestelmää koskevissa yleisteoksissa ja artikkeleissa. Perinteisesti tyyppejä on erotettu kolme: "**legatus a latere**", "**legatus missus**" tai "nuntius" sekä "**legatus natus**".⁸⁵ Vaikeutena on ollut normatiivisten tyyppien ja todellisuuden välinen ristiriita. Dekretaaleissa esille tulevat tyyppit eivät vastaa legaatien toiminnasta säilyneitä tietoja. Eri tyyppisten legaatien oikeudellinen asema, valtuudet ja toiminnan sisältö ovat olleet epäselviä. Tutkijoiden luomat legaattikategoriat ovat vaihdelleet ja vastaavat vain osin dekretaalien ilmoittamia kategorioita.

Perinteiset kolme legaattityppiä mainitaan ensimmäisen kerran yhdessä Liber Sextukseen sisältyvässä Innocentius IV:n Lyonin vuoden 1245 konsiilissa antamassa kaanonissa, jonka mukaan täyden legatuurin (plenam legationem) omaavia paavin legaatteja oli kolmea tyyppiä.⁸⁶

⁷⁸c. 1-2 X, 1, 30.

⁷⁹c. 1-5 in VI, 1, 15.

⁸⁰Bernardus Parmensiksen Glossa ordinarian mukaan legaatti ei voinut puuttua asioihin, jotka oli varattu paavin päätäntävaltaan universaalien vallan kautta. Glossa ordinaria ad c. 6 X, 2, 23, "et tamen non poterit extendere manum ad ea, quae in signum universalis dominii sunt Romano pontifici reservata", Figueira 1986, 533; Paro 1947, 94; Oliveri 1982, 111-112. Oliveri käyttää yleisestä valtuutuksesta nimeä "potestà ordinaria" ja erityisistä valtuuksista termiä "potestà delegata".

⁸¹Paro 1947, 79.

⁸²Paron (1947, 79) mukaan "plenae legationis officium" tarkoitti yleensä "laetus a lateren" täyttä valtaa, Schmutzin (1972, 454) mielestä kaikilla legaatteilla oli täyttä legatuuria koskeva yleinen mandaatti.

⁸³c. 1 in VI, 1, 15; Schmutz 1972, 454.

⁸⁴Oliveri 1982, 111;

⁸⁵Esim. Girgensohn, D., Legat, päpstlicher. LM V, 1795-1796; Skånland, Vegard, Legat og nuntius. Kulturhistorisk Lexikon för Nordisk Medeltid I-XXII [KLN]. Helsingfors 1956-1978. Band X, 399.

⁸⁶c. 1 in VI, 1, 15, "Proinde praesenti decreto statuimus, ut ecclesiae Romanae legati, quantumcunque plenam legationem obtineant, sive a nobis missi fuerint sive suarum praetextu ecclesiarum legationis sibi vendicent dignitatem, ex ipsius legationis munere conferendi beneficia nullam habeant potestatem, nisi hoc alicui specialiter

1. Meidän lähettämiämme ("a nobis missi")
2. Haltuunsa uskottujen kirkkojen vuoksi legaatien arvoisia ("suorum pretextu ecclesiarum legationis sibi vendicent dignitatem")
3. Meidän legaatteina toimivia veljiämme ("fratribus nostris legatione fungentibus"), mikä tarkoitti kardinaaleja.

Vaikka tyyppejä vastaavat nimitykset "legati missi", "legati nati" ja "legati a latere" eivät vielä sisälly Lyonin konsiiliin kaanoniin, on niiden katsottu vakiintuneen käytössä 1200-luvun loppuun mennessä.⁸⁷ Dekretaaleissa ilmenevää pyrkimystä normatiivisesti määriteltyihin tyypeihin on pidettävä verrattain myöhäisenä ilmiönä legaatijärjestelmän historiassa.

Nimityksistä vanhin on "**legatus a latere**". Nimeen sisältyvä termi "a latere" (puolesta, taholta, sivulta) on peräisin jo 300-luvulta, jolloin se esiintyy Sardican konsiiliin (n. 343-344) seitsemännessä kaanonissa Rooman piispan lähettämän edustajan määreenä.⁸⁸ Seuraavalla vuosikaudella ilmaisua käytettiin Bonifatius I:n (418-423) ja Leo I Suuren (440-461) kirjeissä.⁸⁹ Nikolaus I (858-867) tarkoitti nimityksellä väliaikaisia edustajiaan. Varsinaisen rajatun merkityksen termi näyttää kuitenkin saaneen huomattavasti myöhemmin. Knut Walf pitää ensimmäisenä varmana merkkinä kardinaalilegatuurien ja "legatus a latere" -nimityksen yhteydestä erästä Paschalis II:n kirjettä Sisilian kuninkaalle Roger II:lle vuodelta 1117.⁹⁰ Lopullisesti termi vakiintui merkittävään erityisiin valtuuksiin varustettuja kardinaali- tai muita legaatteja Aleksanteri III:n aikana (1159-81).⁹¹ Dekretalistit tulkitsivat ilmaisun viittaavan legaatteiksi "a latere" lähetettyjen kardinaalien osallisuuteen paavin ja kardinaalien yhteisesti muodostamasta "ruumiista", jonka pää oli paavi ja jäseniä kardinaalit. Legaatit toimivat "a latere" ruumiin jäseninä.⁹² Vaikka myös muilla paavin määräämillä legaatteilla, etenkin hänen sukulaisillaan tai kuurian jäsenillä saattoi olla titteli "a latere", pitivät eräät dekretalistit varsinaisessa mielessä legaatteina "a latere" vain kardinaaleja.⁹³ Synonyymisesti "legatus a latere" ilmaisun kanssa on käytetty nimityksiä "legatus de tai ex latere", "legatus lateralis tai generalis", "legatus Cardinalis" sekä "legatus specialis tai specialissimus".⁹⁴ Jo dekretalistit pitivät "a latere" -tyyppisiä legaatteja kaikkein vaikutusvaltaisimpina paavin legaatteista. Valtuutuksen yhteydessä legaatille mahdollisesti annettu täysikään legatuuri (officium plenae legationis) ei kuitenkaan sisältänyt automaattisesti tiettyjä paaville kuuluvia oikeuksia, mikä on saattanut olla syy "a latere" -legaatien oikeuksien ja tittelin suhdetta koskeviin sekaviin käsityksiin.

---

duxerimus indulgendum. Quod in fratribus nostris legatione fungentibus nolumus observari, quia sicut honoris praeogativa laetantur, sic eos auctoritate fungi volumus ampliori".

⁸⁷Schmutz 1972, 453-454.

⁸⁸Oliveri 1982, 91, "episcopum Romanum ut e latere suo presbyterum mittat". Kaanoni sisältyy Decretum Gratianiin, c. 36, Caus. II, q. 6., vrt. Oliveri 1982, 108.

⁸⁹Oliveri 1982, 94-95; Paro 1947, 92.

⁹⁰Paro 1947, 92.

⁹¹Walf 1966, 18-28; Oliveri 1982, 113; Paro 1947, 92-93.

⁹²Paro 1947, 92-93.

⁹³Esim. Henrici Segusio Cardinales [Hostiensis] Summa aurea. Basileae 1573, Lib. I, de officio legati, c. 2, "intelligi potest de latere Papae missus etiam si non sit Cardinalis, sed et si de familia vel etiam sit extraneus, dum tamen mandatum ab eo recipiat viva voce ut si tetigerit fimbriam vestimenti eius quo ad hoc salvus sit et privilegiatus" ja Guilielmi Durandi episcopi Mimetensis I.V.D. [Durandus] Speculum Iuris I-IV. Basileae 1574, Lib. I, partic. I, de Legato c. 3, "proprie dicuntur missi de latere Domini Papae Cardinales", Paro 1947, 93

⁹⁴Ruess 1912, 112; Walf 1966, 18-19; Oliveri 1982, 110.

Nimitys **"legatus natus"** esiintyy aluksi dekretalisteilla, eikä liene 1200-luvun puolta väliä vanhempi. Lyonin konsiilin kaanonissa ja siihen liittyvässä Hostiensiksen kommentaarissa tämän tyyppisen legaanin arvo perustellaan sen haltijan kirkollisella asemalla; legaatti oli legaatti haltuunsa uskotun kirkon arvokkuuden vuoksi. Hierarkkisesti tämä viittaa arkkipiispohin ja merkittäviin piispoihin.⁹⁵ "Legatus natus" onkin perinteisesti liitetty nk. apostolisiin vikariaatteihin ja niitä on usein pidetty vikariaattien suoranaisena jatkeena. Paavin pysyvinä alueellisina sijaisina toimivia apostolisia vikariaatteja oli ollut läntisessä kirkossa 300-luvulta lähtien, varhaisimpina Tessalonikan ja Arlesin piispat. Myöhemmin vikariaatteja syntyi Sevillan, Tarragonaan, Toledoan, Metztiin, Reimsiin, Sensiin, Viennesiin, Canterburyyn ja Syrakusaan.⁹⁶ Osa vikariaateista oli yhdistetty suoraan sen haltijan virkaan, osa näyttää olleen henkilökohtaisia. Vikariaattien tehtävänä oli kirkon yhtenäisyyden ja kirkkokurin valvominen.⁹⁷ Vikariaattien ja dekretaalikauden "legatus natus" -tyypin välillä on kuitenkin noin 400-vuoden mittainen siirtymäaika 800-luvulta 1200-luvulle, jolloin vanhat vikariaatit suurimmaksi osaksi raukesivat. Samaan aikaan perustettiin paljon uusia hiippa- ja arkkihiippakuntia ja paavin lähettämien legaatien määrä lisääntyi.⁹⁸

"Legati misseinä" on tavallisesti pidetty legaatteja, jotka eivät olleet kardinaaleja tai käyttäneet "legatus a latere" titteliä tai joiden legatuuri ei liittynyt "legatus natuksen" tavoin kirkon sisäiseen virkaan. Näin termi määritellään myös Lyonin konsiilin dekretaaliin liittyvässä glossassa. Glossan mukaan "legati missejä" lähetettiin tiettyihin kirkkoprovinsseihin, so. rajatuille alueille, joissa heillä oli tietty tehtävä.⁹⁹ Tämän perusteella on katsottu, etteivät heidän valtuutensa ulottuneet legatuorialueen ulkopuolelle tosiin kuin "a latere" -legaatien, joiden tiedetään ratkaisseensa riitakysymyksiä myös varsinaisen legatuorialueensa ulkopuolella.¹⁰⁰

Dekretaalioikeuden ilmentämää, 1200-luvun lopulla vakiintunutta tyyppijakoa on sovellettu legaatitutkimuksessa vaihtelevalla menestyksellä. Vaihtoehtoisena luokitteluna on käytetty tyyppijaosta sovellettua jakoa kardinaali- ja ei-kardinaalilegaaatteihin. Eniten ongelmia ovat aiheuttaneet kardinaaleina pidettyjen "legati a latere" ja ei-kardinaaleiksi katsottujen "legati missi" -ryhmien erottaminen, lähteissä legaaateista käytettyjen nimitysten ja normatiivisiksi katsottujen tyyppien identifiointi sekä legati nati -ryhmän muotoutumisen selvittäminen.

Vaikka "legatus a latere" -nimityksen on katsottu vakiintuneen tarkoittamaan kaikkein vaikutusvaltaisimpia legatuureja jo Aleksanteri III:n kaudella, on "legati a latere" ja "legati missi" tyyppien erottaminen vaikeaa ennen 1200-luvun loppua. Syy voi olla se, että termi "a latere" vakiintui lopullisesti vasta tällöin. Richard A. Schmutz katsoo nimityksen "a latere" olleen varhemmin pelkästään adverbiaalisen ja termin "missus, missi" lähettiläs-sanan kaltaisen yleisnimen. Hänen mielestään "a latere" -nimityksen alkuperäisenä tarkoituksena olisi ollut erottaa paavin

⁹⁵Paro 1947, 87.

⁹⁶Paro 1947, 70.

⁹⁷Oliveri 1982, 60; Paro 1947, 72.

⁹⁸Paro 1947, 74-75.

⁹⁹Glossa ordinaria ad c. 1 in VI, 1, 15, "Alii sunt ... legati missi, qui mittuntur ad aliquam provinciam ut in ea reformanda reformat, tamen non sunt Cardinales", Paro 1947, 91.

¹⁰⁰Oliveri 1982, 112-113; Paro 1947, 92.

lähettämät edustajat muiden kirkkojen samankaltaisista lähettiläistä. Sittemmin termi olisi alkanut tarkoittaa paavin tai muiden kirkkojen lähettämiä edustajia erotukseksi arkkihiippakunnissaan legaatteina toimineista arkkipiispoista. Schmutzin mielestä "a latere" olisi vasta 1200-luvun kuluessa kiinteytynyt tarkoittamaan laajoilla legaatinvaltuuksilla varustettuja kardinaaleja samalla kun muille paavin tai toisten kirkkojen lähettämillä legaatteilla jäi nimitys "legati missi".¹⁰¹ Teoria ei ole kaikilta osin tyydyttävä, sillä vaikka käsitys "a latere" legaatteista paavin lähettämänä legaatteina ja niiden yhteydestä kardinaalilegaatteihin sopii vallallaolleeseen teoriaan paavin ja kardinaalien muodostamasta "ruumiista", eivät arkkipiispat automaattisesti toimineet arkkihiippakunnissaan legaatteina. Tämän vuoksi Schmutzin oletus "a latere" ja lähetettyjen legaatien yhteydestä 1100-luvulla ei vaikuta täysin vakuuttavalta.

Dekretalistien, erityisesti Guilielmus Durandiksen käsityksiä tutkinut Heinrich Zimmerman päätyi käsitykseen, ettei "legatus a latere" -nimitys ilmentänyt legatuurin oikeudellista sisältöä, vaan vain kertoi legaatinvallan olleen paavin lähettämä. Durandis jakoi legaatit neljään luokkaan, joista valtuuksiltaan vähäisimmät ovat nuntiuksat ja viestinviejät (cursores). Näistä seuraavat olivat "nati", sitten "constituti" ja lopulta valtuuksiltaan laajimmat "laterales".¹⁰² Durandis tarkoitti "a latere" -legaatteilla pelkästään kardinaalilegaatteja, mutta asiakirjamateriaalin perusteella Zimmerman tulkitsee termin käsittäneen alkujaan myös Durandiksen mainitsemaa "legati constituti", jotka eriytyivät "a latere" -legaatteista samoihin aikoihin kun nimitys supistui tarkoittamaan pelkästään laajoin valtuuksin varustettuja kardinaalilegaatteja.¹⁰³

Schmutzin ja Zimmermannin legaattityyppejä koskevat tulkinnat paljastavat selkeästi legaattitutkimuksessa ilmenevät normatiivisten dekretaalien ja legaattien toiminnasta säilyneen deskriptiivisen jäänteistön yhdistämisen vaikeudet. Kun tunnettuja tyyppejä on yritetty soveltaa tietoihin yksittäisten legaattien toiminnasta ja valtuuksista, on päädytty yhä monimutkaisempiin jakoihin. Jakojen lähtökohtana on ollut ajatus, että koska legaattityypit ja eri tyyppisten legaattien oikeudet olivat viimeistään 1200-luvulla selkeästi erityneet, on myös varhaisemmalla ajalla täytynyt olla olemassa jonkinlaisia normatiivisia, legaattien valtaa ja kontrollia koskevia jakoja. *Näin ei tietenkään välttämättä ole ollut, sillä pääasiassa 1200-luvulla muodostunutta dekretaali-oikeudellista normistoa ei voida käyttää suoraan hyväksi tulkittaessa varhaisempien 1000- ja 1100-lukujen legaattien toiminnasta säilyneitä deskriptiivisiä lähteitä.*

2.2.2.2. Gregoriaaninen reformi ja dekretaali-oikeutta edeltänyt legaattilaitos

Olellaisena vaiheena legaatti-instituution muotoutumisessa on pidetty gregoriaanisen reformin kautta 1000-luvun loppupuolella. Gregoriaanisen reformin taustalla oli Clunyn luostarista 1000-luvulla alkanut benediktiininen reformiliike, joka laajeni kritiikiksi kirkon simoniaa (kirkon viran

¹⁰¹Schmutz 1972, 454.

¹⁰²Durandus, Speculum iuris, Lib. I, partic. I, de legato, c. 3, "Dici ergo potest, quod legatorum alii sunt minimi ut nuntii et cursores, et alii magni ut nati, alii maiores ut constituti, alii maximi ut laterales; Zimmerman 1913, 247, 256.

¹⁰³Zimmermann 1913, 248-257.

ostaminen tai myyminen) ja nikolaitismia (selibaatin laiminlyönti) vastaan. Reformiliikkeelle oli tyypillistä kirkon sisäisen hierarkian sekä sen johtajan ja jäsenten välisten kontaktien merkityksen korostaminen ja sillä katsotaan olleen selvä yhteys paavin aseman nousuun 1000-luvun puolivälistä alkaen. Tässä suhteessa ratkaiseva kausi oli Leo IX aika (1049-54), jolloin paavi ja hänen lähettämänsä legaatit pitivät suuria simoniaa, nikolaitismia ja kirkon hierarkiaa käsitteleviä konsiileja Italiassa, Ranskassa ja Saksassa. Konsiileissa erotettiin useita simoniasta syytettyjä piispoja, mikä johti paavin valtuuksia koskevaan keskusteluun.¹⁰⁴

Samaan aikaan kardinaalien asema vahvistui. Taustalla ovat kirkon sisäistä hierarkiaa ja yhteyksiä korostaneet virtaukset. Alunperin kardinaalien tehtävät liittyivät hiippakunnan hallintoon ja liturgiaan. Vielä 700-luvun lopulla kardinaaleiksi kutsuttuja henkilöitä oli useissa hiippakunnissa, ei vain Roomassa. Roomasta kardinaaleja tunnetaan 500-luvun alusta, jolloin nimitys ei ollut vielä institutionalisoitunut, vaan kertoi papin kuuluvan kirkon presbyterioon. Ensimmäiset Rooman kardinaalit olivat alueittain jakaantuneita diakoneja, joita kutsuttiin nimellä kardinaalidiakonit ("diaconi cardinales"). Presbyteerikardinaalit ("presbyteri cardinalis") esiintyvät lähteissä 700-luvun alusta, jolloin Rooman presbyterioon kuuluneille papeille määrätin vakinaiset tituluskirkot. Titulukseen liittyi liturginen tehtävä pääkirkoissa. Samoihin aikoihin muodostettiin seitsemän suburbikaaria, joiden velvollisuutena oli osallistua lateraanibasilikan liturgiaan. Suburbikaareja kutsuttiin sittemmin kardinaalipiispoiksi ("episcopi cardinales").¹⁰⁵

Kardinaalien siirtymä hiippakunnallisista yleiskirkollisiin tehtäviin tapahtui 1000-luvun kuluessa. Tosin jo vuoden 769 Lateraanikonsiilissa oli määrätty, että vain kardinaalidiakoni tai -presbyteeri voitiin valita paaviksi, mutta määräys jäi vaille voimaa. Ratkaiseva muutos tapahtui 1059, jolloin Nikolaus II (1058-61) varasi paavin vaalin kardinaaleille ja jätti muille kirkonmiehille ja kansalle ainoastaan hyväksymisoikeuden. Aleksanteri III rajoitti 1179 oikeuden kokonaan kardinaaleille. Samaan aikaan katsotaan myös kardinaalikollegion lopullisesti vakiintuneen. Kardinaalien lukumäärä kuitenkin vaihteli. 1100-luvulta lähtien kardinaaleja oli tavallisesti 53 (6-7 piispaa, 28 presbyteeriä, 18 diakonia). Vuonna 1322 määrättiin kardinaalien lukumääräksi 20 ja Konstanzin kirkolliskokous (1414-17) rajasi sen 24:ään. Sixtus V (1585-90) nosti kardinaalien määrän 70:een, jona se pysyi vuoteen 1962.¹⁰⁶

Vaikka jo Leo IX:n ja Aleksanteri II:n ajan legatuurit viittaavat legaattien käyttöön kirkon sisäisen reformin välineenä, on keskeisenä legaatti-instituution muotoutumiseen vaikuttaneena tekijänä pidetty paavi Gregorius VII:n kautta. Ennen paaviksi tuloaan Gregorius oli itse toiminut Leo IX legaattina Ranskassa 1054, jolloin hän oli mm. erottanut kuusi simoniasta syytettyä piispaa.¹⁰⁷ Paavina Gregorius otti päämääräkseen kirkon sisäisen puhdistamisen ja sen irrottamisen maallisten hallitsijoiden kontrollista.

¹⁰⁴Blet 1982, 91-92. Leo IX tärkeimmistä neuvonantajista mainittakoon Petrus Damianus sekä Hildebrand (myöh. paavi Gregorius VII).

¹⁰⁵Fürst, C. G., Kardinal, LM V, 950-951.

¹⁰⁶Fürst, Kardinal, 951; Kelly 1986, 252, 321; Blet 1982, 92.

¹⁰⁷Paro 1947, 80-85; Oliveri 1982, 102-106; Schmutz 1972, 447-452; Ollendiek 1976, 29-30.

Laajoin valtuuksin varustettujen lähettiläiden tulo osaksi kirkon koneistoa liittyi kirkon sisäisen reformin toimeenpanoon. Reformin kannalta olennaisessa asemassa olivat Gregoriuksen johdolla vuosittain Roomassa pidetyt paastonajan synodit, joissa annettiin tiukkoja paavin valtaa, simoniaa ja selibaattia koskevia säädöksiä. Gregorius pyrki toteuttamaan synodien päätökset mahdollisimman nopeasti paikallistasolla, jolloin ainoa mahdollisuus oli julkistaa ne legaatien avulla. Legaatit panivat synodien päätökset toimeen paikallisissa synodeissa. Ratkaisevana tapahtumana on pidetty vuoden 1074 paastosynodia, jonka jälkeen Gregorius lähetti lukuisia legaatteja eri puolille Eurooppaa. Juuri paastosynodien päätösten toteuttaminen johti yksittäisten legatuurien määrän rajuun kasvuun.¹⁰⁸

2.2.2.3. Legati nati ja arkkipiispojen asema

Keskeinen legaattitutkimuksen ongelma on kysymys gregoriaanisen reformin kaudella muotoutuneen legaattijärjestelmän, aiempien legatuurien ja vikariaattien sekä 1200-luvulla mainittujen legaattityyppien yhteydestä. Parhaiten ollaan perillä "legatus natus" -tyyppisten legatuurien muotoutumisesta, jolla on selviä yhteyksiä arkkipiispan aseman kehitykseen gregoriaanisella kaudella.

Kirkon organisatorinen jako hiippakunnista koostuviin kirkkoprovinsseihin pohjautuu keisari Diokletianuksen aikaiseen valtakunnan jakoon. Keskiaikaisessa latinassa arkkipiispoja nimitettiin kreikasta lainatun sanan mukaisesti metropoliitoiksi (metropolitanus, suurkaupunkilainen). Kirkon osalta organisaatio vahvistettiin Nikean konsiilissa 325, jonka jälkeen se jäi määrääväksi hallinnolliseksi aluejakosysteemiksi kirkon sisällä. Läntisen kristikunnan piiristä tunnetaan 500-luvulta lähtien metropoliittoja, joiden istuin sijaitsi kirkollisesti tai poliittisesti huomattavassa kaupungissa ja jotka hallitsivat ympärillään olevaa kirkkoprovinsia. Viimeistään 700-luvulta lähtien metropoliitoiksi nimitettiin myös muutoin merkittäviä piispoja. Kirkollisoikeudellisesti metropoliitta oli paavin ja hiippakuntapiispan välissä eroten primaksesta, jolla yksittäistapauksissa oli metropoliittoja korkempia oikeuksia. Keskiajan kuluessa primas kutistui pelkäksi arvonimeksi.¹⁰⁹

Jo myöhäisantiikin ajalla olivat eräät metropoliitanistuimet olleet luonteeltaan erityisiä ja yhteydessä nk. vanhempiin vikariaatteihin. Merovingiajalla etenkin Ranskassa osa istuimista menetti merkityksensä eikä uusia perustettu, mikä johti Kaarle Suuren kaudella alkaneeseen uudelleenorganisointiin ja uusien istuimien perustamiseen. Samoihin aikoihin arkkipiispojen alaisten provinsiaaliipiispojen nimeksi vakiintui suffragaanipiispa, ("episcopus suffraganeus"). Viimeistään 800-luvulta lähtien arkkipiispojen tehtäviin kuului vahvistaa suffragaaniansa vaali ja vihkiä electus kahden muun piispan kanssa virkaansa. Hänen tuli kutsua koolle ja johtaa provinsiaali-synodeja ja valvoa suffragaaniansa hallintoa. Vanhastaan arkkipiispoilla oli myös oikeus ratkaista synodeissa suffraganeja koskevia valituksia, mikä oikeus ulotettiin 1000-luvulla myös

¹⁰⁸Oliveri 1982, 102-103; Blet 1982, 92-96; Schumann 1912, 123-128.

¹⁰⁹Kottje, R., Erzbischof, LM III, 2192-2194.

synodien ulkopuolelle. Suffragaanit saattoivat kuitenkin valittaa asiasta paaville.¹¹⁰ Jo Gregorius I Suuresta alkaen paavit olivat usein lähettäneet vastaviihitylle arkkipiisplle arvon merkiksi palliumin, paavin liturgiseen asuun kuuluneen valkoisen nauhan, josta 1100-luvulla muotoutui keskeinen paavin ja arkkipiispojien suhdetta symboloiva väline. Vasta palliumin saatuaan vihitty arkkipiispa saattoi kutsua itseään arkkipiispaksi ja käyttää vihkimyksessä saamiaan oikeuksia. Käytännössä palliumia koskevat määräykset siirsivät arkkipiispan vaalin vahvistamisen kokonaan paaville, jolloin palliumista muodostui tärkeä arkkipiispojien valtaa kontrolloiva symboli.¹¹¹

"Legatus natus" -tyyppisten legatuurien taustalla oletettiin aikaisemmin olleen sekä vanhat apostoliset vikariaatit, että lähetystyötä varten annetut missiolegatuurit. Karl Ruess osoitti kuitenkin jo vuonna 1912, ettei näiden välillä ollut suoraa yhteyttä, vaan että käsitys varhaisten vikatuurien ja legatus natusten yhteydestä oli syntynyt myöhemmin. Missiolegatuurit oli tätä ennen yleensä jätetty huomiotta kirkollisoikeutta koskevissa tutkimuksissa. Ruess jaotteli missiolegatuurit yksinkertaisiin ja täysiin missiolegatuureihin, joista yksinkertainen missiolegatuuri merkitsi apostolisen istuimen tiettyä käännystystehtävää varten lähettämää pappia tai piispaa, täysi missiolegatuuri vikaturia muistuttavaa legaturia, johon liittyi kirkollista organisointia koskevia oikeuksia. Esimerkkinä täydestä missiolegatuurista hän mainitsee Bonifatiuksen 700-luvulla Saksaan saaman legatuurin.¹¹² Ruess havaitsi myös, ettei vanhempien vikariaattien raukeamisen ja Liber Extran välillä tunnetta Pisan ja Salzburgin arkkihiippakuntia lukuunottamatta yhtään paavin antamaa privilegiota, jossa legaatin arvo olisi selvästi sidottu tiettyyn istuimeen tai virkaan. Istuinten osalta paavi oli tunnustanut vain Jerusalemin patriarkaatin pysyvän oikeuden legatuuriin, mikä tapahtui 1263.¹¹³ Legatus natuksen arvo ei ollut yhteydessä vanhempiin vikariaatteihin, vaikka niin oltiin haluttu väittää.

Gregorius VII:n aikaisten vikariaattien ja "natus"-tyyppisten legatuurien välinen yhteys on sen sijaan epäselvä. Pysyvät legatuurit, joita Gregorius kutsuu nimellä "Vicarius apostolicae sedis" tarkoittivat hiippakunnissaan oleskelevia piispoja, joille paavi oli myöntänyt paikalliset legaatin valtuudet. Väliaikaisia legatuureja hän kutsui nimellä "nuntius" tai "Legatus Romanus". Valtuuk-sien kannalta apostoliset vikariaatit olivat vanhempien vikariaattien jatke, sillä ne keskittyivät kirkon yhtenäisyyden ja kirkkokurin valvomiseen. Taustalla oli kuitenkin reformin yhteydessä syntynyt tarve piispan viran ja hierarkkisen aseman tarkemmalle määrittelylle, jolloin pysyvälle legatuurille haettiin tukea paavin universaalista vallasta ja kirkon hierarkiasta.¹¹⁴ Nykyinen käsitys Gregorius VII:n aikaisten vikariaattien ja "legatus natusten" yhteydestä on, että vikariaattijärjestelmä sortui kokonaisuudessaan vuonna 1080 alkaneeseen skismaan, eikä Gregorius VII:n aikaisten vikariaattien ja 1200-luvun "legatus natusten" välillä voida löytää suoraa yhteyttä, vaikka sellaista on yritetty tarkoituksellisesti etsiä. Tätä tukevat myös Ruessin tutkimustulok-

¹¹⁰Kottje, R., Erzbischof, 2192-2194.

¹¹¹Kottje, R., Erzbischof, 2192-2194.

¹¹²Ruess 1912, 59-63.

¹¹³Ruess 1912, 228-231. Pisan oikeuden oli vahvistanut Gregorius VII, Salzburgin Aleksanteri III ja Innocentius III. Jerusalemin oikeuden antoi Urbanus IV.

¹¹⁴Paro 1947, 80-85; Oliveri 1982, 62, 102-106; Schmutz 1972, 447-452.

set.¹¹⁵ Erittäin tärkeä on Wilhelm Janssenin toteamus, että *kardinaali- ja "a latere" -tyyppiset legaatit olivat yhteydessä kardinaalien ja kardinaalikollegion merkityksen kasvuun, kun taas "legatus natusten" ilmaantuminen viittaa arkkipiispojien aseman nousuun ja kirkon sisäisen hierarkian säätelyyn 1100- ja 1200-luvuilla.*¹¹⁶

Käsitys legatuurin ja istuimen yhteydestä näyttääkin syntyneen 1100-luvun kuluessa. Vuonna 1080 alkaneen skisman kuluessa useat arkkipiispat pyrkivät vahvistamaan asemaansa paaviin nähden. Viimeistään 1100-luvun kuluessa monet arkkipiispat ottivat eri syihin vedoten itselleen legatoin arvonimen ja antoivat siihen nojautuvia päätöksiä kirkkoprovinsissaan koskevissa asioissa. Tietyille istuimille valitut arkkipiispat saivat usein myös legatoin arvon, mikä johti haluun yhdistää legatuuri istuimeen ja irroittaa legatuurin oikeus paavin ratkaisuvallasta. Samoihin aikoihin eräästä Gregorius VII:n ajan vikariaatit liukuivat alueidensa arkkipiispoille. Lyonin konsiilin kaanoniin pohjautuvassa dekreetaalissa legatoin arvoa perustellaan istuimen haltijan arvolla alaisensa kirkon kaitsijana, mistä Bernardus Parmensuksen Glossa mainitsee esimerkkeinä Canterburyn ja Yorkin arkkipiispojien legatuurit, jotka mainitaan dekreetaleissa muussa yhteydessä.¹¹⁷ Samalla tavoin perusteltiin Reimsin ja Salzburgin oikeutta legatuuriin. Ruess osoitti "legatus natus" -tyyppisen legatuurin olleen 1200-luvulle saakka pelkästään henkilökohtaisen, ei istuimeen liittyvän arvonimen, vaikka arkkipiispat niin mielellään antoivat ymmärtääkin.¹¹⁸ Janssenin mukaan paavit alkoivat kamppailla hallitsematonta kehitystä vastaan kanavoimalla pysyvään legatuuriin liittyneet valtuudet muutamille kirkkoruhtinaille, joiden valtaa sitten kaventettiin ja normalisoitiin. Hänen mukaansa viimeistään Hadrianus IV ajoista (1164-69) lähtien on havaittavissa kaksi kehityslinjaa, jossa legaatteina toimineiden arkkipiispojien määrä väheni samalla kun heidät valjastettiin ratkaisemaan Roomaan kasautuvia riitajuttuja, kun taas kardinaalilegaattien merkitys paavin hallinnassa olevina poliittisina instrumentteina kasvoi. Sittemmin "legatus natus" taantui joidenkin arkkipiispojien arvonimeksi, joka miellettiin istuimeen liittyväksi titteliksi. Pysyvien "natus" -tyyppisten legatuurien voikin katsoa viimeistään 1100-luvulta lähtien olleen eräänlaisia anakronismeja paavin legaattijärjestelmässä.¹¹⁹ Kolmannen legaattityypin esimuotona olisivat olleet paavin tiettyä tehtävää varten lähettämät kappalaiset tai subdiakonit, jotka kuitenkin eivät ole suoraan verrattavissa dekreetaaloikeuden mukaisiin "legati misseihin".¹²⁰

Tosiasiaksi jää, ettei gregoriaanisen reformin kaudelta ole tyydyttävästi kyetty erottamaan valtuuksien perusteella rajattavia legaattityyppejä lukuunottamatta Gregoriuksen kirjeissään mainitsemia väliaikaisia (so. lähetettyjä) ja pysyviä legatuureja.¹²¹ Gregoriaanisen reformin merkitystä ja legaattityyppejä käsittelevän tutkimuksen perusteella on selvää, etteivät legaattityypit

¹¹⁵Janssen 1961, 170-171.

¹¹⁶Janssen 1961, 173.

¹¹⁷Ruess 1912, 228-231; Bernardus Parmensis Glossa ordinaria ad c. 6 X, 1, 30 et ad c. 1 in VI, 1, 15, Paro 1947, 88-89.

¹¹⁸Ruess 1912, 228-231; Oliveri 1982, 115 katsoo "legati natien" oikeuksien perustuneen dekreetalin mukaisesti istuimeen. Näin hän kuitenkin ohittaa Ruessin ja Paron toteamuksen legatuurista alunperin henkilökohtaisen arvona.

¹¹⁹Ollendiek 1976, 26.

¹²⁰Janssen 1961, 172-174; Schmutz 1972, 453; Ollendiek 1976, 26.

¹²¹Paro 1947, 80-85; Oliveri 1982, 62, 102-106; Schmutz 1972, 447-452.

kiinteytyneet pysyvästi ennen 1200-luvun puoliväliä, ja että vielä pitkään tämän jälkeenkin normatiivisten tyyppien ja käytännön asiakirjamateriaalin kautta tunnettujen legaattien yhdistäminen on vaikeaa.¹²² Tämän vahvistaa myös Guilielmus Durandiksen toteamus, että hänen aikanaan (1200-luvun jälkimmäisellä puoliskolla) *vain harvat olivat perillä legaattien virasta ja siihen sisältyvän vallan laajuudesta*.¹²³

2.2.3. Legaatti paavin edustajana

2.2.3.1. Dekretaalioikeus ja suora edustuksellisuus

Jos koko legaattitutkimusta tarkastellaan legaattityyppien ja legaattijärjestelmän muotoutumisen kannalta, voidaan legaatteja erottaa vain kaksi pääluokkaa; **lähetetyt** ja **paikallaan olevat**. Kaikki tutkimukselliset ongelmat liittyvät näiden ryhmien sisäisten kategorioiden erottamiseen, eikä normatiivisesti määriteltävissä olevilla valtuuksilla varustettuja legaattityyppejä voi pitää kiinteytyneinä ennen 1200-luvun loppua. Normatiivisten tyyppien ja asiakirjamateriaalissa tavattavien legaattien välistä ongelmaa onkin tarkasteltava sitä vasten, **mikä johti jaon syntyyn ja artikuloitumiseen dekretaaleissa**.

Dekretaaleissa esille tulevat legaattityypit voidaan ymmärtää paremmin representaatiota koskevan dekretalistien keskustelun kautta. Keskeinen kysymys on erilaisten legatuurien suhde nk. plena potestas -käsitteeseen sekä se, miten legaatin asema paavin edustajana miellettiin. **Miksi ja miten legaatti saattoi olla paavin edustaja?**

Edustuksellisuuden käsite liitetään nykyisin usein pelkkään poliittiseen edustukseen, mutta sillä on myös monia muita ilmentymistasoja, kuten taide tai erilaiset symboliset järjestelmät. Käsitteen sisältöä voidaan luonnehtia parhaiten sitä tarkoittavalla latinankielisellä verbillä "repraesentare", joka merkitsee poissaolevan tuomista jälleen läsnäolevaksi jonkin toisen todellisesti läsnäolevan kautta.¹²⁴

Edustuksellisuudessa voidaan osoittaa sekä antropologinen että reaalinen tausta. Antropologiassa mielessä käsite liittyy transkendentiaalisten uskomusten syntyyn, jolloin tietyn maagisen, myyttisen tai uskonnollisen symbolin edustama voima käsitettiin aistien tavoittamattomissa olevaksi tahoksi. Haluttu symboli; kuningas, pappi, uhrieläin tai uskonnollinen esine, edusti tiettyä yliluonnollista voimaa, jonka tarjoamaa tukea tavoiteltiin. Symboli oli välittäjä tämän- ja tuonpuoleisen välillä. Reaalilla tasolla edustuksellisuus taas liittyi ihmisten ja yhteisöjen väliseen poliittiseen ja oikeudelliseen kanssakäymiseen, jossa noudatetut menetelmät kumpusivat käytän-

¹²²Pacaut, Marcel, Les légats d'Alexandre III (1159-1181). Revue d'Histoire ecclesiastique 50:4. (1955), 838; Janssen 1961, 170.

¹²³Guilielmus Durandis, Speculum legatorum. Bibliotheca Apostolica Vaticana. Mss. Ott. lat. 7, f. 1r-2r, "...quoniam legatorum officium seu potestas paucis prudentibus innotescit, super quo dubia ovivi videmus infinita et peritos ad invicem dissentire; idcirco de officio legati plene tractare praevimus. et quoddam breve ac praelucidem formare speculum legatorum".

¹²⁴Figueira 1986, 527-528.

nön tarpeista ja niiden uskottavasta täyttämisestä. Jos henkilön tai yhteisön fyysinen läsnäolo oli mahdotonta, oli paikalla oltava jonkun muun.¹²⁵

Robert C. Figueira on erottanut edustuksellisuuden käsitteen sisällä useita poliittis-oikeudellisia aspektoja, joista keskeisimmät ovat:¹²⁶

- Edustajan **valta** toimia edustettavan puolesta ja paikalla.
- Edustajan **vastuu** toimistaan edustettavalle.
- Edustajan **valtuutustapa** ja siinä käytetyt keinot.
- Edustajan **mahdollisuudet** harjoittaa oma tahtoaan ja harkintakykyään.
- Edustajan ja edustettavan **vastaavuus** toimijoina sekä vastaavuuteen mahdollisesti liittyvä personifikaatio.
- Edustajan ja edustettavan **luonto** yksilöinä, yksilöryhminä tai transkendenttaaleina osapuolina.

Edellisten lisäksi edustuksellisuudessa voidaan erottaa viisi osin näiden kaltaista aspektia:¹²⁷

1. Formalistinen, edustettavan edustajalleen antamaa **auktoriteettia** painottava näkökulma.
2. Formalistinen, edustajan **luotettavuutta** edustettavalle painottava näkökulma.
3. Deskriptiivinen, edustajan ja edustettavan **ykseyttä** painottava näkökulma
4. Symbolinen, edustajan ja edustettavan välistä **yhteyttä**, mutta ei ykseyttä painottava näkökulma
5. Substantiivinen, edustajan **toiminnan laatua** painottava näkökulma.

Legaattien kannalta keskeinen edustuksellisuuteen liittyvä raja-alue koskee **suoran edustuksen** käsitettä. Dekretaatio-oikeus pohjautui klassiseen roomalaiseen oikeuteen, johon sisältyi kerrotut arkaiselta ajalta tasavallan kauteen saakka. Kanoniseen oikeuteen sisältyvän edustuksellisuuden käsitteen johtaminen Rooman klassisesta oikeudesta on kuitenkin vaikeaa, sillä suoran edustuksellisuuden käsite oli klassiselle oikeudelle vieras ja myös kanonisen oikeuden osalta kiistanalainen. Vapaa henkilö ei voinut sitoutua päätöksiin toisen vapaan henkilön puolesta. Vaikka keskiaikaiset lähteet sisältävät paljon suoraan edustukseen liittyvää problematiikkaa, on yleisenä käsityksenä ollut, että suoran edustuksellisuuden juuret ulottuivat kanoniseen oikeuteen, josta käsite olisi siirtynyt maallisiin oikeusjärjestelmiin.¹²⁸

Rooman klassisen oikeuden mukaan oikeudellisen sitoumuksen saattoi tehdä ainoastaan juridinen henkilö itse, ei toinen hänen nimissään toiminut vapaa henkilö. Oikeutta rajaavana tekijänä oli vapaus, sillä orjien ja muiden oikeudellisesti alisteisten henkilöiden suhteen (esim. perhe) oikeudellisten sitoumusten teko oli sallittua. Tämä ei merkitse, etteikö roomalaisessa oikeudessa olisi ollut mahdollista käydä neuvotteluja kolmansien osapuolien kanssa esimerkiksi osto- ja myyntitilanteissa, mutta prosessi oli oikeudellisesti mutkikas. Ainoastaan preetorilla oli oikeus toimia joissakin poikkeustapauksissa toisen henkilön edustajana. Vaikka suoran edustuksen toteuttaminen oli joidenkin papyruslähdeiden perusteella tunnettua myöhäisantiikin provinssiaali-

¹²⁵Figueira 1986, 527-528.

¹²⁶Figueira 1986, 528.

¹²⁷Figueira 1986, 528.

¹²⁸Schioppa 1976, 110.

sessä oikeuskäytännössä, sisältyi sitä koskeva nk. "**alteri stipulari**" -kielto vielä Justinianuksen lakikokoelmaan, minkä vuoksi sen vaikutus ulottui pitkälle antiikin ajan jälkeen.¹²⁹

Edustuksellisuutta tutkittaessa on tehtävä ero asioita hoitavan *hallinnollisen* ja oikeustapauksiin liittyvän *oikeudellisen* edustuksen välillä. Hallinnollisessa edustuksessa edustaja harjoittaa valtaa päämiehensä nimissä, mutta hänen kauttaan syntyneet päätökset eivät välttämättä velvoita päämiestä. Edustaja on valtuutettu hoitamaan asia päämiehensä eduksi ja tuomaan julki päämiehensä kannan asiassa. Edustajan tekemä sopimus voi olla yksityis- tai julkisoikeudellinen. Kyse ei kuitenkaan ole varsinaisesta oikeusistuimessa tapahtuvasta edustuksesta, joka ei ole kahden tahon välinen neuvottelu, vaan kolmen toimijan välinen akti, jossa ratkaisuvalltaa hallitsee tuomari. *Suoran edustuksen kannalta keskeistä on, sisältyykö edustustilanteeseen edustajan toiminnan kautta edustettavan ja kolmannen osapuolen välille syntyvä pakote (obligatio) vai ei.*¹³⁰

Jo keskiajalla tehtiin ero erilaisten edustajien valtuuksissa sen mukaan, millaista tehtävää heidät oli lähetetty suorittamaan. Tämän **nuntiuksen** ja **prokuraattorin** välisen eron merkityksen on osoittanut Donald E. Queller. Päämiestään edustava nuntius oli henkilö, joka ilmoitti päämiehensä kannan, mutta jolla ei ollut valtuuksia päättää asiasta. Itsenäistä päätäntävaltaa vaativissa asioissa paikalle lähetettiin prokuraattori, jolla oli valtuudet asian ratkaisemiseen, mikä ei kuitenkaan välttämättä tarkoittanut, että päämies hyväksyisi päätöksen sellaisenaan. Prokuraattorille annettujen valtuuksien oli kuitenkin sisällettävä riittävät takeet hänen päätäntävallastaan sekä jatkomenettelystä, että sopimukseen olisi yleensä edes päästy. Olennaista on prokuraattorin asemaan liitetty "**plena potestas**" (täydet valtuudet), josta legaattien osalta on useita lähteitä 1100-luvulta. "Plena potestas" tai asiakirjakaavoissa synonyymisesti käytetty "libera et generalis administratio" (vapaa ja yleinen asioiden hoito), oli vakuus siitä ettei päämies jääväisi edustajan ja kolmannen osapuolen keskenään tekemiä sopimuksia. "Plena potestas" ei merkinnyt edustettavan ja kolmannen välille edustustilanteessa syntyvää pakkoa, vaan päämiehen edustajansa kautta antamaa takuuta, *julkista uskottavuutta*. Samalla edustaja sai ajamassaan asiassa laajan liikkumavaran niin, ettei hänen tarvinnut kysyä kaukana olevan päämiehensä mieltä. Koska "plena potestas" ei välttämättä merkinnyt, että päämies olisi suoraan hyväksynyt edustajansa tekemät sitoumukset, mouotoutui ratifioinnin ("de rato") käsite, jossa edustettava vahvisti edustajan tekemät sopimukset dispositiivisella asiakirjalla. Dekretaalien ja kommentaarien perusteella ratifiointia näyttää pidetyn normaalina menettelynä viimeistään 1200-luvun alussa.¹³¹

Antonio Padoa Schioppa mukaan 1100- ja 1200-luvun dekretaalioikeudessa ei vastoin aikaisempaa oletusta ollut oikeudellisesti määriteltyä suoran edustuksen periaatetta, eivätkä dekretaalit poikenneet klassisesta roomalaisesta oikeudesta. Esimerkiksi Gratianuksesta ei käy ilmi edustuksellisuutta koskevaa käsitystä, joka poikkeaisi Justinianuksen koodeksissa esitetystä

¹²⁹Schioppa 1976, 108-109.

¹³⁰Schioppa 1976, 108.

¹³¹Queller 1980, 211-213; Schioppa 1976, 113, 120-122.

käytännöstä. Vasta 1200-luvun alusta on merkkejä määritelmistä, joiden mukaan klassinen normi ei ollut pätevä kanonisen oikeuden piirissä. Ensimmäisen kerran ero on ilmaistu selvästi nk. Glossa Palatinassa (n. 1210-1215), jonka mukaan klassisen oikeuden "alteri stipulari" -kielto ei pitänyt kanonisessa oikeudessa paavin erityisaseman vuoksi. Tämä ei kuitenkaan tarkoittanut suoran edustuksen periaatteen täyttä tunnustamista, koska se ei selittänyt pakotetta, joka syntyy edustustilanteessa edustajan kautta edustettavan ja kolmannen tahon välille.¹³²

Legaattien edustuksellista asemaa koskevaan tutkimukseen on vaikuttanut se, että käytännön kysymysten ja yleisten normatiivisten määräysten ero edustustilanteissa on jäänyt epäselväksi. Tiedetään, että erilaiset edustustilanteet aiheuttivat eri tasoilla eri tyyppisiä ongelmia. *Tästä johtuen paavin toiminta legaattien kautta johti jo suurten dekretaalikokoelmien muodostamisen kaudella keskusteluun legattien vallasta ja heidän toimintansa vaikutuksesta, minkä on täytynyt olla eräänä syynä legatteja koskevien määräysten ja tyyppien ilmenemiseen dekretaaleissa.*¹³³

2.2.3.2. Legaatin ja paavin välinen personifikaatio, analogia kirkosta ruumiina

Eräs edustuksellisuuteen liittyvä keskeinen kysymys on personifikaatio, edustajan ja edustettavan vastaavuus, jonka ilmentymiä Figueira on tutkinut paavin ja legaatin välisessä suhteessa.

Dekretalistit pitivät paavia ja legatteja tasaveroisina laajimmassa mahdollisessa mielessä. Tämä perustui käsitykseen paavista ja kardinaalista yhtenä ruumiina. Dekretaalien kokoajien mukaan legaattia tuli kunnioittaa kuin paavia. Tässä yhteydessä vedottiin usein Gratianuksen kohtaan, jossa käsiteltiin alempiarvoiselle kirkonmiehelle osoitettavaa kunnioitusta niissä tapauksissa, jolloin tämä toimi ylemmän kirkonmiehen sijaisena.¹³⁴

Paavin ja kardinaalien muodostaman ruumiin ajatuksen taustalla on keisari Justinianuksen 500-luvulla kodifioituttamassa Corpus iuris civiliksessä esiintyvä käsitys senaattoreista osana keisarin "ruumista".¹³⁵ Hostiensis katsoi, ettei paavin ja legaatin tuomioita tullut erottaa toisistaan missään yksittäisessä tapauksessa käyttäen perustelunaan erästä Innocentius III:n dekretaalia.¹³⁶ Myöhemmin hän laajensi korporaation idean käsittämään koko kirkon mukaanlukien myös maallikot. Tässä systeemissä paavi oli kirkko-ruumiin pää (caput), kardinaalit sen jäsenet (specialia membra) ja uskovaiset muu ruumis (generalia membra). Kardinaalien tehtävästä kirkkoruumiin jäsenenä ja paavin työvälineinä johtui myös heidän nimityksensä "de latere".¹³⁷ Käsi-

¹³²Schioppa 1976, 110-116.

¹³³Schioppa 1976, 117-118.

¹³⁴Figueira 1986, 533.

¹³⁵Figueira 1986, 533.

¹³⁶Hostiensis, Summa aurea, Lib. I, de officio legati, c. 2, Figueira 1986, 531-532.

¹³⁷Hostiensis käsittelee asiaa paavin ja kardinaalien suhteen yhteydessä. Henrici de Segusio [Hostiensis] In sex decretalium Libros Commentaria. Venetii 1581, repr. Torino 1965, Ad c. 23 X, 5, 33, "Sed quae potest esse ratio, quod Papae non faciunt obedientiam presbiteri, vel diaconi cardinales? Respondeo, ut ostendatur, quod licet papa sit caput universalis ecclesiae et singuli fideles membra generalia, est tamen speciale caput cardinalium, et ipsi membra eius specialia respectu aliorum: quod corpus adeo debet esse unitum, quod papa ab his membris specialibus non debet fidelitatem, vel obedientiam exigere, sicut nec a se ipso, oportet enim, quod inter praestantem et recipientem sit differentia. ... A cardinalibus vero non recipit tanquam sibi invisceratis, unde et dicuntur de latere eius mitti", Figueira 1986, 532; Hostiensis, Summa aurea, Lib. I, de officio legati, c. 2, "hi (legati) maximae

tys kirkon yhteydestä ruumiina toistuu Bernardus Parmensiksen Glossa ordinariassa Liber Extraan, mutta jäsenten tehtävä on siinä kardinaalien sijasta ulotettu koskemaan koko "a latere" -legaattien luokkaa.¹³⁸ Glossa ordinariassa Liber Sextukseen taas puhutaan paavien ja kardinaalien muodostamasta ruumiista, jonka jäseniä olivat kardinaalit.¹³⁹ Hostiensen ja Bernardus Parmensiksen glossan erot ovat epäilemättä olleet syynä kardinaalilegaattien ja "a latere" -legaattien identifioinnin vaikeuksiin.

Analogia kirkosta ruumiina perustuu väljästi Paavalin kirjeeseen roomalaisille (12:4-5)¹⁴⁰:

"Niin kuin meillä jokaisella on yksi ruumis ja siinä monta jäsentä, joilla on eri tehtävänsä, samoin me kaikki olemme Kristuksessa yksi ruumis mutta olemme kukin toistemme jäseniä".¹⁴¹

Ruumis-analogian kautta tulkittuna legatuuria ei voi pitää suoran edustuksen ilmentymänä, sillä legaatti ei edustanut tehtävässään toista, vaan kokonaisuutta, josta hän itse oli osa.¹⁴² Koska osa paavin ratkaisuvallan piiriin kuuluvista asioista oli kuitenkin jatkuvasti varattu vain hänelle ja delegoitavissa vain erityisen mandaatin avulla, ei legaatien ja paavin välistä edustuksellista yhteyttä voida katsoa pidetyn absoluuttisena. Dekretaalien perusteella on selvää, ettei paavin ja legaattien edustuksellista yhteyttä pidetty ruumis-analogiasta huolimatta universaalina. Tästä riippumatta 1200-luvun dekretalistit pohtivat paavin persoonan ja legaatien yhteyttä suhteessa yksittäisiin lakikysymyksiin ja tiettyihin legaattien aktiviteetin aloihin.

Liber Extran kolmanteen kirjaan sisältyy Innocentius III:n Milanon arkkihiippakunnalle lähettämä kirje, jossa legaatteja verrataan paavin edustajina Kristuksen apostoleihin. Koska paavi ei persoonallisesti voinut olla läsnä hoitamassa kaikkia hänelle kuuluvia kirkkojen asioita, hän lähetti Jeesuksen tavoin puolestaan edustajia työskennelläkseen henkilökohtaisesti maailman pelastuksen puolesta. Niin kuin Vapahtaja oli persoonallisesti työssä apostolien saarnatessa, oli paavi toiminnassa lähettämissään legaatteissa. Milanolaiset olivat kieltäytyneet tukemasta rahallisesti erästä paavin legaattia, mikä miellettiin kirjeessä siten, että tottelemattomuus oli kohdistunut paaviin legaatien personassa.¹⁴³ Näin asian on tulkinnut myös Johannes Teutonicus, joka viittaa laatimassaan glossassa Rooman klassisen kauden lakiin, jonka mukaan perheyhteisön jäseniin kohdistuneet vääryydet kohdistuivat sen johtajaan (pater familias).¹⁴⁴ Vetoaminen ruumiillisen läsnäolon mahdottomuuteen paavin ja legaatien välisen edustuksellisen yhteyden

---

authoritatis sunt. nec credendum, quod aliter iudicent quam ipse Papa faceret... & intelliguntur pars corporis domini papae ... & talis tamquam papa honoratus est..."

¹³⁸Bernardus Parmensis Glossa ordinaria ad c. 9 X, 1, 30, "commissam ... illi (legaatit) vero qui mittuntur de latere domini papae: quia et ipsi pars corporis eius esse intelliguntur ut i q. i in capitulo si quis cum molitibus c. ad legem lulum maiestatis quisquis", Figueira 1986, 533.

¹³⁹Glossa ordinaria ad c. 1 in VI, 1, 15, "Ita similiter papa et cardinales faciunt unum Corpus, cuius papa est caput et cardinales sunt membra", Paro 1947, 93.

¹⁴⁰Schioppa 1976, 110.

¹⁴¹Ad Romanos 12:4-5, "sicut enim in uno corpore multa membra habemus omnia autem membra non eundem actum habent ita multi unum corpus sumus in Christo singuli autem alter alterius membra".

¹⁴²Schioppa 1976, 111.

¹⁴³c. 17 X, 3, 39; Figueira 1986, 534.

¹⁴⁴Johannes Teutonicus, Glossa ad c. 2 Comp. III, 3, 37, Figueira 1986, 534.

perustana näkyy erityisen selvästi Guilielmus Durandiksella, jonka Speculum legatorumiin sisältyvässä kuvitteellisen mallitoimeksiannon kaavassa legatuuri perustellaan juuri näin.¹⁴⁵

Varhaisin tunnettu esimerkki legatuurin perustelusta ruumiillisen läsnäolon mahdottomuudella on eräästä Gergorius Suuren (590-604) kirjeestä, jossa hän asettaa legaatin, koska ei itse voinut olla läsnä. Samassa yhteydessä hän viittaa edellä esitettyyn Paavalin kirjeen kohtaan.¹⁴⁶ Ensimmäiset viittaukset legaatista osana paavin ruumista ovat peräisin gregoriaanisen reformin kaudelta. Kun Aleksanteri II määräsi 1063 Petrus Damianuksen legaatiksi Ranskaan, hän lähetti alueen arkkipiispoille kirjeen, jossa hän vahvisti legaatin valtuudet ja kuvasi tätä "silmäkseen". Legaatin antamia päätöksiä tuli noudattaa kuten paavi itse olisi ne antanut.¹⁴⁷ Gregorius VII perusteli legatuureja paavin henkilökohtaisen läsnäolon mahdottomuudella. Legaatit edustivat paavin Jumalalta saamaa auktoriteettiä ja olivat siten hyödyksi Herran laumalle. Jos paimen olisi poissa, saattaisi laumalle koitua vahinkoa.¹⁴⁸ Paschalis II kutsui Saksaan lähettämäänsä legaattia "kädekseen" ja "silmäkseen" ja ilmoitti, että ne, jotka kuulivat legaattia, kuuluivat itseasiassa Vapahtajaa.¹⁴⁹ Tavallinen legaattien valtuutuskirjeissä esiintyvä rinnastus oli vetoaminen paavin asemaan Kristuksen ja pyhän Pietarin seuraajana, missä yhteydessä siteerattiin usein samaa Jeremiaan kirjan lausetta, jota käytettiin Pietarin ja paavin aseman perusteluna.¹⁵⁰

Vielä pidemmälle menttiin, kun paavin ja legaatin persoonien yhteys ilmaistiin ymmärryksen yhteytenä. Dekretalistit katsoivat legaatilla olevan valtuudet tulkita ja selittää paavin antamien päätösten sisältöä. Hostiensen mukaan legaatin antamat tuomiot eivät voineet erota paavin antamista tuomioista, koska paavi ei olisi tulkinnut asiaa toisin, jos olisi henkilökohtaisesti ollut läsnä. Figueiran mukaan tämä viittaa käsitykseen, että legaattien oletettiin ymmärtävän paavin aiheet paremmin kuin muiden.¹⁵¹

Kuten Figueira on todennut, on ruumis-analogian kautta tulkittua paavin ja legaatin välistä **yhteyttä** pidettävä *symbolisen representaation* alaan kuuluvana ilmiönä.¹⁵² Sellaisenaan se ei kuitenkaan sisältänyt *deskriptiiviseen representaatioon* kuuluvaa edustajan ja edustettavan **ykseyttä**, mikä voidaan todeta jo ruumis-analogiaa tarkastelemalla. Legaatit tai kardinaalit eivät

¹⁴⁵Figueira 1986, 535.

¹⁴⁶C. 1 D. 94, "ubi nos praesentes esse non possumus", Schioppa 1976, 110.

¹⁴⁷"Quoniam igitur, pluribus Ecclesiarum negotiis occupati, ad vos ipsi venire non possumus, talem vobis virum destinare curavimus, quo nimirum post nos maior in Romana Ecclesia auctoritas non habetur ... qui nimirum et noster est oculus et apostolicae Sedis immobile firmamentum. Huic itaque vicem nostram pleno iure commissimus, ut quidquid in illis partibus, Deo auxiliante, statuerit, ita ratum teneatur et firmum ac si specialis nostri examinis fuerit, sententia promulgatum". Alexandri II diploma de legatione S. Petri Damiani in Gallias. Patrologiae cursus completus. Series Latina [PL]. Ed. J-P Migne. Paris 1853. Tomus 145, 857; Paro 1947, 79; Schmutz 1972, 448.

¹⁴⁸Gregorii VII Registrum. Das Register Gregors VII. Hrsg. von Erich [Caspar]. Monumenta Germaniae Historica [MGH]. Editio societatis aperiendis fontibus rerum germanicarum medii aevi. Epistolae selectae in usum scholarum. Tomus II. Berolini 1920-1923, IV, 26 ja V, 2; Paro 1947, 80; Schmutz 1972, 449.

¹⁴⁹"Habens juxta vos summi capituli membrum et Ecclesiae aulum, fratrem videlicet nostrum ... qui vos de salute vestra plenius poterit informare, de tenebris ad lucem reducere, cujus vocem qui audit, illum se credat audire, qui dicit Qui vos audit me audit, et qui vos spernit, me spernit", Paschalis II Romani pontificis Epostolae et privilegia. PL 163, 122. Schmutz 1972, 455.

¹⁵⁰Jeremias 1, 10, "Ecce constitui te hodie super gentes et super regna ut evellas et destruas et dispendas et dissipas et aedifices et plantes", "Minä asetan sinut tänä päivänä kansojen ja valtakuntien yläpuolelle. Sinun tulee repiä ja särkeä, tuhota ja hävittää, rakentaa ja istuttaa"; Zimmermann 1913, 268; Schmutz 1972, 451.

¹⁵¹Hostiensis, Commentaria ad c. 1 X, 1, 5, Figueira 1986, 535

¹⁵²Figueira 1986, 573.

olleet osallisia paavin muodostamasta ruumiista, vaan paavi ja legaatit edustivat eri osia kirkon muodostamasta kokonaisuudesta, jonka pää oli paavi ja jäseniä legaatit. Kyseessä oli kaksinkertainen edustuksellisuus, jossa legaatti edusti paavia ja paavi virkansa kautta apostolista istuinta. Mikäli legaatin ja paavin välillä voidaan symbolisen yhteyden lisäksi havaita myös deskriptiivinen toiminnallinen ykseys, johtuu se molempien asemasta kirkko-ruumiin edustajana eikä legaatin asemasta paavin edustajana, sillä pelkkä paavi ei ollut kirkko. Symbolisen ja deskriptiivisen representaation eroa ei kuitenkaan saa käsittää liian suoraviivaisesti, sillä paavin ja legaatin väliseen edustukselliseen suhteeseen liittyi myös selviä deskriptiivisiä piirteitä, joiden olemassaolo voidaan sekin selittää ruumis-analogian kautta. Toimiessaan legaatit edustivat paitsi paavin ja legaattien muodostamaa ruumista, myös itse ruumiin päätä, jonka intentioita he toteuttivat. Syödäkseen ruumis tarvitsee käden ja pään, joka sitä ohjaa.

2.2.3.3. Personifikaation ulkoiset ilmentymät - apostolinen insignia

Lähdemateriaalissa on joitakin merkkejä siitä, että legaatin ja paavin persoonien ykseyttä korostettiin ulkoisin tunnusmerkein. Kun Lähi-Idän kirkollisia oloja nejännen ristiretken jälkeen järjestettiin, päätti vuoden 1215 IV Lateraanikonsiili, että varmistaakseen vihkimyksensä oli Jerusalemin patriarkan tehtävä paaville uskollisuudenvala, jota vastaan hän sai palliumin. Vastineeksi patriarkka sai luvan kannattaa edellään apostolisen arvon tunnuksiin ("insigniis apostolicae dignitatis") kuuluvaa kulkueristiä kaikkialla muualla **paitsi** Roomassa tai siellä, missä paavi tai hänen legaattinsa oli läsnä. Dekretaalin perusteella paavin ja legaatin läsnäolo oli patriarkan kannalta käytännössä sama asia. Edelleen tilanne, jossa jompi kumpi oli läsnä, oli sama kuin patriarkka olisi oleskellut Roomassa.¹⁵³

Kysymys apostolisen insignian käytöstä legaatin arvon osoittajana ja sen yhteydestä paavin ja legaatin väliseen edustukselliseen personifikaatioon on eräs mielenkiintoisimmista Figueiran tutkimuksissaan esille nostamista ongelmista. Kyseessä on selkeä ulkoinen symboliikka, joka heijastaa edustettavan ja edustajan välistä suhdetta.¹⁵⁴

Ainoa apostolista insigniaa käsittelevä 1300-lukua edeltävä dekretaali on edellä mainittu määräys Jerusalemin patriarkan valaa vastaan saamasta oikeudesta kulkueristin kannattamiseen (vexillum crucis). Bernard de Montmiratin kyseiseen dekretaaliin laatiman glossan mukaan apostolinen insignia sisälsi ristinkannon lisäksi oikeuden pitää punaisia vaatteita sekä kannattaa kulkueessa yllään baldakiinia.¹⁵⁵ Jerusalemin patriarkkaa koskeneen dekretaalin perusteella voitaisiin ajatella kulkueristin kannon kiellon legaatin tai paavin läsnäollessa merkinneen näiden kahden välisen ykseyden korostumista yleisellä tasolla. *Insignia näyttää kuitenkin olleen rajattu myös eri tyyppisten legaattien suhteen.* Hostiensiksen dekretaalia koskevan kommentaarin

¹⁵³c. 23 X, 5, 33; Figueira 1986, 537.

¹⁵⁴Figueira 1986, 573.

¹⁵⁵Lectura aurea domini abbatis antiqui [Bernard of Montmirat] super quinque libris decretalium. Strasbourg 1510, ad c. 23 X, 5, 33, Figueira 1986, 537.

mukaan vain meren yli lähetetyillä "a latere" legaaateilla oli oikeus käyttää insigniaan kuuluvia punaisia vaatteita, kullattuja kenkiä, valkoisia hevosen valjaita ja "muuta samanlaista". Muut "a latere" ja muuntyyppiset legaatit saivat käyttää insigniaa vain erityisen privilegion nojalla.¹⁵⁶ Toisaalta paavi saattoi kieltää muilta kulkueristin käytön läsnäolonsa vuoksi. Niissä tapauksissa, joissa läsnä oli kaksi legaatia, oli etusija Hostiensiksen mukaan "legatus a laterella" ja arvoltaan vähäisemmän legaatin legatuuri ja oikeus insignian käyttöön raukesi.¹⁵⁷ Bernardus Parmensis tulkitsikin Jerusalemin patriarkkaa koskevan dekretaalin analogialla pienemmän tuomarin vallan häviämisestä suuremman läsnäollessa.¹⁵⁸

Hostiensiksen kommentaarit tuntuvat sisäisesti ristiriitaisilta, sillä toisaalla hän ilmoittaa oikeuden insignian käyttöön olevan vain meren yli lähetetyillä "a latere" legaaateilla, toisaalla hän väittää muiden legaattien insignian raukeavan kenen tahansa "a latere" legaatin ollessa läsnä. Voisiko eri tyyppisillä legaaateilla olla ollut eri tyyppinen insignia?

Dekretaalien ja dekretalistien käsitysten perusteella tiedetään, ettei "natus" -tyyppisten legaattien katsottu voivan päästää pannasta kirkonmiehiin kohdistuneisiin väkivaltaisuuksiin syyllistyneitä henkilöitä ilman erityistä privilegiota. Sen sijaan Goffredus Tranensiksen mukaan "a latere" legaatit saattoivat jo ennen legatuorialueelle tuloaan käyttää Rooman prokonsuleiden tavoin prokonsulin insigniaa ja harjoittaa legaatin virkaansa kuuluvaa tuomiovaltaa. Goffredus ei kuitenkaan selvästi selitä, saattoiko legaatti käyttää insigniaa myös legatuorialueensa ulkopuolella, vaikka legaatin vertaaminen prokonsuliin tuntuisi tarkoittavan juuri tätä.¹⁵⁹

Ongelmana onkin, että insignian todellisesta käytöstä tiedetään verrattain vähän. Vuosien 739 ja 1044 välisen ajan Saksasta tunnetaan vain yksi lähde, jossa viitataan legaatin vaatetukseen. Thangmarin Vita Bernwardin mukaan vuonna 1001 Pöhliden synodiin osallistunut kardinaalipresbyteeri Fridericus käytti paavin insigniaa ja hänen hevosensa oli satuloitu Rooman tavan mukaan.¹⁶⁰ Ensimmäinen tunnettu insigniaa koskeva asiakirjalähde on Leo IX 6.1.1053 Bremenin arkkipiispa Adalbertukselle antama pohjoisten kansojen legatuuria koskeva privilegio, jossa Adalbertus sai oikeuden käyttää tiettyinä juhlapäivinä palliumia ja kannatuttaa edellään ristiä. Samalla arkkipiispa sai oikeuden käyttää juhlien yhteydessä nk. Nactumia, joka tarkoitti tietyn tyyppistä juhlaaljastusta. Nactumin oikeuden oli Adalbertukselle myöntänyt jo Leon edel-

¹⁵⁶Hostiensis, *Commentaria ad c. 23 X, 5, 33*, "Ubicumque summo Pontifex, aut eius legatus uteris insigniis, puta vestibus rubeis, palfredo albo freno et calcaribus deauratis et similibus, quod facit legatus missus de latere, ex quo transit mare, non aliter, nec alius, nisi sit privilegio specilai decoratus", Figueira 1986, 566.

¹⁵⁷Hostiensis, *Summa aurea, Lib. I, de officio legati, c. 3*, "& notandum vel quod aliquis praelatus faciat crucem coram se deportari, quod tamen in praesentia fieri non debet, vel legati sui insigniis utentis". Hostiensis, *Summa aurea, Lib. I, de officio legati, c. 2*, "Quot species legatorum ... ideo nota quod legatus qui mittitur, excedit legatum electum sive quasi natum in quattuor ... Secundo, quia eo presente non utitur insigniis suis, neque legatione, infra eodem volentes", Figueira 1986, 566.

¹⁵⁸Bernardus Parmensis, *Glossa odrinaria ad c. 23 X, 5, 33*, Figueira 1986, 538.

¹⁵⁹Goffredus Tranensis, *Summa super titulis decretalium*. Lyons 1519, Repr. Aalen 1968, 52r, "Circa ... Tertii generis legati qui ecclesiarum suarum pretexto legatione fungentur ... excommunicatus huiusmodi non absolvunt ... Primus igitur legatis ex ipso legationis officio iam hoc licere incepit ... sic et proconsul antequam ingrediatur provinciam utitur proconsularibus insigniis et voluntariam iurisdictionem non contentiosam exercet ut ff. de officio proconsulis 1. i et ii", Figueira 1986, 567.

¹⁶⁰Thangmar, *Vita Bernwardi episcopi*. MGH. *Scriptores* [SS] IV. Hrsg. von G. Pertz. Stuttgart 1841, c. 28, s. 771, "Interea affuit, ab apostolico et imperatore directus, cardinalis presbiter Frithericus, omnibus insigniis apostolicis acsi papa procedat infulatus, equis apostolica sella Romano mode ostro instratus"; Engelmann 1913, 126-129, 102-103; Figueira 1986, 567.

täjä Klemens II (1046-47), joka oli tehnyt sen keisari Henrik II:n pyynnöstä.¹⁶¹ Edelleen Leo IX antoi Adalbertukselle ylimääräisen oikeuden juhlistaa palliumia pääsiäislauantaina, pyhän ristin päivänä ja tapaninpäivänä Rooman insignian mukaisella hiipalla.¹⁶² Epäselvää on, liittyivätkö oikeudet Adalbertuksen asemaan legaattina tai arkkipiispana, vai oliko kyseessä henkilökohtainen suosionosoitus. Jokatapauksessa arkkipiispojen kulkueristi näyttää pian tämän jälkeen tulleen yleisesti tunnustetuksi ja tavalliseksi.¹⁶³

Kardinaalipresbyteeri Fridericuksen vuoden 1001 legatuuria koskeva maininta on ensimmäinen piispanhiipan eli mitran käyttöä koskeva lähde jollakin muulla kuin paavilla. Mitran käyttö yleistyi piispoilla vasta 1100-luvun jälkimmäisellä puoliskolla ja oli luvallista kardinaaleille ehkä 1000-luvun lopusta lähtien.¹⁶⁴ Ajoitus kuitenkin perustuu Leo IX Besançonin tuomiokirkon kardinaaliksi kaniikeille vuonna 1051 antamaan mitran käyttöä koskevaan privilegioon. Ensimmäinen tunnettu arkkipiispalla ollutta hiippaa koskeva maininta on Trieristä vuodelta 1049, vain vähää ennen Bremenin arkkipiispan Leo IX:ltä saamaa *rajattua* oikeutta mitran käyttöön. Yleisessä käytössä hiipat näyttävät olleen vasta 1000-luvun lopulta lähtien.¹⁶⁵

Laajempia insigniaa koskevia tietoja on säilynyt vasta 1100-luvun loppupuolelta. Paavin ja legaatin välisen deskriptiivisen ykseyden korostaminen näyttää koetun aluksi jopa provokaatioksi. Gervasius Canterburylainen (n. 1141 - n. 1210) paheksuu 1100-luvun lopulla kirjoittamassaan kronikassa sitä, että arkkihiippakuntaan oli vuonna 1186 saapunut kaksi mitroja ja kulkueristejä käyttänyttä legaattia, mitä ei koskaan aiemmin ollut tapahtunut. Insignian johdosta koettu loukkaus oli erityisen kirpeä siksi, että toinen legaaateista oli kardinaalidiakoni ja toinen arkkihiippakunnan oma suffraani.¹⁶⁶ Erään bysanttilaisen kronikoitsijan mukaan Albanon kardinaalipiispa Pelagiuksella oli vuonna 1214 Konstantinopoliin saapuessaan punaiset kengät ja päällysvaatteet ja hänen hevosellaan punainen loimi.¹⁶⁷ Lähin esimerkki Hostiensiksen mainitsemasta insignian ja legatuurin välisestä yhteydestä on Klemens V:n kardinaali Gentilikselle vuonna 1307 antama täysi legatuuri Unkariin, Puolaan, Kroatiaan, Serbiaan ja Dalmatiaan. Valtuutuskirjeen mukaan legaatilla oli erityinen oikeus käyttää Unkarin kuningaskuntaan suuntautuvalla

¹⁶¹Jaffé, Philipp, *Regesta pontificum Romanorum a condita ecclesia ad annum post Christum natum 1197, editionem secundam correctam at auctam auspiciis Guillelmi Wattenbach professoris Berolinensis curaverunt F. Kaltenbrunner (-590) [JK], P. Ewald (590-882) [JE], S. Löwenfeld (882-1197) [JL]. I-II. Lipsiae (Leipzig) 1885-88. JL 4290; Diplomatarium Danicum [DD], udgivet af Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. I Raekke, 2 Bind (1053-1169), København 1963. Nro 1, "Simul etiam concedimus pallio ... et insuper crucem ante uos portandi. Ad hec super naccum equitandi licentiam concedimus in sollempnibus diebus et locis congruis, quod quidem bone memorie papa Clemens secundus, interuentu nostri dilectissimi filii Heinrici imperatoris, uobis concessit".*

¹⁶²DD I:2 1, "Et quia deuotionem tuam, qua gentibus euangelizare cupis, cognoscimus, ex nostra monificentia superaddimus prefato tuo honori palleo uti etiam sabbato sancto Pasche, in sancte crucis inuentione et [in] prot[om]artiris Stephani festiuitate, caput quoque tuum mitra, quod est insigne Romanorum, insigniri".

¹⁶³Figueira 1986, 568.

¹⁶⁴Braun, J., *Die liturgische Gewandung im Occident und Orient nach Ursprung und Entwicklung, Verwendung und Symbolik*. Freiburg 1907, 447-453; Figueira 1986, 567-568.

¹⁶⁵Figueira 1986, 567-568.

¹⁶⁶Gervase of Canterbury, *Chronica*. Opera omnia I, ed. by W. Stubbs. London 1879, 346, "Non est ante haec tempora archiepiscopo Cantuariensi talis illata iniuria, ut in provincia ejusdem archiepiscopi, immo et in ecclesia, ut de cruce sileam, legatus aliquis mitratus incederet. Nunc autem quidam Romanae ecclesiae Cardinalis quidam sed diaconius alter vero Cantuariensis ecclesiae suffraganeus nedom sacratu, sed Coventrensis ecclesiae dictus, ambo mitrati incipientes, ambo prae se cruces ferentes in Cantuariensi provincia honorem et reverentiam habuerunt legationis", Figueira 1986, 568.

¹⁶⁷Figueira 1986, 569.

legatuurillaan tavallisesti merten yli lähetetyille "a latere" legaateille kuuluvaa insigniaa. Oikeus ei kuitenkaan koskenut muuta legatuurialuetta.¹⁶⁸

Hostiensiksen kommentaareihin sisältyvä insignian käyttöä koskeva ristiriita oli olemassa myös todellisuudessa. Ongelmia aiheuttaa erityisesti Hostiensiksen käyttämä meren ylittämistä koskeva ilmaisu, jota käytettiin legaatien valtuuksien perusteluna asiakirjalähteissä viimeistään 1300-luvun alussa. Thangmarin kronikan perusteella vuonna 1001 Saksassa käynyt kardinaalipresbyteeri Fridericusta on pidettävä "a latere" -tyyppisenä legaattina joka ei de facto matkustanut meren yli, mutta joka käytti täyttä apostolista insigniaa. Gervasius Canterburylaisen Canterburyssä vuonna 1186 näkemillä legaateilla oli apostolinen insignia ja ainakin toinen oli todella saapunut legatuurilleen "meren yli". Kardinaali Gentilis sai 1307 meren yli matkustavaa "a latere" -legaattia vastaavan oikeuden insignian käyttöön, mutta matkusti legatuurilleen kaiketi maitse. Hostiensiksen perusteella ei voi saada selville onko kyseessä ollut hänen kommentoimansa johdonmukainen käytäntö, vai onko meren yli meneminen käsitettävä pelkäksi kaukaisuuden symboliksi. Joka tapauksessa Figueira on todennut meren yli menemisen merkityksen katoavan insignian määreenä 1300- ja 1400-lukujen kuluessa, *samalla kun insigniaan kuuluvien punaisten vaatteiden käyttö levisi "a latere" legaateilta kaikille kardinaaleille*. Tämä lienee tapahtunut viimeistään 1400-luvulla samoihin aikoihin kun kaikki "a latere" -legaattit olivat käytännössä kardinaaleja. Eri tyyppisten legaattien saamassa insigniassa ei myöskään voi havaita ratkaisevia eroja, jotka viittaisivat legatuurin laadusta johtuviin erilaisiin käytäntöihin.¹⁶⁹

Visuaalisen, legaatien ja paavin väliseen ykseyteen liittyvän apostolisen insignian lisäksi on ykseyttä koskevia deskriptiivisiä elementtejä yritetty etsiä myös muusta legaattien näkyvään toimintaan liittyvästä lähdemateriaalista. Eräs tätä puoltava ilmiö saattaa olla kronikoissa ja asiakirjalähteissä mainittu legaattien tapa siunata juhlallisesti kansaa.¹⁷⁰ Legaattien antamat asiakirjat muistuttavat muodoltaan ja tyypeiltään paavien antamia asiakirjoja, mutta taustalla voivat olla pikemminkin käytännön syyt ja totutut asiakirjakaavat kuin halu korostaa paavin ja legaatien välistä ykseyttä asiakirjojen muodon kautta. Minkäänlaista legaattisinettiä ei tiedetä käytetyn, vaan kukin legaatti sinetöi asiakirjat omalla sinetillään. Sen sijaan "a latere" legaattien toisinaan käyttämä "Fiat" tai "Fiat ut petitur" subskriptiokaava vastaa paavien supplikeissa käyttämää kaavaa, kun taas muut legaattityypit näyttävät käyttäneen varakanslerin (vicecan-

¹⁶⁸Figueira 1986, 569; Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia. Budapest 1884, Ser. I: Tom. 2, p. 3, "Et ut circa legationis officium, quod in eodem regno Ungarie tibi duximus committendum, eo possis prosperari felicius, quo solitis legatorum, qui missi de latere mare transeunt adornatus insigniis, personam nostram quodammodo presentabis, de speciali gratia apostolica tibi auctoritate concedimus, ut eisdem insigniis infra predictum Ungarie regnum dumtaxat uti libere valeas, predictae legationis officium prosequendo. Ita tamen, quod predictis insigniis in aliis commissis tibi paulibus provinciis et locis aliquatenus non utaris, et quod id, quod in hac parte tibi pro evidentibus necessitatibus et utilitatibus regni predicti et terrarum earundem conceditur, ad aliquam consequentiam, pretextu concessionis huiusmodi in regno et terris eisdem, propter hoc imposterum non trahatur".

¹⁶⁹Figueira 1986, 570-571.

¹⁷⁰Figueira 1986, 571.

cellarius) käyttämää muotoa "concessum ut petitur". Kyseiset muodot ajoittuvat kuitenkin 1300-luvulle ja sen jälkeen, eikä niitä voi legaattien osalta osoittaa käytetyn yhtenäisesti.¹⁷¹

Miten paavin ja legaatin välinen apostolisen insignian ilmentämä deskriptiivinen ykseys ja ruumis-analogiaan perustuva symbolinen yhteys ymmärrettiin käytännössä? Kuviteltiinko legaatin olevan legatuurialueensa asukkaiden keskuuteen saapunut paavi? Tätä voidaan tarkastella dekretalistien esittämien hypoteettisten tapausten avulla.

Noin vuosina 1250-51 valmistuneessa Liber Extraa käsittelevässä kommentaarissaan paavi Innocentius IV pohti tapausta, jossa legaatti oli asettanut legatuurialueelleen rajatut valtuudet omaavan alalegaatin. Alalegaatti aloitti alaansa kuuluvan tapauksen käsittelyn samaan aikaan kun varsinainen legaatti poistui provinssista ja päätti legatuurinsa. Sitten alalegaatti antoi asiasta tuomion. Hävinnyt osapuoli halusi anoa päätökseen muutosta, mutta keneltä? Innocentius IV:n mukaan muutosta tuli anoa joko paavilta **tai** hänen asettamaltaan uudelta legaatilta, mutta ei vanhalta, legatuurinsa päättäneeltä legaatilta, mikä merkitsee paavin ja *toiminnassa olevan* legaatin tuomiovallan samaistamista, mutta samalla legaatin ja paavin väliseen identifiointiin sisältyvän jännitteen myöntämistä.¹⁷² Samankaltainen toteamus on dekretaaliksi päätyneessä Gregorius IX käsittelemässä tapauksessa, jossa eräs tuomiokapituli oli pyytänyt kardinaalilegaatin tekemän prebendapäätöksen kumoamista, koska prebenda ei heidän mielestään ollut ollut vapaa ja päätös oli ollut vastaan arkkihiippakunnan tapoja. Gregorius katsoi legaatin edustaneen apostolista istuinta ja apostolisen istuimen voivan näinollen päättää, oliko legaatin päätös ollut oikea. Vaikka päätöstä ei peruttu, dekretaali osoittaa paavin tunnustaneen mahdollisuuden, että legaatin ratkaisu saattoi olla väärä ja että paavi saattoi puuttua legaattinsa toimintaan jälkikäteen. Kun sekä dekretaalit että dekretalistit pitivät kiinni siitä, että paavin saattoi tuomita vain, jos hän syyllistyi kerettiläisyyteen, on selvää, että paavin ja legaatin toimien sitovuutta tulkittiin kaikesta legaatin edustukselliseen asemaan liittyvästä todistelusta huolimatta eri lähtökohdista käsin.¹⁷³

Gregorius VII ajalla vakiintui käytäntö, jonka mukaan suoraan paavin alaisten piispojen tuli käydä hakemassa vahvistus asemalleen vuosittain Roomasta. Määräys sisältyy dekretaalina Liber Extraan, jossa Roomasta käytetään termiä "apostolien linnoitus" (apostolorum limina). Yleensä asia hoidettiin valtuutettujen avulla. Guilielmus Durandis pohti kysymystä, saattoiko velvoitettu piispa hoitaa asian käymällä lähistöllä oleskelevan legaatin luona. Hänen mielestään tämä ei ollut mahdollista, sillä "apostolien linnoitus" saattoi sijaita vain siellä, missä paavi oleskeli.¹⁷⁴ Tämä on Figueiran mielestä ymmärrettävä niin, että Durandis katsoi paavin personifikoivan apostolista istuinta, kun taas legaatti oli jotain muuta kuin paavi ja hänen istuimensa.

¹⁷¹Friedlaender 1928, 137. Legaatin "oma" sinetti oli hänen virkasinettinsä, esim. kardinaalipresbyteerit käyttivät tituluksensa sinettiä; Figueira 1986, 571; Frenz, Thomas, Papsturkunden des Mittelalters und der Neuzeit. Historische Grundwissenschaften in Einzeldarstellungen 2. Hrsg. von Thomas Frenz und Peter-Johannes Schuler. Stuttgart 1986, 51.

¹⁷²Innocentius IV, Apparatus super V libris decretalium. Lyons 1535, ad c. 7 X, 1, 30, Figueira 1986, 540.

¹⁷³c. 57 X, 3, 5; Figueira 1986, 540-541.

¹⁷⁴c. 4 X, 2, 24, "...Apostolorum limina singulis annis aut per me aut per certum nuncium meum visitabo, nisi eorum absolvam licentia"; Figueira 1986, 541-542.

Figueiran mielestä on selviä merkkejä siitä, että legaatien ja paavin välisen personifikaation aste saattoi vaihdella tilanteen ohella myös riippuen legaattityypistä. Kaikki legaatit edustivat jotenkin paavia, mutta jotkut enemmän kuin toiset.¹⁷⁵

2.2.2.4. Legaattien kontrolli

Legaattien käyttämästä apostolisesta insigniasta ja legaatien ja paavin persoonien osittaisesta tapauskohtaisesta identifikaatiosta huolimatta on siis selvää etteivät aikalaiset kuvitelleet legaatien olevan todellisuudessa paavi. Viimekädessä vain paavi saattoi olla paavi ja tulla kohdelluksi paavina, mitä osoittavat myös paavien itselleen varaamat universaalit oikeudet. *Legaatin näkökulmasta katsottuna paavi personifikoitui legaatissa vain tiettyinä hetkinä ja tietyissä tehtävissä.*¹⁷⁶ Tältä kannalta representaation symbolinen ja deskriptiivinen ulottuvuus olivat vain keino vahvistaa toiminnan ykseyttä ja edustuksellista yhteyttä. Ne eivät sinällään paljasta, mikä johti legaatteja koskevan tyyppiäön ilmaantumiseen dekretaaleihin tai millä ehdoilla legaatit saattoi edustaa paavia. Näihin kysymyksiin on Figueiran mukaan etsittävä vastausta legaatien ja paavin välisen yhteyden formalistisista ja substantiivisista piirteistä; legaatien **auktoriteetista ja luotettavuudesta** sekä hänen **toimintansa sitovuudesta**. Miten legaattien toimintaa voitiin kontrolloida legatuurin aikana ja sen jälkeen? Millä edellytyksillä paavi saattoi muuttaa legaatien päätöstä annettuaan hänelle valtuudet tietyn asian ratkaisemiseksi? Oliko legaatit paavin ohjailema nukke vai itsenäinen toimija?

Legaatteja koskeva kontrolli voidaan jakaa ennen legatuuria, sen aikana ja legatuurin jälkeen asetettuun kontrolliin.

Legaatin nimitti ja valtuutti paavi. Durandiksen perusteella hänen tuli viimeistään 1200-luvulta lähtien kuunnella tärkeiden legatuurien asettamisen yhteydessä kardinaalikollegion neuvoa.¹⁷⁷ Kollegion osuus legaatien nimittämisessä riippui tietysti sen kulloisestakin vaikutusvallasta. Durandiksen mukaan legaatit sai paavilta valtuutuskirjeen, jossa todistettiin legaatien valtuudet. Valtuutuskirjeitä oli sekä yleisiä että erityisiä, usein jokaista tehtävään kuuluvaa yksittäistapausta varten erikseen. Mikäli kirje tai kirjeet hukkuivat, oli legaatien kyettävä todistamaan niiden sisältö. Legatuurialueelle tultuaan legaatien oli julkistettava valtuutuskirje, etteivät hänen valtuutensa jäisi epäselviksi. Vain kardinaaleilla oli tähän liittyviä poikkeuksellisia oikeuksia. Paitsi valtuutuskirje, laadittiin kuuriassa myös legatuurialueelle lähetetty kirje, josta tuli käydä ilmi legaatien tärkein tehtävä. Kirjeen arengassa käsiteltiin usein paavin oikeutta ja velvollisuutta legatuurin määräämiseen ja narratiossa legatuurin yksityiskohtaisempia motiiveja. Tavallisesti kirjeessä

¹⁷⁵Figueira 1986, 542.

¹⁷⁶Figueira 1986, 540.

¹⁷⁷Zimmermann 1913, 232.

mainitaan myös varsinaisen legaatin titteli ja joitakin suositussanoja, joista Zimmermannin mukaan tavallisin on kaava "vir providus et honestus (tai discretus)".¹⁷⁸

Kuten Durandiksen esityksestä ilmenee, paavi saattoi rajoittaa tai laajentaa legaatin valtaa nimityksen yhteydessä. Eräs mahdollisuus oli varustaa legaatti eri tyyppisillä yleisillä tai erityisillä kirjallisilla mandaateilla. Toinen, 1200-luvun kuluessa muotoutunut tapa oli luokitella legaatti legaattityyppien avulla. Figueiran mukaan ennakoiva kontrolli oli usein näiden kahden sekamuoto.¹⁷⁹ *Dekretaaleissa ilmaistujen legaattityyppien taustalla saattaakin olla ollut legaattien kontrollia koskevien menetelmien muutos, mikä samalla voisi selittää tyyppien normatiivista ja todellista sisältöä koskevien tulkintojen vaikeuden. Tällöin tyypit ja legaatteja koskevien lukujen tulo dekretaaleihin olisivat olleet osa siirtymää **tapauskohtaisesti** annetuista valtuuksista **tyypikohtaisesti** valtuuksiin, joita voitiin muunnella erityisin rajauksin.*

Mielenkiintoinen kysymys on ongelma paavin mahdollisuudesta kontrolloida legaattia legatuurin aikana. Tähän oli mahdollisuus ainakin silloin, kun legaatti kääntyi paavin puoleen tiedottaessaan saamistaan tiedoista tai pyytäessään tarkempia ohjeita. Paavin vastaus oli usein määrällisen luonteinen. On kuitenkin säilynyt esimerkkejä siitä, ettei paavi antanut lainkaan selvää ratkaisua legaatin esittämään kysymykseen, vaan luonnehti asian eri puolet asettaen oikeudelliset raamit legaatin ratkaisulle, mutta jättäen lopullisen päätöksen legaatile. Toisinaan legaatti ratkaisi asian niin pitkälle kuin pystyi ja jäädytti sitten asian kysyäkseen paavilta lisäohjeita. Legaatti saattoi myös esittää paaville jo tekemänsä päätöksen tai havaitsemansa tilanteen, jonka paavi katsoi pätemättömäksi, mistä on useita esimerkkejä dekretaalikokoelmissa.¹⁸⁰

Kaikissa edelläkuvatuissa tapauksissa on kyse legaatin omasta aktiivisuudesta, jossa legaatti itse välitti tietoa tai pyysi ohjeita legatuurinsa täyttämiseksi. Tietenkin legaatin toimintaa olisi voitu kontrolloida myös päinvastoin siten, että paavi olisi lähettänyt legaatin luo henkilön tarkkailemaan tämän toimia ja informoimaan niistä takaisin kuuriaan. Ehkä näin joskus tehtiinkin. Legatuurien verrattain lyhyen keston vuoksi tämä ei kuitenkaan ollut kovinkaan järkevää, vaan merkitsi ylimääräisiä kuluja. Paavin kannalta oli järkevämpää kontrolloida legatuauria muilla keinoin.

On selvää, että legaatti saattoi legatuurillaan toimia täysin omin päin välittämättä etukäteen asetetusta kontrollista tai paavin legatuurin aikana antamasta ohjauksesta. Tällöin paavi saattoi harjoittaa jälkikäteistä kontrollia mitätöimällä legaatin toiminnan tai kutsua hänet takaisin. Toisaalta hän saattoi myös hyväksyä legaatin tekemät päätökset. Uuden legaatin lähettäminen oli aina mahdollista. Huolimatta siitä täyttikö legaatti legatuurille asetetut tavoitteet vai ei, oli hänen

¹⁷⁸Durandis, *Speculum iuris*, Lib. I, partic. I, c. 2, "debet autem continere littera legationis principalem causam commisionis legati"; Zimmermann 1913, 232-233.

¹⁷⁹Figueira 1986, 543.

¹⁸⁰Figueira 1986, 544-547.

toimiaan koskeva ratkaisuvallta aina paavilla, mikä paljastaa legaattien arvon paavin toimintavälineenä.¹⁸¹

Formalistisen representaation mielessä legaatin olemassaolo ja hänen saamansa legatuuri oli paavin tahdon ilmaisu. Paavi nimitti legaatin ja määräsi hänen tehtävänsä samalla kun hän takasi tämän mandaatin. Legaatin oli vastattava toimistaan paaville legatuurin aikana ja sen päätyttyä. Substantiivisen ulottuvuuden kautta ongelma on kuitenkin monimutkaisempi ja osoittaa legatuuriin liittyvää toiminnallista kaksijakoisuutta. Toisaalta legaatti saattoi olla määrätty hoitamaan asiaa, jossa hänelle oli varattu vähän tai ei lainkaan päätösvaltaa ja hän toimi sananmukaisesti paavin puhetorvena tai kätenä suorittaen ennalta rajatun tehtävän. Tällainen tehtävä saattoi olla viestin välittäminen tai vaikkapa arkkihiippakunnan perustaminen silloin, kun sitä koskevat olosuhteet olivat paavin tiedossa. Toisaalta legaatti saattoi hoitaa asian, joka perustui väljästi ilmaistuun paavin toivomuksen tarkoituksenmukaiseen toteuttamiseen paaville tuntemattomissa olosuhteissa. Tällöin legaatin saattoi soveltaa legatuurissaan enemmän omaa tahtoaan ja toimia, tosin annetuissa rajoissa, paavin agenttina, eräänlaisena paavina ad hoc.¹⁸² Nämä legaattien nuntiaaliset ja prokurationaaliset piirteet tulevat selkeästi esiin ajalla ennen legaatteja koskevan normiston artikuloitumista dekretaaleissa, mikä taas näyttää johtuneen pyrkimyksestä siirtyä tapauskohtaisista legaatteille annetuista valtuuksista normatiivisiin tyyppikohtaisiin valtuuksiin legaatteja koskevan kontrollin systematisoimiseksi.

---

¹⁸¹Figueira 1986, 544, 548, 552, 565, 573.

¹⁸²Figueira 1986, 573-574.

3. VUOTTA 1198 EDELTÄNEET POHJOLAA KOSKENEET LEGATUURIT

3.1. Pohjolan legatuureja koskeva tutkimus

Skandinaviassa tai yleensä Itämeren alueella toimineista legaaateista ei ole olemassa kattavaa kokonaisuutena. Maakohtaisesti legatuureja on käsitelty yksittäisten maiden tai kansojen historian yleisesityksissä. Pohjolaa koskeneet legatuurit on lueteltu, joskin puutteellisesti **Vegard Skånlandin** artikkelissa "Legat og nuntius", joka ilmestyi Kulturhistoriskt lexicon för nordisk medeltid -teoksen kymmenennessä niteessä vuonna 1965.¹

Tavallisesti Skandinavian legaaateista on kirjoitettu alueen kirkollisen organisaation syntyä koskevissa tutkimuksissa. Varhaisten legatuurien osalta näistä merkittävin on saksalaisen **Wolfgang Seegrünin** vuonna 1967 julkaistu väitöskirja "Das Papsttum und Skandinavien", joka ulottuu Uppsalan arkkihiippakunnan perustamisvuoteen 1164.² Vuonna 1972 Seegrün julkaisi 1100-luvun lopun Skandinaviaan suuntautuneita legatuureja koskevan artikkelin.³ Varsinaisten legaattitutkimusten yhteydessä Itämeren alueen legaaatteja ovat sivunneet **Johannes Bachmann** (1913) ja **Werner Ohnsorge** (1929). Yksittäisiä Pohjolan legaaatteja käsittelevistä tutkimuksista tärkein on norjalaisen Arne Odd Johnsenin Nikolaus Brekespearia (1945) koskeva väitöskirja.⁴

3.2. Missiolegatuurit

3.2.1. Reimsin arkkipiispa Ebo

Varhaisin tunnettu Pohjolaa koskeva legatuuri perustuu paavi Paschalis I:n Reimsin arkkipiispa Ebolle antamaan privilegioon, joka on ajoitettu vuoden 822 ja vuoden 823 alun väliseen aikaan. Syntyjään saksilaisperäinen Ebo oli kasvanut Kaarle Suuren hovissa yhdessä Kaarlen pojan Ludvigin (Hurskas) kanssa ja nimitettiin vuonna 816 Reimsin arkkipiispaksi. Reims oli tuolloin koko valtakunnan johtavia arkkihiippakuntia ja sen alueella sijaitsevilla Schelde- ja Maas-joilla oli vilkas skandinaavinen liikenne.⁵

Legatuurin taustalla oli suurpoliittinen lähetystyö. Kuningas Göttrikin kuoltua 810 oli Tanskassa syttynyt sisällissota, jolloin Göttrikin pojat olivat ajaneet kruununperijä Harald Klakin maanpakoon ja hänestä oli vuonna 814 tullut Ludvig Hurskaan (814-840) vasalli. Vuonna 821

¹Skånland, Legat og nuntius, 399-401.

²Seegrün, Wolfgang, Das Papsttum und Skandinavien bis zur Vollendung der nordischen Kirchenorganisation (1164). Quellen und Forschungen zur Geschichte Schleswig-Holsteins 51. Neumünster 1967.

³Seegrün, Wolfgang, Päpstliche Legaten in Skandinavien und Norddeutschland am Ende des 12. Jahrhunderts. Aus Reichsgeschichte und Nordischer Geschichte. Karl Jordan zum 65. Geburtstag, ed. H. Fuhrmann, H.E. Mayer und K. Wriedt. Kieler Historische Studien 16. Stuttgart 1972, s. 209-212.

⁴Johnsen, Arne Odd, Studier verdørende Kardinal Nikolaus Brekespears legasjon til Norden. Oslo 1945.

⁵Seegrün 1967, 19-20.

Haraldista tuli Ludvig Hurskaan tuen turvin Jutlannin hallitsija yhdessä Göttrikinpoikien kanssa. Marraskuussa 822 Frankfurtissa pidetyillä valtakunnanpäivillä oli läsnä molempien tanskalaisten puolueiden edustajia. Samoihin aikoihin alkoi Tanskaan kohdistunut suunnitelmallinen lähetystyö, jonka taustalla olivat sekä keisari että Lyonin arkkipiispan johtama valtakunnankirkko. Ludvig Hurskas oli antanut lähetystehtävän Reimsin arkkipiispalle Ebolle, joka oli valtakunnan johtavia kirkonmiehiä. Kesällä 823 Ebo teki lähetysmatkan Tanskaan.⁶

Sekä Frankkien kuninkaiden että Xantenin annalien mukaan Ebo oli saanut lähetysmatkalleen keisarin ja paavin valtuutukset.⁷ Paavin valtuutusta varten hän oli matkustanut Roomaan. Tuloksena oli paavi Paschalis I:n antama privilegio, jossa Ebo sai luvan saarnata julkisesti evankeliumia apostolisella auktoriteetillä ja paavin sijaisena. Samalla paavi määräsi Ebon apulaiseksi erään Halitgariuksen, jota on pidetty samannimisenä Cambrain piispana (817-830). Cambrai oli Reimsin suffraani.⁸

Paschaliksen privilegion teksti on säilynyt Hampurin kirkon hallussa olleesta käsikirjoituksesta vuonna 1642 tehtynä editiona. Sitä on tutkimuksessa pidetty yksimielisesti aitona. Sittemmin tuhoutunut käsikirjoitus (nk. Codex Guelferbytanus 35) sisäsi kopion Hampurin-Bremenin ensimmäiseen arkkipiispaan Ansgariin takautuneesta asiakirjakokoelmasta, jota oli myöhemmin laajennettu.⁹

Ebon saamaa tehtävää käsitellään Paschaliksen privilegiossa paavin määräämänä missiona eikä keisaria mainita lainkaan. On epäselvää, johtuuko tämä kanslian noudattamista asiakirjaformuloista, vai onko taustalla tarkoituksellinen teko.¹⁰ Ebolle annettu julkinen auktoriteetti saarnata evankeliumia pohjoisten kansojen keskuudessa yhdistetään privilegiossa Pietarin ja Paavalin "ruumiiseen" ja konfessioon (*ante corpus et confessionem ipsius apostolorum principis evangelizandi publica auctoritate liberam tradidimus*) samalla kun hänen asemansa määritellään "meidän veljelliseksi sijaisksemme" (*nostra fraterna vice*). Ebon tehtävänä oli edistää ja vahvistaa oikeaa apostolista uskoa, mutta asiakirjassa ei viitata minkäänlaiseen organisatoriseen järjestelytyöhön, minkä vuoksi Skandinavian ei sen perusteella voi olettaa saaneen alueena kirkollisoikeudellista statusta. Paavi määräsi legatuurin avustajaksi Halitgariuksen ja käski kysymään epäselvissä asioissa neuvoa Roomasta. Lopuksi Paschalis kehotti kirjeen vastaanot-

⁶Seegrün 1967, 19-20.

⁷Annales regni Francorum inde ab a. 741 usque ad a. 829 qui dicuntur Annales Laurissenses et Einhardi. Ed. Fr. Kurze. MGH, Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarium [SSrG]. Hannover 1909, 162-163; Annales Xantenses et Annales Vedastini. Ed. B. Simson. MGH, SSrG. Hannover 1909, 6-7; Seegrün 1967, 19.

⁸Asiakirjalähteitä koskevissa lähdeviitteissä on kunkin lähteen osalta viitattu tärkeimpin regestateoksiin sekä tutkimuksessa yleisesti luotettavimpana pidettyyn edition, joka on mainittu lähdeviitteissä viimeisenä. Samaa lähdettä koskevat viitteet on erotettu toisistaan pilkulla, eri lähteitä koskevat puolipisteellä; Seegrün 1967, 21; JE 2553, - Regesta Pontificum Romanorum. Germania Pontificia [Germ. Pont.] vol. VI. Provincia Hammaburgo-Bremensis. Avctoribus Wolfgango Seegrün et Theodoro Schieffer. Gottingae 1981. Bremen-Hamburg [BH] nro 6, DD I:1 22; MGH, Epistolarum [Epp.], Tomus V. Epistolae karolini aevi III. Berolini 1899. V 68, 11.

⁹Seegrün 1967, 23, 32; Seegrün, Wolfgang, Das Erzbistum Hamburg in seinen älteren Papsturkunden. Studien und Vorarbeiten zur Germania Pontificia 5. Hrsg. von Theodor Schieffer. Böhlau Verlag, Köln-Wien 1976, 2.

¹⁰Seegrün 1967, 20-22.

tajia avustamaan legatuurin saajia kaikin mahdollisin keinoin. Ne, jotka estäisivät legatuurin saajia tai heidän kanssaan toimivia henkilöitä, julistetaan kirotuiksi.¹¹

Karl Ruess piti Paschaliksen Ebole antamaa privilegeiota tyypillisenä missiolegatuurina. Wolfgang Seegrün on kuitenkin kiinnittänyt huomiota privilegion selvään yhteyteen Gregorius II:n vuonna 722 Bonifatiukselle antaman missiovaltuutuksen kanssa. Privilegioiden formuloissa on selviä yhtäläisyyksiä.¹² Seegrün on tulkinnut Paschaliksen asettaneen Ebon sekä missiovikariksi (*nostra fraterna vice*) että missiolegaatiksi (*divine admistrationis legationi*), jolloin kyseessä ei olisi ollut varsinainen paavin oikeuksien siirto, vaan osallisuus paavin virasta lähetystyön kautta.¹³

Seegrünün tulkinta tukee Ruessin käsitystä Ebon saamasta legatuurista missiolegatuurina, mutta hän ei huomioi Ruessin tekemää jakoa yksinkertaisiin ja täysiin missiolegatuureihin, mikä selittää Ebon legatuuriin liittyvät erityispiirteet paremmin. Ruess katsoi Bonifatiuksella olleen täyden ja Ebolla yksinkertaisen missiolegatuurin, kun legatuurit Seegrünün mielestä muistuttivat toisiaan. Ebon privilegion sisältyvästä veljellistä sijaisuutta koskevasta maininnasta privilegio tukee selvästi Ruessin käsitystä. Halitgaria koskevan kohdan kautta privilegion liittyi erityinen legatuurin **kontrollia** koskeva ulottuvuus, mikä viittaa Bonifatiuksella ollutta legatuaaria rajoitettuihin valtuuksiin. Bulla ei mainitse Halitgaria missionäärinä vaan pikemminkin missionäärin ja paavin välisenä linkkinä, ettei Ebon tarvitsisi itse laatia legatuaariaan koskevia kertomuksia tai matkustaa kertomaan tekemisistään paavin luo. Tätä tukee myös se, ettei Halitgarin toimista Tanskassa ole säilynyt mitään tietoja, mutta Ebon ja Halitgarin välisistä yhteyksistä on muita lähteitä. Ebon saama yksinkertainen missiolegatuuri rajoittui ulkoiseen missioon ja piispallisten oikeuksien harjoittamiseen, ei Bonifatiuksen täyden missiolegatuurin kaltaiseen kirkolliseen organisoimiseen.¹⁴ Ruessin käsityskään ei ole aivan ongelmaton, sillä ensimmäiset Bonifatiuksen saamat legatuaaria koskevat privilegiot liittyivät juuri uskon saarnaamiseen ja vikariaatinomaiset oikeudet tulivat mukaan vasta myöhemmin. Nykyisessä tutkimustilanteessa Ruessin jako lähetysalueelle tehtävää lähetystä koskevasta yksinkertaisesta ja organisatorisia oikeuksia sisältävästä täydestä missiolegatuurista selittää kuitenkin Ebon legatuuriin liittyneen kontrollia koskevan ulottuvuuden.¹⁵

3.2.2. Hampurin-Bremenin arkkipiispa Ansgar

Ebon saamaa missiolegatuaaria ei koskaan peruttu. Todennäköisesti hän myös uusi mission, mutta ajankohta on epäselvä. Kuningas Haraldin kaste Mainzissa 24.6.826 takautunee Ebon

¹¹MGH Epp. V 68, 11, "Qui vos recipit, me recipi, et qui vos spernit, me spernit; et iterum: Quod uni ex minimis meis fecistis, mihi fecistis".

¹²Seegrün 1967, 21; Bonifatiuksen privilegio MGH, Epp. Tomvs III. Epistolae merowingici et karolini aevi I. Berolini 1893, s. 266, nr. 17.

¹³Seegrün 1967, 21-22.

¹⁴Ruess 1912, 61; Seegrün 1967, 21-22. Ebon tiedetään pyytäneen Halitgaria mm. laatimaan puolestaan penitentiaalini, koska hänellä itsellään ei ollut siihen aikaa.

¹⁵Bonifatiusta koskevista lähteistä Oliveri 1982, 54-55, 63-64.

toiseen lähetysmatkaan. Kastetta edelsi Ingelheimin synodi, johon otti osaa paavin legaatti. Paikalla oli myös myöhempi Hampurin-Bremenin arkkipiispa Ansgar, joka määrättiin seuraamaan Haraldia Tanskaan.¹⁶ Ansgar oli Amiensin hiippakunnassa sijainneen Corbien benediktiiniläisluostarin munkki, joka vuodesta 823 oli toiminut Weserin varrella sijainneen Nova Corbeian (Corvey) luostarin koulumestarina. Hänestä käytettiin myös nimitystä "primus et magister scolae et doctor populi", minkä perusteella hänellä saattanut olla ollut myös oikeus saarnaamiseen.¹⁷

Hampurin kirkon hallussa vielä 1600-luvun alussa olleessa kopiokirjassa on ollut maininta, jonka mukaan paavi Eugenius II (824-827) oli joskus vahvistanut piispa Ansgarin ja hänen työtovereidensa **osallisuuden** apostolisella privilegiolla asetettuun legatuuriin. Teksti oli sijoitettu kopiokirjaan heti Paschalis I:n Ebolle antaman privilegion jälkeen ja siinä mainittu Eugeniuksen vahvistus on ajoitettu Ingelheimin synodin aikaan vuoteen 826. Tekstissä mainittu Ansgarin piispan titteli on tietysti myöhäisempi.¹⁸ Teksti on vahva todiste siitä, ettei Ebon missiolegatuuria oltu peruttu, kun Ansgar lähti ensimmäiselle matkalleen Pohjolaan.¹⁹

Harald Klak ei onnistunut vakiinnuttamaan valtaansa Tanskassa, joten Ansgar ja hänen työtoverinsa joutuivat palaamaan takaisin. Wormsin vuoden 829 valtakunnanpäiville ilmaantui kuitenkin ruotsalainen lähetystö, joka pyysi keisarilta missionääriä. Wormsissa oli useiden valtakunnanpäivien tapaan läsnä paavin legaatti, jonka kautta myös paavi on ollut tietoinen kokouksessa käsitellyistä asioista. Keisari lähetti Ansgarin Tanskan sijasta Ruotsiin, jossa tämä vieraili Birkassa ja josta hän palasi vasta puolentoista vuoden kuluttua.²⁰

Ansgarin paluun aikoihin pidettiin Diedenhofenissa (Thionville, Ranska) synodi, jossa päätettiin Hampurin arkkihiippakunnan perustamisesta. Arkkipiispanistuimen tarkoituksena oli *johtaa Elben pohjoispuolisten alueiden kirkollista järjestämistä sekä vihkiä pappeja ja piispoja lähetettäväksi Skandinaviaan*. Vain arkkipiispan asema saattoi pitää vihityt piispat ja organisoidut alueet valtakunnankirkon yhteydessä. Seegrünin mielestä perimmäisenä tavoitteena oli liittää Pohjola valtakunnankirkon alaisuuteen. Valtakunnan johtava kirkonmies ja Lotharin neuvonantaja Metzsin piispa Drogo vihki Ansgarin arkkipiispaksi. Ludvig oli ottanut vanhimman poikansa Lotharin kanssahallitsijaksi 817. Paschalis I kruunasi hänet keisariksi Roomassa vuonna 824. Vuonna 829 Lothar nousi kahden nuoremman veljensä Pippinin ja Ludvig Saksalaisen tukemana kapinaan, mutta kukistettiin ja asetettiin helmikuussa 831 Italian kuninkaaksi. Veljekset

¹⁶Seegrün 1967, 22-23.

¹⁷Reinecke, Karl, Hammaburgensis sive Bremensis eccl. Series episcoporum ecclesiae catholicae occidentalis ab initio usque ad annum mcxcviii [SEECO]. Series V: Germania. Tomus II: Archiepiscopatus Hammaburgensis sive Bremensis. Curaverunt Stefan Weinfurter et Odilo Engels. Anton Hiersemann, Stuttgart 1984, 12-13. Corbie sijaitti Sommen varrella aluella, jossa oli voimakas skandinaavinen liikenne.

¹⁸JE 2564, Germ. Pont. VI BH 8, MGH. Epp. V 70, viite 4, "Et simili auctoritate huius apostolici privilegio adiunctus est huic legationi Anskarius episcopus cum sociis suis confirmatione Eugenii sequentis pape".

¹⁹Seegrün 1967, 23.

²⁰Seegrün 1967, 24.

kapinoivat jälleen paavi Gregorius IV (827-844) tuella vuonna 832, mutta Ludvig nousi uudelleen valtaan 834.²¹

Diedenhofenin synodin jälkeen Ansgar lähti kolmemiehenisen lähetystön kanssa Roomaan. Seegrünün mielestä matka oli välttämätön, koska uuden kirkollishallinnollisen alueen luomiseen tarvittiin paavin lupa. Hiippakuntien ja uusien piispojen nimittämiseen ei sensijaan tarvittu erityistä valtuutusta. Arkkihiippakuntien perustaminen mainitaan rajattuna paavillisena oikeutena kuitenkin varmasti vasta 1000-luvulla. *Varmaa on, että palliumin anto oli paavin kiistaton yksinoikeus.*²² Ansgarin matkan tuloksena oli Gregorius IV:n antama privilegio, jossa hän vahvisti Ludvig Hurskaan päätöksen arkkihiippakunnan perustamisesta, perusti Hampurin arkkihiippakunnan, antoi Ansgarille sitä koskevan palliumin ja määräsi hänet toimimaan legaattina ruotsalaisten, tanskalaisten, slaavien ja alueella asuvien kansojen keskuudessa. Asiakirja on ajoitettu vuosien 831 ja 832 taitteeseen.²³

Gregorius IV:n privilegiosta on säilynyt kolme hieman toisistaan eroavaa versiota, joita tutkimuksessa kutsutaan saksalaisen tutkijan Fritz Curschmannin vuonna 1909 julkaisemien editioiden mukaan lyhenteillä Cu. 1a-c. Varsinaisen asiakirjan aitoudesta ei ole epäselvyyttä. Kolmen muun lähteen perusteella on varmaa, että Ansgarilla oli Roomasta lähtiessään mukanaan pallium, arkkihiippakuntaa koskeva privilegio ja siihen sisältyvät legatuurin koskevat valtuudet.²⁴ Tekstiversioista 1a on säilynyt vuonna 1642 julkaistuna editiona Hampurin hiippakunnan hallussa olleesta kadonneesta käsikirjoituksesta, 1b vuosien 1118-23 välillä laaditussa kopiokirjassa ja 1c 1100-luvun väärennöksenä.²⁵

Asiakirjan tekstiä tutkinut Wolfgang Seegrün ei ole onnistunut löytämään ratkaisevia perusteita sille, että 1600-luvulla painettuna versiona säilynyt Cu. 1a olisi väärennös. Säilynyt teksti on todennäköisesti aito, lukuunottamatta mahdollisia pieniä interpolaatioita. Sen sijaan Cu. 1b on laadittu arkkipiispa Liemarin (1072-1101) aikana ja esitetty viiden muun väärennetyn asiakirjan kanssa paavi Gregorius VII:lle kesäkuussa 1075. Cu. 1c on useiden muiden Bremenin arkkihiippakunnan oikeuksia koskevien kirjeiden tavoin peräisin 1100-luvun puolivälistä ja lienee laadittu arkkipiispa Hartwigin (1148-1168) käskystä noin vuonna 1158. Aidon ja väärennettyjen tekstien keskeiset erot liittyvät asiakirjassa olevaan legatuurin koskevaan kansaluetteluun, jolla etenkin Hartwigin aikana on perusteltu arkkipiispan legatuurin ulottumista kansoihin, joita alkuperäisessä tekstissä ei oltu määritelty.²⁶

²¹Kelley, J.N.D., *The Oxford Dictionary of Popes*. Oxford University Press 1986, 101-102. Valituksi tultuaan Gregorius oli vannonut Lotharin vuonna 824 asettaman nk. "constitutio romanana" mukaisesti uskollisuutta keisarille ja hänet oli asetettu virkaansa vasta kun Ludvigin legaatti oli vahvistanut vaalin. Tästä aiheutui myöhemmin vaikeuksia, kun suurin osa frankkilaispiispoista syytti häntä vuoden 832 kapinan yhteydessä valarikosta.

²²Seegrün 1967, 24-25.

²³JE 2574, DD I:1 25, Germ. Pont. VI BH 11-13, Curschmann, Fritz, *Die älteren Papsturkunden des Erzbistums Hamburg. Eine diplomatische Untersuchung*. Hamburg und Leipzig 1909, 13, nr 1a ja 1b-c; Seegrün 1976, 5; SEECO V:II, 13; Seegrün 1967, 25.

²⁴Seegrün 1967, 25-26. Todisteet ovat Ansgarin Vita, Gregoriuksen privilegosta riippumaton Nikolaus II:n privilegio vuodelta 864 sekä Gregoriuksen privilegiota koskeva 900-luvun maininta. Vitae Anskarii auctore Rimberto. Recensuit G. Waitz. MGH SSrG. Hannoverae 1884, c. 13; Cu. 4a-b; MGH. Epp. V 70, viite 4.

²⁵Seegrün 1976, 1-2.

²⁶Cu. 1a, "legatum in gentibus Sueonum sive Danorum et Slavorum vel in ceteris ubicumque illis partibus"; Cu. 1b, "legatos in gentibus Danorum Sclauorum nec non omnium septentrionalium nacionum quocumque modo

Ansgarin legatuurista on säilynyt myös paavi Nikolaus I:n 31.5.864 Gregorius IV:n privilegion antama vahvistus. Asiakirjan taustalla ovat 840-luvun tapahtumat. Viikingit hävittivät Hampurin 845, jonka jälkeen Ansgarin istuin siirrettiin Bremeniin. Kaksi vuotta myöhemmin 847 Mainzin synodi päätti purkaa missioarkkihiippakunnan ja nimitti Ansgarin Bremenin piispaksi. Bremenin edellinen piispa oli kuollut 845 ja hiippakunta oli vuonna 787 tapahtuneesta perustamisestaan lähtien ollut Kölnin arkkipiispan alainen. Seuravana vuonna 848 jälleen Mainziin kokoontunut synodi ei kuitenkaan enää halunnutkaan lakkauttaa paavin perustamaksi katsottua arkkihiippakuntaa, vaan siirsi aiemmin Hampurin suffragaaneihin kuuluneen Nordelbingenin Bremenin alaiseksi. Samalla Bremenin hiippakunta alistettiin arkkihiippakunnan yhteyteen vuoden 843 valtakunnan jaossa menetetyin Cella Turnholtin hiippakunnan tilalle. Missioarkkihiippakunnan keskuksiksi tuli näin Hampurin sijaan Bremen, eikä Ansgarin arkkipiispaksi nimittämiseksi katsottu tarvittavan uutta paavin suostumusta.²⁷

Kölnin arkkipiispanistuin oli tähän aikaan ollut vapaa. Vuonna 850 valittu arkkipiispa Gunther protestoi päätöksestä ja valitti Wormsin synodissa 857 paaviin. Sekavissa oloissa asia hautautui. Vasta arkkipiispa Guntherin ekskommunikaation jälkeen 863 kuningas Ludvig Saksalainen ja Ansgar ottivat kysymyksen uudelleen esille ja Ansgar lähetti erään pappinsa Nordfriedin Konstanzin piispan muassa lähettiläänä Roomaan. Tuloksena oli Nikolaus I:n antama privilegio, jossa hän vahvisti Gregorius IV:n perustaman arkkihiippakunnan oikeudet ja ilmoitti Hampurin ja Bremenin hiippakuntien olevan yksi.²⁸

Myös Nikolaus I:n vahvistus on säilynyt kahtena tekstiversiona Cu. 4a ja b, joista 4a on todennäköisesti aito, ja 4b arkkipiispa Liemarin ajalla vuonna 1075 laadittu väärennös.²⁹ Asiakirjaan sisältyy pallium-osa, joka on sanasta sanaan sama kuin Gregorius IV privilegiossa ja vastaa samanaikaisen formularion (*Liber Diurnus*) palliumkaavaa.³⁰ Kaavan jälkeen seuraa persoonallisempi osuus, jossa luvatut asiat sidotaan saajan sitoumukseen pysyä pyhän istuimen määräämässä uskossa ja haluun totella tätä. Palliumin saadakseen Ansgarin seuraajien tuli kirjallisesti tunnustaa kuuden yleisen konsiilin päätökset, apostolisen istuimen dekreetaalit ja toimia niiden mukaan. Tämänkaltaisista palliumia vastaan annetuista kirjallisista sitoumuksista on tietoja jo Bonifatiukselta alkaen.³¹

Ansgarin pohjoisia kansoja koskeva tehtävä määritellään sekä Gregorius IV:n että Nikolaus I:n privilegioissa oikeudeksi saarnata apostolisella auktoriteetilla julkisesti oikeaa oppia näiden kansojen keskuudessa. Nicolaus I:n privilegion mukaan Gregorius IV oli määrännyt Ansgarin

---

nominatorum"; Cu. 1c, "legatos in gentibus Danorum, Sueonum, Noruehorum, Farrie, Gronlandom, Halsingalondan, Islandan, Scrideindun, Slauorum necnon omnium septentrionalium et orientalium nationum quocumque modo nominatorum"; Seegrün 1976, 100-101; Germ. Pont. VI BH 11-13.

²⁷Seegrün 1967, 34-35.

²⁸JE 2759, Germ. Pont. VI BH 21-22, Cu. 4a-b; Seegrün 1967, 34-35; Seegrün 1976, 36.

²⁹Alkuperäisen asiakirjan tekstin säilyttänyt Cu. 4a on arkkipiispa Hartwigin aikana n. 1158 laadittu väärennös, mutta Seegrün on (1976, 6, 102) päätellyt tekstin kopioidun muuttamattomana tuolloin jo tuhoutuneen Nikolaus I:n privilegion kopiosta, koska sillä oli tuohon aikaan selviä etuja Liemarin 1000-luvulla teettämään väärennökseen nähden.

³⁰*Liber diurnus romanorum pontificum* [LD]. Gesamtausgabe von Hans Forester. Francke Verlag, Bern 1958, nro. 45; Seegrün 1976, 6, 102; Germ. Pont. VI BH 21.

³¹Seegrün 1967, 35-36.

ensimmäiseksi Elben pohjoispuolisten kansojen arkkipiispaksi ja valtuuttanut (delegato) hänet kylvämään Herran sanaa ja valaisemaan sieluja Jumalan avulla.³² Nikolaus uusi edeltäjänsä määräyksen Ansgarin valtuuksista, ja ilmoitti, että ne, jotka auttaisivat Ansgaria, palkitsisi Hän, joka sanoo "menkää siis ja tehkää kaikki kansat minun opetuslapsikseni" (Matt. 28:19) ja "joka ottaa vastaan teidät, ottaa vastaan minut" (Matt 10:40).³³ *Virka oli lähetysvirka ja sitä perusteltiin lähetyskäskyllä.*

Gregorius IV:n ja Nikolaus I:n privilegioiden perusteella Ansgarin saama legatuuri oli Ebon legatuurin kaltainen missiolegatuuri. Legatuuria asetettaessa käytettiin Paschalis I:n privilegion kaltaista formulaa. Ainoastaan vikariaattia koskeva maininta puuttuu, mihin on syynä missioaluetta varten perustettu arkkipiispan istuin, johon jo sellaisenaan liittyi huomattavasti laajempia oikeuksia. Arkkipiispan aseman kautta Ansgarilla lieneekin ollut myös legatuuriin liittyviä organisatorisia valtuuksia, *jotka kuitenkin eivät olleet sidoksissa itse legatuuriin vaan hänen asemaan-sa alueen missiota johtavana arkkipiispana.* Oikeus arkkipiispan vihkimykseen oli privilegiossa asetettu kuninkaalliselle kappelille, mikä erotti arkkihiippakunnan muista metropoliitoista ja piti sen tiukasti valtakunnallisessa yhteydessä.³⁴

Nikolaus I:n vuonna 864 Ansgarille antama pohjoisten alueiden missiota koskeva privilegio on viimeinen aito lähde Bremenin arkkipiispalla olleesta legatuurista lähes kahteensataan vuoteen. Silti on selviä merkkejä siitä, että Ansgarin seuraajat pitivät legatuuria jo varhain perinnöllisenä oikeutenaan. Tähän saattaa olla syynä se, että molemmissa privilegioissa määrätään Ansgarin seuraajiksi sellaisia henkilöitä, jotka itse olivat kunnostautuneet lähetystyössä.³⁵ Ainakin kahden hänen seuraajistaan tiedetään olleen missiolla Ruotsissa (Rimbert 866-867, Unni 936).³⁶ Vähitellen legatuuriin alettiin myös yhdistää organisatorisia oikeuksia, vaikka varsinaiset valtuudet koskivatkin vain oikeutta käännyttää väestöä kristinuskoon ja harjoittaa kääntyneiden suhteen piispallisia oikeuksia.³⁷ Tämän vuoksi on mielenkiintoista, ettei Gregorius IV privilegiossa arkkihiippakunnasta käytetä nimeä "Hampurin arkkihiippakunta", vaan Ansgaria nimitetään Elben pohjoispuolisten kansojen arkkipiispaksi. Samoin on laita Nikolaus I:n privilegiossa, jossa mainitaan Ansgarin arkkipiispanistuimen sijainneen Hampurissa Elben pohjoispuolisen kansan keskuudessa.³⁸ *Arkkipiispan valta ei ollut sidottu tarkoin rajattuun alueeseen, vaan nimeltämainittuun väestöön.* Istuimen fyysinen sijainti oli nimen kannalta aluksi toisarvoinen, sillä arkkipiispuus, kuten piispuus ja pappuuskin koski väestöä, paimennettavaksi uskottua laumaa. Vakiintuneita hiippakuntia alettiin vasta vähitellen nimittää istuimensa sijaintipaikan

³²Cu. 4a, "in eadem quoque sede archiepiscopus, accepto a sede apostolica pallio, primus est ordinatus Ansgarius, cui a prefato pontifice delegata est cura seminandi uerbum Domini & animas lucrandi Deo".

³³Cu. 4a, "Ansgarium in omnibus circumquaque gentibus Sueonum siue Danorum, necnon etiam Slauorum, vel in ceteris, ubicunque illis in partibus constitutis, diuina pietas ostium aperuerit, publicam evangelizandi tribuimus auctoritatem", "Quin immo & ipsi omnibus omnino suoademus verae religionis cultoribus, ut sacra hac legatione fungentibus adiutorio & solacio sint, quatinus huius gratia beneficii plenam mercedem recipere mereantur ab eo, qui dixit: Ite, docete omnes gentes, & Quicumque receperit vos, me recipit".

³⁴Seegrün 1967, 26.

³⁵Cu. 1a; Cu. 4a, "Atque, ut strenui predicatoris episcopi post decessum crebro dicti Ansgarii archiepiscopi, persona tantoque officio apta eligatur semper successio, sub diuini iudicii obtestatione statuimus"; Seegrün 1967, 39

³⁶SEECO V:II, 16-17, 21.

³⁷Ruess 1912, 62-63.

³⁸Cu. 1a; Cu. 4a, "Cuius etiam auctoritate in supradicto Nordalbingorum populo sedes constituta est archiepiscopalis in castello superius memorato Hamaburch".

mukaan, mikä ilmiö on yhteydessä kirkollishallinnollisen aluejaon kiinnittymiseen sydänkeski-ajan kuluessa.

3.2.3. Svealaisten legaatti Gautzbert

Eräs Hampurin-Bremenin arkkipiispanistuinta koskevan tutkimuksen keskeinen ongelma on ollut, katkesiko Ebon pohjosiin alueisiin saama legatuuri Ansgarin nimitykseen. Koska näin ei voida osoittaa tapahtuneen, vaan Eugenius II:n tiedetään nimenomaan vahvistaneen Ansgarin ja hänen työtoverinsa osallisuuden **Ebon** saamaan legatuuriin, on Ebon ja Ansgarin legatuuria yritetty jakaa erilaisiin hallinnollisiin ja sisällöllisiin osiin, jolloin vaarana on ollut päätyminen anakronistisiin jakoihin ja tulkintoihin. Erityisen hyvin tämä näkyy svealaisten legaattia Gautzbertiä koskevassa tutkimuksessa.

Pian Ansgarin vihkimyksen jälkeen Ebo ja Ansgar päättivät vihkiä piispan Ruotsiin tehtävää lähetystyötä varten.³⁹ Ansgarin Vitan mukaan Ebo lähetti keisarin tuella Ruotsiin erään sukulaisensa Gautzbertin, joka oli valittu tehtävää suorittamaan ja varustettu piispallisilla merkein (pontificali insignitum honore). Annettuaan Gautzbertille omasta ja keisarin puolesta tarpeelliset varat ja kirkon virat Ebo "lähetti hänet melkein kuin vikaarina, joka hoiti myös apostolisen auktoriteetin mukaista saarnaamisen tointa, legaatiksi svealaisten kansan pariin".⁴⁰ Tekstiin sisältyvän sanan "prius" perusteella on katsottu Ebon olleen asiassa virallisen asettajan ja Ansgarin hänen avustajansa.⁴¹ Nk. Codex Guelferbytanus 35:ssä säilyneen maininnan mukaan paavi Gregorius IV olisi asettanut Ebon ja Ansgarin avuksi arkkipiispa Simonin (Gautzbert), joka olisi ollut osallinen Ansgarin saamasta palliumista.⁴² Koska Ansgarin ja Gautzbertin välisestä rinnastuksesta ei muutoin ole säilynyt minkäänlaisia tietoja, eikä Gregorius IV:llä tiedetä olleen osuutta Gautzbertin asettamiseen tai valtuuttamiseen, on Seegrün katsonut koodeksissa olevan kirjoitusvirheen ja Simonia tarkoittavan kohdan koskevan Eboa.⁴³ Tämä lieneekin oikea tulkinta.

Ansgarin Vitasta on säilynyt kaksi versiota, joista ensimmäisen (A) laati vuosien 865 ja 876 välillä Ansgarin seuraaja arkkipiispa Rimberty (865-888). Toinen, arkkipiispa Adalbertille omistettu versio (B) kirjoitettiin 1060-luvulla Ranskassa. Version B tarkoituksena oli ylistää Bremenin kirkon saavutuksia ja oikeuksia, minkä vuoksi sen sisäinen tendenssi on vahva. Alkuperäistä versiota A pidetään varsin luotettavana.⁴⁴ Gautzbertin osalta versio B eroaa vanhemmasta

³⁹Seegrün 1967, 27; SEECO V:II, 13.

⁴⁰Vita Anskarii, c. 14, "Cum consensu itaque et voluntate praedicti imperatoris venerabilis Ebo quendam propinquum suum Gauzbertum nomine ad hoc opus electum et pontificali insignitum honore ad partes direxit Sueonum. Cuique ministeria ecclesiastica et necessarios sumptus tam ex sua quam ex datione regia abunde tribuit, eumque quasi vice sua, qui idem praedicandi officium prius auctoritate apostolica suscepit, legatum in gentibus Sueonum".

⁴¹Seegrün 1967, 28.

⁴²MGH, Epp. V, s. 70, viite 4, "Et simili auctoritate huius apostolici privilegio iunctus est huic legationi Anskarius episcopus cum sociis suis confirmatione Eugenii sequentis pape; quos succedens et Gregorius praesul eadem roboratione aust (=auxit?), et Simonem archiepiscopum (sc. Gauzbertum, postea episcopum Osnabrugensem, edit. lisäys) cum Anskario pontificali pallio pariter decoratos (an decoravit, ut?) in archiepiscopali dignitate, si non temporaliter opulenti, spilitaliter tamen roborati, verbum Domini gentibus porrigentes, decus divinum in ipsis vigeret sublimisque coruscaret in omnibus (porrigentes neglegenter fortasse librarius scripsit pro porrigerent et)".

⁴³Seegrün 1967, 33.

⁴⁴Kumlien, Kjell, Rimberty Vita Anskarii, KLN XIV, 296-297.

Rimbertin versiosta siten, että Ebon kerrotaan lähettäneen hänet "vikaarikseen Hampurin kirkon legaattina svealaisten kansan pariin".⁴⁵ Versioiden välinen sisällöllinen ero on tärkeä, sillä alkuperäisen tekstin mukaan Ebo ja Ansgar lähettivät Gautzbertin "melkein kuin vikaarinaan", mutta version B mukaan "vikaarinaan" svealaisten pariin. *Teksti A viittaa vain missiolegatuuriin ja saarnaamistehtävään, mutta teksti B antaa olettaa legatuurin sisältäneen organisatorisia oikeuksia.* Juuri tämänkaltaisten Bremenin arkkihiippakunnan Pohjolaa koskevien oikeuksien perustelu oli ajankohtaista 1060-luvulta alkaen ja osoittaa version B:n kirjoitetun tukemaan arkkihiippakunnan tuolloista kirkkopoliittista linjaa. Molempiin versioihin sisältyvän Gautzbertin legatuuria koskevan rajauksen "in gentibus sveorum" perusteella on oletettu Vitin implikoivan lähetysalueen kahtiajakoa Ebon (Ruotsi) ja Ansgarin (Tanska) kesken, mutta tästä ei ole konkreettisia todisteita.⁴⁶ Rimbertin kirjoittama Vitin versio ei esitä Eboa mitenkään huonossa valossa, eikä ole todisteita siitä, että Ansgarin ja Ebon suhteet olisivat olleet huonot.⁴⁷

Gautzbertin toiminnasta Ruotsissa ei tiedetä juuri mitään. Vitin perusteella hän perusti yhden kirkon, mutta joutui pakenemaan sisäisiä levottomuuksia vuonna 845. Samana vuonna viikingit hävittivät Hampurin. Viimeistään vuonna 847 Gauzbert oli Osnabrückin piispa.⁴⁸

Kun arkkihiippakunta vuonna 848 perustettiin uudelleen, ryhtyi Ansgar jatkamaan lähetystyötä. Tällöin hän teki Gautzbertin kanssa legatuuria koskevan sopimuksen, jossa svealaisten missio asetettiin uudelleen Ansgarin alaisuuteen ja Gautzbertin tehtäväksi jäi huolehtia mission tarpeisiin pappeja, mitä vastaan hän säilytti itsellään osan väestöä koskevista piispallisista oikeuksista. Gautzbert lähettikin Ruotsiin ainakin kaksi missionääriä ja hänen svealaisia koskevat piispalliset oikeutensa siirtyivät lopullisesti Ansgarille vasta hänen kuoltuaan noin vuosina 858-860.⁴⁹

Yhteenvetona voidaan todeta, että Gautzbertin svealaisia kohtaan saama legatuuri oli *yksinkertainen missiolegatuuri, johon ei sisältynyt organisatorisia oikeuksia, eikä hänen asemansa ollut oikeudellisesti rinnastettavissa Ansgarin asemaan.* Gautzbertiä koskevien tietojen perusteella Ebon asema oli vielä 830-luvun alussa hierarkkisesti Ansgaria korkeampi, eikä hänen pohjoisia kansoja koskeva legatuurinsa ollut lakannut. Käytännön vuoksi legatuuri oli jaettu Ebon ja Ansgarin kesken sisäisesti tukeen ja työhön, ja edelleen Ansgarin ja Gautzbertin suhteen niin, että Ansgarin legatuuri erotettiin Gautzbertin piispuudesta. Gautzbertin osuus legatuurista rajoitettiin missioon ja Bremenin arkkihiippakunta alkoi vasta myöhemmin väittää hänellä olleen organisatorisia oikeuksia korostaakseen asemansa perinteitä Pohjolassa.⁵⁰ Käytännössä Ebon vaikutusvalta katkesi jo vuonna 835, jolloin Ebo pantiin viralta hänen osallistuttuaan Lotharin ja hänen veljiensä puolella Ludvig Hurskaan vastaiseen kapinaan vuosina 832-834.⁵¹

⁴⁵Vita Anskarii, s. 36, "eumque vice sua legatum Hammaburgensis ecclesiae in gentibus Sueonum esse constituit".

⁴⁶Seegrün 1967, 28.

⁴⁷Seegrün 1967, 26-27.

⁴⁸Seegrün 1967, 28.

⁴⁹Vita Anskarii, c. 25; Seegrün 1967, 29.

⁵⁰Seegrün 1967, 30-33.

⁵¹Kelly 1986, 103.

3.3. Arkkipiispojien ja piispojien legaatien valtuudet

3.3.1. Hampurin-Bremenin arkkipiispat

3.3.1.1. Bremenin arkkipiispojien legatuuri (ja vikariaatti)

Ansgarilla olleen missiolegatuurin jälkeen ei Bremenin arkkipiispalla olleesta legatuurista ole säilynyt aitoja tietoja ennen arkkipiispa Adalbertusta (1042-1072), joka 6.1.1053 sai paavi Leo IX:ltä pohjoisten kansojen legatuuria koskevan privilegion.

Privilegion arengassa vedotaan apostolisen istuimen tehtävään suojella uskon siemeniä, millä perusteella paavi vahvisti edeltäjiensä tavoin Hampurin (=Bremenin) arkkipiispan ja hänen seuraajiensa oikeudet arkkhiippakuntaansa ja siihen alueeseen, jonka heidän edeltäjänsä olivat kirkolle työllään hankkineet tai jonka kristityt tulevaisuudessa hankkisivat. Tähän mennessä kristinuskoon kääntyneet ja heidän piispansa svealaisten, tanskalaisten, norjalaisten, islantilaisien, scrideuinnien, grönlantilaisten, muiden pohjoisten kansojen sekä Peenen ja Oderin välillä asuvien slaavien keskuudessa kuuluivat Hampurin arkkipiispan alaisuuteen, samoin kuin kaikki ne, jotka arkkipiispat tulevaisuudessa saivat käännetyt. Todettuaan näin Hampurin arkkipiispan oikeudet, Leo IX vahvisti edeltäjiensä päätöksen siitä, että Hampurin ja Bremenin hiippakunnat olivat yksi, ja ilmoitti määräävänsä Adalbertuksen ja hänen seuraajansa toimimaan mainittujen kansojen keskuudessa apostolisena legaattina samalla tavoin kuin autuas Bonifatius oli kerran määrätty saksalaisten legaattiksi. Tämän mukaisesti hän antoi arkkipiispoille ikuisen oikeuden vihkiä alueelleen ja mainittujen kansojen keskuuteen piispoja. Arkkipiispat saivat oikeuden käyttää tiettyinä juhlapäivinä palliumia ja kannattaa edellään ristiä, mihin Leo IX lisäsi edeltäjänsä Clemens II:n keisari Henrikin pyynnöstä arkkipiispoille antaman oikeuden käyttää juhlapäivinä hevosensa yllä nactumia. Tuntiessaan Adalbertuksen henkilökohtaisen halun käännetytyöhön hän antoi tälle vielä lopuksi oikeuden juhlistaa palliumiaan pääsiäislauantaina, pyhän ristin päivänä ja tapaninpäivänä roomalaisten insigniaan kuuluvalla mitralla.⁵²

Myös Leo IX:n privilegiossa mainitun Clemens II:n 24.4.1047 antaman privilegion teksti on säilynyt ja se vastaa sisällöltään kuutta vuotta myöhäisempää Leo IX:n privilegiota. *Ainoa asiakirjojen välinen ero on, ettei Clemens II:n privilegiossa mainita sanallakaan Bremenin arkkipiispoille annettavaa legatuuria.* Sen sijaan heillä oli oikeus asettaa arkkhiippakuntaansa ja alaiensa svealaisten ja tanskalaisten sekä Elbeltä Peenelle ja Oderille ulottuvalla alueella asuvien kansojen keskuuteen piispoja. Arkkipiispoilla oli edeltäjiensä tapaan lupa käyttää tiettyinä juhlapäivinä palliumia ja kannattaa edellään ristiä.⁵³

Bremenin arkkipiispojien saama legatuuri on Leo IX:n privilegiossa yhdistetty oikeuteen vihkiä arkkhiippakuntaansa ja alaisilleen kansoille piispoja, mutta Clemens II:n privilegion perusteella tällainen oikeus oli ollut jo aiemmin olemassa täysin riippumatta arkkipiispojien legaatien arvosta.

⁵²JL 4290, Germ. Pont. VI BH 81, DD I:2 1.

⁵³JL 4146, Germ. Pont. VI BH 78, Cu. 22.

Samanlainen oikeus sisältyi jo paavi Johannes XV:n arkkipiispa Libentiukselle 8.11.989 antamaan arkkihiippakunnan oikeuksia koskevaan vahvistukseen.⁵⁴ Huomiota kiinnittää myös se, että Adalbertuksen saamaa legatuuria verrataan Bonifatiuksen kolmesataa vuotta aiemmin saamaan legatuuriin, eikä hänen edeltäjänsä Ansgarin legatuuriin, joka kuitenkin ei ollut näihin aikoihin mitenkään unohtunut. Noin kymmentä vuotta myöhemmin Adalbertus kirjoitti Corbien luostarin apotille Fulcolle kirjeen, jossa hän painotti luostarin ja arkkihiippakunnan välisen veljellisen suhteen takautuvan arkkihiippakunnan patronukseen Ansgariin, joka oli ollut istuimen ensimmäinen arkkipiispa ja käännyttänyt saarnaten friisejä, tanskalaisia, slaaveja, norjalaisia ja ruotsalaisia.⁵⁵ Aika on sama, jolloin Ansgarin kultti vahvistui ja hänen Vitastaan laadittiin arkkihiippakunnan tarpeita vastaava uusi versio. *Adalbertuksen saama legatuuri ei ollut yhteydessä Ansgarilla muinoin olleeseen missiolegatuuriin, vaan aivan uusi Leo IX:n Bremenin arkkipiispalle antama oikeus.* Tärkeä todiste tästä on se, ettei legatuuria mainita muutamaa vuotta aikaisemmassa Clemens II:n privilegiossa lainkaan.

Adalbertuksen legatuurin keskeinen piirre oli sen yhteys piispojen nimittämistä koskevan oikeuden vahvistamiseen. Adalbertuksen aikana perustettiin sekä arkkihiippakunnan että arkkipiispan alaisten kansojen keskuuteen useita hiippakuntia. Islantiin ja Orkneysaarille syntyi kaksi hiippakuntaa pian Leo IX:n antaman privilegion jälkeen. Tanskaan perustettiin vuosina 1057-60 kaikkiaan yhdeksän hiippakuntaa, Elben ja Peenen välillä sijaitsevat Ratzeburgin ja Mecklenburgin hiippakunnat vuonna 1062.⁵⁶ Tämä vahvistaa oletusta legatuuriin liittyneistä organisatorisista oikeuksista, vaikkakaan niiden kattavuudesta ei ole täyttä varmuutta.

Edellämainittujen Clemens II:n ja Leo IX:n privilegioiden lisäksi on ollut olemassa kolmas Adalbertukselle osoitettu privilegio, jossa Aleksanteri II antoi hänelle paavillisen **vikaarin** oikeudet. Privilegion teksti ei ole säilynyt, mutta se voidaan ajoittaa vuosiin 1062-65.⁵⁷

Adalbertuksella ollut todellinen vikariaatti kuvastuu hänestä käytetyissä tittelissä, ja siinä, kuka titteliä käyttää. Adalbertuksen arkkipiispuuskaudelta on säilynyt kaikkiaan kahdeksan vuosiin 1058-1072 ajoittuvaa asiakirjaa, joista seitsemässä hän itse (=arkkipiispan kanslia) käyttää itsestään titteliä "Adalbertus, sancte Romane et apostolice sedis legatus, nec non universarum septentrionalium nationum archiepiscopus" ja yhdessä 11.6.1069 päivätyssä asiakirjassa titteliä "Adalbertus, alme Romane & apostolice sedis legatus, **vicarius pape**, nec non omnium septentrionalium nationum archiepiscopus".⁵⁸ Samalta ajalta on säilynyt kaksi Aleksanteri II:n kirjetä, joissa paavi mainitsee hänet vikaarikseen ja legaatikseen. Toisessa kirjeistä Aleksanteri ilmoittaa Norjan kuninkaalle Haraldille määränneensä pitkien etäisyyksien vuoksi arkkipiispa Adalber-

⁵⁴JL 3835, Germ. Pont. VI BH 61, Cu. 18.

⁵⁵Germ. Pont. VI BH 90:b2, Hamburgisches Urkundenbuch. Hrsg. von I. M. Lappenberg [HamUB]. Band I. Hamburg 1842, nro 99. Kirje on ajoitettu noin vuoteen 1065. Adalbertus pyytää lisäksi lähettämään luokseen seuraavana kesänä sanansaattajan, jonka muassa hän voisi lähettää apotille Ansgarin relikkejä.

⁵⁶SEECO V:II, 30-33.

⁵⁷Germ. Pont. VI BH 85; Seegrün 1976, 87.

⁵⁸Germ. Pont. VI BH 90:b1, HamUB I 81, 11.9.1058; Germ. Pont. VI BH 90:a1, HamUB I 80, 15.4.1059; Germ. Pont. VI BH 90:a2, DD I:2 3, 21.4.105[9]; Germ. Pont. VI BH 90:a4, HamUB I 83, [n. 1060-1070]; Germ. Pont. VI BH 90:b2, HamUB I 99, [n. 1065]; Germ. Pont. VI BH 90:a3, DD I:2 8, [1066-1069]; Germ. Pont. VI BH 90:c, HamUB I 101, 11.6.1069; Germ. Pont. VI, HB 90:a5, HamUB I 102, [ennen 16.3.1072].

tin sijaisekseen ja käskee kuningasta tottelemaan vikariaan ja hänen sijassaan toimivia kuten hänen tuli totella apostolista istuinta. Paavin mukaan motiivina oli hänen legaattinaan toimivan arkkipiispan lähettämä kirje, jossa tämä kertoi Norjassa oleskelevien piispojen olevan joko vihkimättämiä tai olleen vihitty rahaa vastaan Englannissa ja Ranskassa.⁵⁹ Toinen kirje on osoitettu Tanskan piispoille, jotka tituleerataan "apostolisen istuimen ja meidän vikaarimme" alaisiksi. Vikaari on arkkipiispa Adalbertus.⁶⁰

Tittelikäytännössä oleva ero on mielenkiintoinen. Adalbertus näyttää käyttäneen lähinnä legaatintitteliä, mutta Aleksanteri II antoi hänelle vikatuurin ja painotti juuri tätä. Seegrün selittää asian olettamalla, että käytännössä vikatuuri voitiin peruuttaa legatuuria helpommin. Asia liittyy myös paavin aseman yleiseen kehitykseen, jossa paavius muuttui clunyläisen reformin kohteesta sen tekijäksi. Adalbert edusti reformissa valtakunnankirkon kantaa. Kirkon hallinnon centralisaatioon liittyvän ajatuksen mukaisesti paavin tuli kyetä hyödyntämään resurssejaan yhä paremmin ja tukea niiden avulla oikeuksiaan. Samaan aikaan vallalla olleet Pseudoisidoriaaniset dekretaalit heikensivät metropoliittojen asemaa ja korostivat piispojen suoria yhteyksiä paaviin.⁶¹ *Tämän perusteella Aleksanteri II olisi nimittänyt Adalbertuksen vikaarikseen voidakseen valvoa häntä paremmin, kun taas Adalbertus olisi korostanut asemaansa legaattina ollakseen väljemmässä suhteessa paaviin.* Jokatapauksessa sekä Leo IX:n vuonna 1053 antama legatuuri että Aleksanteri II:n 1060-luvun alussa antama vikariaatti liittyvät selvästi paavien haluun kontrolloida pohjoista Bremenin arkkipiispaa, etteivät istuimen oikeudet pohjolassa vaarantuisi. Gregorius VII:n aikana tämä johti silloisen arkkipiispan ekskommunikaatioon ja arkkipiispojen tarpeeseen perustella asemaansa paremmin.

3.3.1.2. Bremenin arkkipiispojen legatuuria koskevat väärennökset

Sydänkeskialjalta on säilynyt useita Bremenin arkkihiippakunnan privilegioita koskevia väärennöksiä, joiden motiivina on arkkihiippakunnan Pohjolaa koskevien organisatoristen oikeuksien todistaminen. Väärennökset liittyvät erityisesti Bremenin ja Lundin arkkihiippakuntien väliseen suhteeseen, mutta myös Bremenin Elben itäpuolista slaavialuetta koskeviin oikeuksiin.

Wofgang Seegrün on osoittanut väärennöksiä laaditun ainakin kahdessa eri vaiheessa; arkkipiispa Liemarin (1072-1101) ja arkkipiispa Hartwigin kausilla (1148-68). Väärennöksiä

⁵⁹JL 4471, Germ. Pont. VI BH 87, HamUB I 84, [n. 1062-1065], Sed quia longrum difficultatem viarum per nos hoc agere minime valemus, sciatis nos Adalberto, Hammaburgensi archiepiscopo, viacro nostro, haec omnia firmiter commisisse. Predictus itaque venerabilis archiepiscopus et legatus noster, suis nobis conquestus est epistolis, quod episcopi prouinciae vestrae, aut non sint consecrati, aut data pecunia contra Romana privilegia, quae suae ecclesiae sibi que data sunt, in Anglia vel Gallia pessime sunt ordinati. Unde ex auctoritate apostolorum Petri & Pauli vos admonemus, ut sicut apostolicae sedi subiectionis reverentiam debetis exhibere, ita venerabili episcopo, vicario nostro & vice nostra fungenti, vos vestrique episcopi impendatis &c."

⁶⁰JL 4473; Germ. Pont. VI BH 88b, DD I:2 5, [n. 1061-1072], "Alexander episcopus, seruus seruorum Dei, omnibus episcopis in regno Danorum constituis, apostolicae sedi et nostro vicario obedientibus, salutem et apostolicam benedictionem. A. Hammaburgensis archiepiscopus, uenerabilis vicarius noster, litteris et legatis suis conquestus est"; Myös eräessä Tanskan kuninkaaalle osoittamassa kirjeessään Aleksanteri II kutsuu arkkipiispaa vikaarikseen JL 4472, Germ. Pont. VI BH 88a, DD I:2 6, [n. 1061-1072] "uenerabilis fratris et vicarii nostri Amaburgensis archiepiscopi"

⁶¹Seegrün 1967, 70-71.

tehtäessä on käytetty hyväksi Bremenin arkkipiispan hallussa olleita aitoja arkkihiippakunnan privilegioita. Seuraavassa luettelossa on esitetty tunnetut aidot Bremenin arkkipiispalla olleet privilegiot. Tekstiltään kadonneet lähteet on ympäröity sulkein. Luettelossa ei ole huomioitu niitä palliumprivilegioita, joihin ei sisälly erityistä legatuuria koskevaa osaa.

Privilegio	Saaja	Ajoitus
Paschalis I:n privilegio missiolegatuurista	Ebo	[822/823] ⁶²
Eugenius II:n vahvistus Paschalis I:n privilegioon	[Ebo/Ansgar]	[826] ⁶³
Gregorius IV privilegio arkkihiippakunnan perustamisesta	Ansgar	[831/832] ⁶⁴
Nikolaus I:n vahvistus Gregorius IV:n privilegioon	Ansgar	31.5.864 ⁶⁵
Formosuksen ratkaisu Kölnin ja Bremenin riitaan	Adalgarius	[903] ⁶⁶
(Sergius III:n vahvistus Nikolaus I:n privilegioon	Adalgarius	[906-908] ⁶⁷
Agapetus II:n vahvistus Nikolaus I:n privilegioon	Adaldagus	2.1.948 ⁶⁸
Johannes XV vahvistus Nikol. ja Agap. privilegioihin	Libentius	8.11.989 ⁶⁹
(Benedictus VIII vahvistus	Unwanus	[1022?] ⁷⁰
Clemens II:n vahvistus Nikol., Agap. ja Bened. privil:hin	Adalbertus	24.4.1047 ⁷¹
Leo IX vahvistus Nikol., Agap. ja Bened. privilegioihin	Adalbertus	6.1.1053 ⁷²
(Viktor II:n vahvistus	Adalbertus	29.10.1055) ⁷³
(Aleksanteri II määrää Adalbertuksen vikaarikseen	Adalbertus	[n. 1062-65] ⁷⁴

Arkkipiispa Liemarin vuonna 1075 esittämät väärennökset

Gregorius VII pidätti 12.12.1074 Bremenin arkkipiispa Liemarin virastaan ja määräsi hänet saapumaan seuraavassa paastonajan yleissynodissa Roomassa pidettävään tutkimukseen. Edellisenä keväänä Liemar oli estänyt kahta paavin legaattia kutsumasta koolle Saksan kirkon synodia, jossa olisi ollut tarkoitus käsitellä vuoden 1074 paastosynodissa annettuja päätöksiä. Kun Liemar ei ilmaantunut Roomaan, Gregorius julisti hänet helmikuun lopussa 1075 interdiktin.⁷⁵

Liemar saapui Roomaan samana kesänä ja puolusti asiaansa paavin edessä. Samassa yhteydessä hän esitti tai lupasi esittää Gregoriukselle Bremenin arkkihiippakunnan privilegioita koskevia asiakirjoja, jotka tukisivat hänen oikeuttaan vihkiä piispoja ja asemaansa paavin legaattina ja vikaarina. Asiakirjoihin sisältyi ainakin kuusi väärennöstä, joiden teksti on säilynyt. Väärennökset teetettiin 1070-luvulla, oletettavasti vuosina 1073-75 tai viimeistään 1080.⁷⁶ Ne ovat:

⁶²Germ. Pont. VI BH 6, MGH Epp. V 68, 11.

⁶³Germ. Pont. VI BH 8, MGH Epp. V 70, viite 4.

⁶⁴Germ. Pont. VI BH 11, Cu. 1a.

⁶⁵Germ. Pont. VI BH 21, Cu. 4a.

⁶⁶Germ. Pont. VI BH 36, Cu. 10.

⁶⁷Teksti on säilynyt ainoastaan Hartwigin n. v. 1158 teettämän väärennöksen välittämässä muodossa, Seegrün 1976, 43; Germ. Pont. VI BH 39, Cu. 11.

⁶⁸Germ. Pont. VI BH 48, Cu. 17.

⁶⁹Germ. Pont. VI BH 61, Cu. 18.

⁷⁰Seegrün 1976, 73.

⁷¹Germ. Pont. VI BH 78, Cu. 22.

⁷²Germ. Pont. VI BH 81, Cu. 23.

⁷³Germ. Pont. VI BH 82.

⁷⁴Germ. Pont. VI BH 85; Seegrün 1976, 87.

⁷⁵Vrt. luku 3.4.1.

⁷⁶Seegrün 1976, 103-104.

Privilegio	Saaja	Väärä ajoitus
Gregorius IV:n privilegio arkkihiippakunnan perustamisesta	Ansgar	[822/823] ⁷⁷
Sergius II:n vahvistus Gregorius IV privilegioon	Ansgar	huhtik. 846 ⁷⁸
Leo IV:n vahvistus Gregorius IV privilegioon	Ansgar	maalisk. 849 ⁷⁹
(Benedictus III:n vahvistus Gregorius IV privilegioon	Ansgar	[855-858] ⁸⁰
Nikolaus I:n vahvistus Gregorius IV privilegioon	Ansgar	31.5.864 ⁸¹
Hadrianus II:n vahvistus Greg. IV:n ja Nikol. I:n privilegioihin	Rimbert	marrask. 871 ⁸²

Kaikki kuusi Liemarin kaudella tehtyä väärennöistä mainitaan ensimmäisen kerran lähteissä Innocentius II:n 27.5.1133 antamassa vahvistuksessa Bremenin arkkipiispan privilegioihin sekä samana päivänä laaditussa kirjeessä Tanskan ja Ruotsin kuninkaille, Lundin arkkipiispalle ja Ruotsin piispoille.⁸³ Osaa Liemarin teettämistä väärennöksistä on aiemmin epäilty arkkipiispa Adalbertuksen teettämiksi, mutta Seegrün on osoittanut, ettei näin ole, eivätkä väärennökset voi olla peräisin vuotta 1053 edeltävältä ajalta.⁸⁴

Väärennösten samanaikaista laatimista puoltaa niiden sijoitus. Ajan käytännön perusteella ei arkkihiippakunnan privilegioista olisi tarvittu vahvistusta 30:tä vuotta lyhyemmin väliajoin, mutta vuosien 822-871 väliseen aikaan sijoitettiin silti kuusi tekaistua asiakirjaa, joista vain kaksi oli aidoista lähteistä interpoloituja tekstejä. Tavoitteena on ollut osoittaa, etteivät arkkihiippakunnan privilegiot olleet riippuvaisia Reimsin arkkipiispa Eboa kohtaan harjoitetusta vaihtelevasta politiikasta.⁸⁵ *Väärennösten motiivina oli Bremenin arkkipiispalla olleen legatuurin ja vikariaatin vetäminen arkkihiippakunnan perustamisaikaan ja osoittaminen perustettaessa taatuksi oikeudeksi, ja että oikeus piispojen vihkimiseen oli privilegioissa sidottu juuri arkkipiispan asemaan legaattina ja vikaarina.*⁸⁶ Kuten edellä on käynyt ilmi, samankaltaisia piirteitä sisältyi Ansgariuksen Vitin 1060-luvulla laadittuun toiseen versioon (B). Liemarin lisäksi väärennöksiä käytti myös arkkipiispa Adalbero, joka vuonna 1133 sai niiden avulla Innocentius II:lta päätöksen Lundin arkkihiippakunnan kuulumisesta Bremenin alaisuuteen.⁸⁷

Arkkipiispa Hartwigin noin vuonna 1158 teettämät väärennökset

Lundin arkkipiispa Eskil (1138-1177) sai tammikuussa 1157 Roomassa Hadrianus IV:ltä Ruotsia koskevan primaatin, johon liittyi oikeus nimittää Ruotsiin arkkipiispa ja antaa hänelle pallium. Tämä merkitsi Bremenin jo muutenkin kiistanalaisen legatuurin ohittamista ja sen

⁷⁷Germ. Pont. VI BH 12, Cu. 1b.

⁷⁸Germ. Pont. VI BH 15, Cu. 2.

⁷⁹Germ. Pont. VI BH 16, Cu. 3.

⁸⁰Germ. Pont. VI BH 17.

⁸¹Germ. Pont. VI BH 22, Cu. 4b.

⁸²Germ. Pont. VI BH 27, Cu. 7.

⁸³Seegrün 1976, 103-104; DD I:2 57; DD I:2 5.

⁸⁴Seegrün 1976, 87.

⁸⁵Seegrün 1976, 84-85. Vahvistusaikavälien suhteen Seegrün viittaa Hadrianus II:n vuonna 869 vahvistamaan 8. ekumeenisen konsiilin kaanoniin, joka sisältyy Anselmus Luccalaisen vuosina 1081-85 laadittuun dekretaalikokoelmaan.

⁸⁶Seegrün 1976, 88-89.

⁸⁷Vrt. luku 3.4.6.

arkkipiispan vallan vähenemistä. Samaan aikaan keisari Fredrik Barbarossa yritti estää paavin lähettämien legaattien vaikutusvallan valtakunnassaan, mikä tuki Bremenin arkkipiispan asemaa, koska keisari saattoi vedota siihen, että hänellä jo oli valtakunnassaan paavin legaatti. Bremenin arkkipiispan asema valtakunnankirkossa oli muutoinkin perinteisesti vahva.⁸⁸

Tukeakseen Bremenin arkkipiispalla ollutta legatuuria, arkkipiispa Hartwig teetti noin vuonna 1158 joukon väärennöksiä, joista osa oli suunnattu Lundin uutta erikoisasemaa vastaan.⁸⁹

Väärennökset ovat:

Privilegio	Saaja	Väärä ajoitus
Stephanus V:n vahvistus Gregorius IV:n myönt. palliumiin	Rimbert	marrask. 885 ⁹⁰
Stephanus V vahvistaa oikeuden piispanvihkimykseen	Adalgarius	[889-891] ⁹¹
Sergius III:n vahvistus Formosuksen päätökseen	Adalgarius	[906-908] ⁹²
Sergius III antaa palliumin	Hogerus	[toukok. 911] ⁹³
Anastasius III:n vahvistus Greg. IV ja Nikol. I privilegioihin	Hogerus	[912-913] ⁹⁴
Johannes X:n vahvistus Greg. IV ja Nikol. I privilegioihin	Unni	29.10.[920?] ⁹⁵
Marinus II:n vahvistus Stephanus V:n toiseen privilegioon	Adaldagus	[943-945] ⁹⁶
Johannes XV:n vahvistus Stephanus V:n toiseen privilegioon	Libentius	kesäk. [995?] ⁹⁷
Benedictus VIII:n vahvistus	Unwan	huhtik. [1022] ⁹⁸
Benedictus IX:n vahvistus	Adalbertus	[1044-1045] ⁹⁹
Viktor II:n aidon vahvistuksen lyhennelmä	Adalbertus	29.10.1055 ¹⁰⁰
Aleksanteri II:n vahvistus	Liemar	2.2.[1073] ¹⁰¹

Hartwigin väärennöksistä osa on laadittu alkuperäisiä tekstejä interpoloimalla tai lyhentämällä, osa toisten aitojen privilegioiden avulla. Lundia vastaan tarkoitettuja ovat etenkin Benedictus VIII:n, Benedictus IX:n ja Aleksanteri II:n vahvistukset, joihin kaikkiin sisältyy lause arkkipiispalle ja hänen seuraajilleen annetuista valtuuksista harjoittaa legaatia ja arkkipiispan valtaa kaikissa pohjoisen kuningaskunnissa (tanskalaisten, svealaisten, norjalaisten ja islantilaisten) sekä niiden lähistöllä sijaitsevilla saarilla.¹⁰² *Kaikkien väärennösten johdonmukaisena tavoitteena on ollut osoittaa, että legatuuri ja arkkipiispuus kuuluivat yhteen ja olivat paavien samanaikaisesti antamia.* Väärennökset tehtiin tukemaan Leo IX:n vuoden 1053 privilegioissa väljähdöllä tavalla ilmaistun legaatia arvon ja piispanvihkimystä koskevan oikeuden yhteyttä.¹⁰³

⁸⁸Seegrün 1976, 73.

⁸⁹Seegrün 1976, 45.

⁹⁰Germ. Pont. VI BH 28, Cu. 8.

⁹¹Germ. Pont. VI BH 31, Cu. 9.

⁹²Germ. Pont. VI BH 39, Cu. 11. Asiakirja on osoittainen muunnos originaalista.

⁹³Germ. Pont. VI BH 41, Cu. 12b.

⁹⁴Germ. Pont. VI BH 43, Cu. 13.

⁹⁵Germ. Pont. VI BH 45, Cu. 14.

⁹⁶Germ. Pont. VI BH 47, Cu. 16.

⁹⁷Germ. Pont. VI BH 62, Cu. 19.

⁹⁸Germ. Pont. VI BH 67, Cu. 20.

⁹⁹Germ. Pont. VI BH 74, Cu. 21.

¹⁰⁰Germ. Pont. VI BH 83, Cu. 24.

¹⁰¹Germ. Pont. VI BH 92, Cu. 25.

¹⁰²Cu. 20, 21, 24, "Legationem ... et archiepiscopalem potestatem in omnia regna septentrionalia Danorum scilicet Sueonum, Noruenorum, Islandicorum et omnium insularum his regnis adiacentium tibi et omnibus successoribus tuis perpetuo tenendam concedimus"; Seegrün 1976, 73.

¹⁰³Seegrün 1976, 73.

Väärennöksissä ilmenevät legatuurin tunnusmerkit

Väärennöksillä on ollut selvä vaikutus arkkihiippakunnan asemaa koskeviin paavin päätöksiin. Asiakirjoissa on havaittavissa kaksi motiivia; Bremenin arkkihiippakunnan Pohjolaa koskevat intressit sekä arkkipiispan pysyvän legaatin aseman perustelevinen. Kahteen eri otteeseen laadittujen väärennösten tavoitteena oli osoittaa paaville arkkihiippakunnan vanhat oikeudet, erityisesti pysyvä legatuuri ja vikariaatti, ettei arkkipiispaa voitaisi ohittaa Pohjolaa koskevissa asioissa, vaan hänet olisi otettava huomioon päätöksiä tehtäessä.¹⁰⁴ Tätä kautta väärennöksillä on selvä poliittishistoriallinen merkitys. Legatuurin ulkoisia ja sisäisiä tunnusmerkkejä osoittavan sisältönsä vuoksi niillä on kuitenkin tärkeämpi ulottuvuus. Väärennökset paljastavat gregoriaanisen reformin (Liemar) ja varhaisen dekretaalioikeuden kausilla (Hartwig) vallinneet legatuurin sisältöä ja ilmenemistä koskevat käsitykset.

Väärennettyjen privilegioiden rakenne noudattaa esikuvana olleiden aitojen privilegioiden muotoa. Asiakirjojen arengassa perustellaan legatuurin taustalla olevat yleiset motiivit, narraatioissa ja dispositioissa luetellaan legaatin valtuudet ja kansat, joihin legatuuri ulottuu. Huomio kiintyy nopeasti seikkaan, että kolmessa Liemarin teettämässä väärennetyssä asiakirjassa (Sergius II:n, Leo IV:n ja Hadrianus II:n privilegiot) annetaan arkkipiispalle oikeus käyttää tiettyinä päivinä arvonmerkkeihinsä kuuluvaa palliumia, mitraa sekä kannattaa edellään ristiä.¹⁰⁵ Mitrankantaoikeus annetaan lisäksi kahdessa Hartwigin väärennyttämässä privilegiossa (Anastasius III, Johannes X) sekä hänen aidosta Viktor II:n privilegiosta teettämässään lyhennelmästä.¹⁰⁶

Liemarin teettämässä väärennöksissä ristinkanto ja mitrankäyttöoikeus on sijoitettu 800-luvun asiakirjoihin, joista niitä muuten ei tunneta. Kyseessä on voimakas anakronismi, joka sellaiseenaan riittää osoittamaan asiakirjat tekaistuiksi. Lisäksi palliumin käyttö sallitaan privilegion antajan edeltäjien määrääminä päivinä, mikä ainakin Sergius II:n privilegion osalta tuntuu omituiselta. Seegrünün mukaan näiden kolmen Liemarin väärennöksen pohjana onkin selvästi ollut Leo IX:n tammikuussa 1053 Adalbertukselle antama privilegio, johon myös sisältyy palliumin käyttöpäiviä koskeva luettelo.¹⁰⁷ Väärennösten kohta mitran käytöstä pohjautuu Leo IX:n privilegioon ja maininta ristinkannosta korkeintaan sitä edeltäneeseen Clemens II:n vuoden 1047 vahvistukseen.¹⁰⁸ Molemmat Hartwigin teettämät mitrankanto-oikeuden mainitsevat väärennökset on tehty aidon Viktor II:n vuoden 1055 privilegion perusteella, minkä vuoksi myös siihen on täytynyt sisältyä insigniaa koskevia kohtia.¹⁰⁹

¹⁰⁴Seegrün 1976, 74-75, 100.

¹⁰⁵Germ. Pont. VI BH 15, 16, 27, Cu. 2, 3, 7. Teksti on kaikissa pienin variaatioin sama, "Decernimus quoque tibi & omnibus successoribus tuis ad sedem Hammaburgensem usum pallii habendum in festis & temporibus a predecessore nostro tibi denominatis, scilicet in pascha, in pentecosten, in natali Domini, in assumptione, in nativitate, in purificatione sanctae Mariae, in nataliciis apostolorum & dominicis diebus & in omnibus festis in diocesi tua celebribus, ornari quoque caput tuum mitra, portare ante te crucem".

¹⁰⁶Germ. Pont. VI BH 43, 45, 83, Cu. 13, 14, 24. Molemmassa "Caput quoque tuum mitra, quod est insigne Romanorum, permittimus insigniri".

¹⁰⁷Seegrün 1976, 86.

¹⁰⁸Oikeutta mitraan ei mainita Clemens II:n vahvistuksessa, jossa on sen sijaan lueteltu palliumpäivät, Cu. 22.

¹⁰⁹Seegrün 1976, 9-10.

Insignian voimakas esilletuominen Liemarin väärennyttämässä asiakirjoissa osoittaa asiakirjat väärennöksiksi, mutta ei välttämättä tarkoita väärentäjän taitamattomuutta. Väärennösten tehtävänä oli osoittaa Bremenin arkkihiippakunnan ikivanha oikeus pysyvään legatuuriin, mikä yritettiin muotoilla mahdollisimman pitäväksi niin, että legatuuri kuvailtiin tekaistuissa privilegi-oissa sellaiseksi, kuin se niiden valmistamisaikana ymmärrettiin. *Väärennökset osoittavat mitran käytön ja ristinkannon vakiintuneen legaatin insigniaan Liemarin aikaan mennessä.*

3.3.2. Lundin arkkipiispat

Lundin arkkihiippakunta perustettiin 8.5.1104.¹¹⁰ Ensimmäisen arkkipiispan Askerin (1089-1137) osalta ei ole säilynyt minkäänlaisia tietoja legatuurista tai tähän verrattavasta asemasta. Lähdemateriaalin perusteella ei hänellä myöskään voi olettaa olleen legaatin titteliä tai asemaa suhteessa arkkihiippakuntaansa tai sen lähialueeseen.¹¹¹

Askerin kuoltua toukokuussa 1137 arkkipiispaksi valittiin Roskilden piispa Eskil (1138-1177), joka 15.1.1157 sai Roomassa paavi Hadrianus IV:ltä Ruotsin primaatin ja oikeuden antaa arkkipiispaksi määräämälleen henkilölle pallium.¹¹² Primaatin syntyminen liittyy kardinaalipiispa Nikolaus Breakespearin legatuuriin Skandinaviassa vuosina 1152-54. Breakespearen tehtävänä oli perustaa arkkihiippakunta Ruotsiin, mutta sen osoitauduttua mahdottomaksi hän jätti mukanaan olleen Ruotsin arkkipiispan palliumin Eskilille ja antoi lupauksen Ruotsia koskevasta primaatista, johon sisältyi oikeus arkkipiispan vihkimiseen. Varsinaisen privilegion antaminen kuitenkin viivästyi muutaman vuoden.¹¹³

Primaatin vahvistaneen privilegion teksti on säilynyt.¹¹⁴ Privilegio motivoidaan arengassa paavin virkaan kuuluvien tehtävien täyttämällä. Edeltäjiensä esimerkin ja virkansa hyvän hoidon vuoksi Hadrianuksen olisi toimittava niin, että kirkon poikien määrä kasvaisi ja että se kasvettu-aan nousisi arvossa seuraamalla Jumalan poikaa. Asetettuna valvomaan kaikkia kirkkoja hänen on tarkkailtava, etteivät uudet istutukset valvojan huolimattomuuden vuoksi tuhoutuisi. Tämän vuoksi oli kiinnitettävä huomiota myös hiljattain uskoon tulleeseen Ruotsin valtakuntaan (regni Suethiae), niin että pyhän Sanan saama sato moninkertaistuisi. Koska paavin oli mahdoton valvoa asiaa henkilökohtaisesti, hän määräsi kardinaalikolleegion neuvoa kuultuaan Eskilii ja

¹¹⁰Jørgensen, Kaare Rübner, *Lundensis ecclesia. Series episcoporum ecclesiae catholicae occidentalis ab initio usque ad annum mxcviii. Series VI: Britannia, Scotia et Hibernia, Scandinavia. Tomus II: Archiepiscopatus Lundensis.* Curavit Helmuth Kluger. Anton Hiersemann. Stuttgart 1992, 16-19.

¹¹¹Askeria koskevista lähteistä kattavimmin SEECO VI:II, 16-19.

¹¹²SEECO VI:I, 20-28.

¹¹³Vrt. luku 3.4.9.

¹¹⁴Tekstiä luultiin pitkään kadonneeksi. Privilegion sisältö on kuitenkin säilynyt milanolaisen dominikaani-isä Giuseppe Allegranzan n.v. 1759 laatimana kopiona S. Vincenzo in Praton ent. benediktiiniluostarin kirkon arkistosta löytämästään 1400-luvun kopiosta. Allegranza keräsi 1750-luvulla materiaalia Roomassa Dominikaanien historiallisessa instituutissa tekeillä ollutta järjestön historiaa varten. Epäselvää on, miksi hän keräystyönsä yhteydessä kopioi erilliseen vihkoon myös S. Vincenzosta löytämänsä skandinaviaa koskevat lähteet. Privilegion on muiden Allegranzan kopioiden ohella painattanut Wladimir J. Koudelka, joka on myös selvittänyt asiakirjojen traditiota. Koudelka, Waldemar J., *Neu aufgefundene Papsturkunden des 12. Jahrhunderts. Römische Historische Mitteilungen 3 (1958/59 und 1959/60).* Hrsg. von der Abteilung für Historische Studien des Österreichischen Kulturinstituts in Rom und der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. Hermann Böhlaus Nachf., Graz - Köln 60, 114-128. Privilegio, Anh. I.

hänen seuraajansa mainitun valtakunnan priimaksiksi (illius regni primates), jotta nämä lähellä asuvina voisivat paremmin valvoa kääntyneiden tarpeita.¹¹⁵ Paavi velvoittaa Eskilin määräämään mitä pikimmin kuninkaan, piispojen ja ruhtinaiden hyväksynnän saatuaan asianomaiseen valtakuntaan metropoliitan ja antamaan hänelle "meidän sijaisenamme" (nostra vice) palliumin ja täydet piispalliset oikeudet. Eskilin ja hänen seuraajiensa vihkimien metropoliittojen olisi aina osoitettava heille Kirkon sääntöjen mukaista uskollisuutta, mutta palliumin saadessaan vannottava **uskollisuutta paaville ja Rooman kirkolle**. Privilegiossa selostetaan tapa, jolla pallium oli noudettava Roomasta. Palliumin saavuttua Lundin arkkipiispan tuli vihkiä Ruotsin metropoliitta ja ottaa tältä Roomaa koskeva uskollisuudenvala. Eskilillä ja hänen seuraajillaan oli aina oikeus toimia Ruotsin metropoliittojen priimaksena ja näiden oli aina toteltava ja kunnioitettava heitä priimaksinaan. Ruotsin piispojen oli toteltava uutta metropoliittaa samalla tavoin kuin olivat aiemmin totelleet Lundin arkkipiispaa.¹¹⁶

Primaatti motivoidaan privilegiossa paavin virkaan kuuluvalla kaitsemistehtävällä. *Koska paimen ei etäisyyden vuoksi voinut hoitaa tehtäväänsä itse, delegoitiin tehtävä primaatin kautta toiselle*. Vaikka privilegiossa ei mainita Eskilin saaneen primaatin yhteydessä minkäänlaista legatuuria, on näin oletettu tapahtuneen.¹¹⁷ Viimeistään 1160-luvun puolivälistä lähtien Eskil käytti asiakirjoissa itsestään titteliä "sancte Lundensis ecclesie archiepiscopus, apostolice sedis legatus, Dacie et Suecie primas".¹¹⁸ Tittelin ilmaantuminen on selvässä yhteydessä Eskilin toimittamaan Ruotsin ensimmäisen arkkipiispan vihkimykseen Sensissä Ranskassa elokuussa 1164. Seremoniaan osallistui myös paikalla ollut paavi Aleksanteri III, joka antoi arkkipiispa Stephanukselle palliumin.¹¹⁹ Aleksanteri oleskeli vuosina 1162-65 Sensissä valintansa yhteydessä vuonna 1159 puhjenneen skisman vuoksi.¹²⁰

Keskeinen ongelma on, oliko Eskilillä Ruotsin primaatin lisäksi myös arkkihiippakuntaa koskenut legatuuri. Kysymys Eskilillä olleen primaatin ja hänen tittelinsä kuvastamien legaatin valtuuksien erosta liittyy myös hänen seuraajiensa Absalonin (1178-1201) ja Anders Sunenpojan (1201-1224) arvoon apostolisina legaatteina ja primaksina. Kaikki käyttivät asiakirjoissa itsestään titteliä "Lundin arkkipiispa, apostolisen istuimen legaatti, Tanskan ja Ruotsin priimas" tai sen muunnelmaa, kun taas paavit käyttivät kaikista johdonmukaisesti nimitystä "apostolisen istuimen legaatti".¹²¹

¹¹⁵Koudelka 1960, Anh. I, "Ceterum quod id multiplicibus causis impendietibus in persona propria non possumus, sicut expedit, adimplere, communicato cum fratribus nostris consilio, te, tuosque successores illius regni primates duximus statuendos, qui tanto frequentius et utilius illis quae ad salutem pertinent fidelium ministrabitis quanto necessitates eorum atque defectum e vicino plenius poteritis intueri".

¹¹⁶Koudelka 1960, Anh. I.

¹¹⁷SEECO VI:II, 20-28.

¹¹⁸DD I:2 159, [1164-1167]; DD I:2 161, [1164-1177], "E. archiepiscopus Dei gratia ecclesie Lundensis, sacrosancte Romane ecclesie legatus, Dacie et Suecie primas".

¹¹⁹JL 11047, DD I:2, 153; Seegrün 1967, 196; Skyum-Nielsen, Niels, Primas. KLN M XIII, 437.

¹²⁰Kelly 1986, 176; Vrt. luku 3.4.10.

¹²¹Eskil itsestään: DD I:2 159, 161, 176, 184, 192. Aleksanteri III Eskilistä: DD I:2 167, 168, 189, 190; Absalon itsestään: DD I:3 90, 96, 103, 112, 114, 115, 140, 146 ... , 180. Aleksanteri III Absalonista: DD I:3 91. Urbanus III Absalonista: DD I:3 122, 137. Ste.- Genevièven (Pariisi) apotti Absalonista: DD I:3 130. Celestinus III Absalonista: DD I:3 176, 177; Andreas Sunenpoika itsestään: DD I:5 230-231. Innocentius III Andreas Sunenpojasta: DD I:5 13, 27, 30, 31, 37, 41, 151; Eskil ja Absalon käyttivät nimitystä "Tanskan ja Ruotsin primas", kun taas Anders Sunenpoika tituleerasi itseään pelkästään Ruotsin primakseksi. Tämän primaattiin liittyvän sisäisen terminologisen eron merkitystä ei ole kyetty selvittämään. Skyum-Nielsen, Primas, 439.

Arkkipiispa Eskil vetäytyi virastaan eläkkeelle paavin suostumuksella vuonna 1177. Seuraavana vuonna hänen seuraajakseen valittiin Roskilden piispa Absalon, jonka Aleksanteri III:n Tanskaan lähettämä legaatti vihki arkkipiispaksi helmikuussa 1178. Saman vuoden marraskuussa Aleksanteri vahvisti Roomassa Lundin primaatin. Vahvistuksen teksti ei ole säilynyt, mutta se on oletettavasti ollut sanasta sanaan sama kuin Hadrianus IV:n privilegiossa.¹²² Innocentius III vahvisti Lundin primaattia koskevan privilegion uudelleen 23.11.1198 mainiten edeltäjiensä Hadrianuksen (IV), Aleksanterin (III), Luciuksen (III, 1181-85), Urbanuksen (III, 1185-87), Klemensin (III, 1187-91) ja Celestinuksen (III, 1191-98) asiasta antamat samansisältöiset privilegiot. Luciuksen, Urbanuksen, Klemensin ja Celestinuksen privilegiot eivät ole säilyneet, ja niistä on säilynyt tieto vain myöhempien privilegioiden kautta.¹²³

Absalonin kuoltua 1201 hänen seuraajakseen valittiin Andreas Sunenpoika, jolle Innocentius III vahvisti Lundin primaatin 23.11.1201 Anagnissa.¹²⁴ Vahvistus on muutamia kirjoitusmuotoja lukuunottamatta miltei sama kuin vuoden 1198 vahvistus. Keskeisin ero on jo Hadrianuksen privilegiosta perityvän palliumin antamiseen liittyvän ilmaisun "vice nostra" vaihtuminen muotoon "apostolice auctoritate nostra".¹²⁵ Sama muoto sisältyy myös Honorius III:n 16.11.1217 Lateraanissa antamaan Lundin primaattia koskevaan vahvistukseen, joka on muutenkin vuoden 1201 vahvistuksen kaltainen.¹²⁶

Primaattia koskevien vahvistusten perusteella on selvää, että mikäli paavit olivat Aleksanteri III:sta lähtien myöntäneet Lundin arkkipiispoille erillisen legaatn valtuuksia koskevan privilegion, ei tästä ole säilynyt minkäänlaisia lähteitä. Toisaalta ainakin Anders Sunenpojalla on katsottava olleen primaatin ohella legaatn valtuudet, mistä on selvä todiste. Honorius III kirjoitti 21.7.1219 Slesvigin piispalle, että kirkossa verta vuodattanut saattoi vapautua pannastaan ainoastaan paavin tai hänen legaatninaan toimivan Lundin arkkipiispan määräyksestä. Lundin arkkipiispan legaatn virkaan (legationis officio) liittyi valta antaa tällaisissa tapauksissa synninpäästö.¹²⁷ Honoriuksen lausuma noudattaa dekretaaliksi muotoutunutta Clemens III:n päätöstä, jossa ao. oikeus määritellään vain paavin tai hänen legaatninsa oikeudeksi.¹²⁸

¹²²Vrt. luku 3.4.14; Koudelka 1960, Anh. II.

¹²³Regesta Pontificum Romanorum inde ab anno post Christum natum 1198 ad annum 1304, pars I-II. Cur. August Pottthast. Berlin 1874-75, nro 435, DD I:3 240 ja Die register Innocenz' III., Band 1. 1. Pontifikatsjahr 1198/9, ed. O. Hageneder und A. Haidacher. Indices, ed. A.A. Strnad. Publikationen der Abteilung für hist. Studien des österreichischen Kulturinstituts in Rom, Reihe 1, Band 1. Graz-Wien-Köln 1964-1968, Nro 419.

¹²⁴Pott. 1505, DD I:4 38.

¹²⁵Vuoden 1201 asiakirjan Diplomatarium Danicummiin editoinut Nils Skyum-Nielsen katsoo (DD I:4, s. 71-72), että Innocentius III:n 23.11.1198 antama privilegio on tn. ollut mallina 1201 privilegionille, mutta tekstipohjana ei käytetty rekisteritekstiä (Archivio Segreto Vaticano, Reg. Vat. 4, fol. 115r-115v), vaan kuuriaan uusimista varten tuotua originaalia. Vuoden 1198 originaali on kuitenkin säilynyt vain myöhemmin kopioina, eikä, kuten Friedrich Kempf on osoittanut (Kempf, Friedrich, Die Register Innocenz III. Eine paläographisch-diplomatische Untersuchung. Miscellanea historiae pontificae edita a facultate historiae ecclesiasticae in Pontificia Universitate Gregoriana, vol. IX, collectionis n. 18. Roma 1945, 20 viite 20, 40 viite 16, 79), sen lopullinen versio ollut missään tapauksessa sama kuin Innocentius III:n rekisteriin viety versio. Kempfin mielestä (1945, 79) vuoden 1198 privilegion rekisteriversio takautuu joko konseptiin tai viimeistelemättömään originaaliin. Epävarmaa on, rakentuiko 1201 kirje osin jollekin vanhemmista privilegioista, sillä Nils Skyum-Nielsen ei edittiä tehdessään tuntenut Hadr. IV privilegion olemassaoloa, vaan luuli sen kadonneen. Mielenkiintoista on, että vuoden 1198 privilegio ohitetaan 1201 privilegiossa olevassa vanhempien privilegioiden luettelossa maininnatta. Asiaan sisältyy niin paljon epävarmoja tekijöitä, ettei voida suoraan väittää 1198 tekstin olleen mallina 1201 tekstille.

¹²⁶Pott. 5621, DD I:5 123.

¹²⁷Pott. 6110, DD I:5 151, "hii qui excommunicati habentur pro iniectone manu uolenta ... uel apostolicam sedem uel saltem uenerabilem fratrem nostrum . . . Lundensem archiepiscopum metropolitanum suum cui cum legationis officio potestatem absoluendi tales contulimus adeant pro absolutionis beneficio postulando".

¹²⁸c. 13 X, 5, 39.

Absalonilla olleesta legaatinvirasta voisi pitää todisteena erästä Celestinus III:n kirjettä, jolla hän joulukuussa 1192 määräsi Tanskan kuninkaan Knuutin vapauttamaan Slesvigin herttuan Valdemarin vangitseman Slesvigin piispan tai valtakunta julistettaisiin interdiktiin. Celestinus kertoo saaneensa asiasta tiedon legaatiltaan Absalonilta ja ilmoittaa legaattinsa valvovan, että interdiktiä noudatettaisiin.¹²⁹

Anders Sunenpojan erottua virastaan 1224, ei Lundin arkkipiispoista enää käytetä legaatintitteliä, vaikka primaatti säilyi entisellään.¹³⁰ Myös tämä tuntuu viittaavan erillisten aiemmille arkkipiispoille annettujen legatuuriprivilegioiden olemassaoloon. Näistä Eskil olisi voinut saada omansa Aleksanteri III:lta Sensissä vuonna 1164 ja Absalon ja Anders Sunenpoika pian primaattiprivilegiensa saamisen jälkeen. Ongelmana kuitenkin on, ettei yhtäkään legatuuriprivilegiota ole säilynyt. Primaattiprivilegiot taas eivät sanallakaan viittaa primaatin yhteydessä annettuun legatuuriin ja koko primaatti **koskee vain oikeutta vihkiä Ruotsin arkkipiispa, ottaa tältä Roomaa koskeva uskollisuudenvala ja toimia Ruotsin arkkipiispojien priimaksena, jota näiden tuli totella ja jolle tuli osoittaa arvonsa mukaista kunnioitusta.** Ainoastaan privilegioiden dispositioissa esiintyvä "vice nostra" -ilmaisun vaihtuminen muotoon "apostolice auctoritate nostra" tuntuisi osoittavan jonkinlaista sisäistä valtuuksiin liittyvää eroa (vice=puolesta, "auctoritate"=määräyksestä), mutta tämäkin on epävarmaa. Lopputulokseksi jää, että Lundin arkkipiispoille vuonna 1157 myönnettyyn Ruotsia koskevaan primaattiin liittyi 1160-luvun puolivälistä 1220-luvulle saakka pysyvä legatuuri, josta kuitenkin ei ole säilynyt varsinaisia privilegioita ja jota ei ilmaista eksplisiittisesti primatuuria koskevissa privilegioissa. Anders Sunenpojan kaudella legatuuriin liittyi oikeus antaa synninpäästö muutoin paavin tuomiovaltaan kuuluvasta rikkomuksesta tuomituille henkilöille, mikä viittaa varsin laajoihin valtuuksiin. Tämänkaltaisten valtuuksien olettaisi pohjautuneen tiukasti määriteltyyn legatuuriprivilegioon.

3.3.3. Nidarosin arkkipiispa Eysteinn

Paavi Eugenius III:n lähettämä legaatit Nikolaus Breakespear perusti Nidarosin arkkipiispanistuimen talvella 1153. Eugeniuksen seuraaja Anastasius IV vahvisti tapahtuman marraskuun lopussa 1154. Arkkihiippakunnan suffragaaneiksi määrättiin Osloon, Bergenin, Stavangerin, Hamarin, Orkneyn, Hebridien, Grönlannin, Skalholtin ja Holarin piispat sekä mahdollisesti myös Fäärsaaret.¹³¹

Vuonna 1163 Norjaan saapui paavi Aleksanteri III:n legaatina Maisteri Stephanus Orvietolainen, jonka legatuuri oli yhteydessä samanaikaiseen skismaan. Legatuurin yhteydessä Stepha-

¹²⁹JL 16790 ja 16938B, DD I:3 177, [23.12.1192], "Qua de causa noueris nos uenerabili fratri nostro .A. Lundensi archiepiscopo. apostolice sedis legato. litteris fideliter iniunxisse. ut totum regnum magnificentie tue subiectum subiciat interdicto. et donec ea que prediximus fuerint emendata eandem faciat sententiam inuulabiter obseruari".

¹³⁰Skyum-Nielsen, Niels, Primas, 438.

¹³¹Seegrün 1967, 158-160.

nus otti osaa nuoren kuninkaan Magnus Erlinginpojan kruunaukseen Bergenissä elokuussa 1163, missä yhteydessä hän lienee ottanut Magnukselta Aleksanteri III:a tukevan valan. Kuninkaan kruunasi Nidarosin arkkipiispa Eystein.¹³²

Samoihin aikoihin kruunauksen kanssa kuningas Magnus antoi Nidarosin tuomiokirkkoa koskevan privilegiokirjeen, jossa Eysteiniä kutsutaan apostolisen istuimen legaatiksi (apostolice sedis legato).¹³³ Tätä aiemmalta ajalta ei ole säilynyt tietoja siitä, että Eysteinillä tai hänen edeltäjälään arkkipiispa Jon Birgerssonilla olisi ollut legaatien arvoa, minkä vuoksi Eysteinin legatuurin täytyy perustua Stephanus Orvietolaisen vierailuun Norjassa. Eysteinille annetun legatuurin syyt ovat kuitenkin hämärän peitossa, eikä hänen seuraajiansa tiedetä käyttäneen titteliä ennen 1300-luvun alkua. Eysteinin titulatuurissa legatuuri mainitaan seuraavan kerran vuonna 1169. Wolfgang Seegrün katsoo kyseessä olleen Eysteinille annetun henkilökohtaisen kunnianosoituksen.¹³⁴ Todennäköisesti legaatien arvon myöntäminen oli yhteydessä samanaikaiseen kuninkaan kruunaukseen, jossa korostettiin Magnuksen asemaa pyhän Olavin sijaisena maan päällä. Nidarosin arkkipiispana Eystein edusti kruunauksessa pyhän Olavin kirkkoa, mihin legaatien arvon kautta yhdistettiin myös apostolisen istuimen valta.¹³⁵

---

¹³²Seegrün 1967, 186-187.

¹³³Vandvik, Eirik, *Latinske Dokument til Norsk historie fram til år 1204*. Oslo 1959, nro 9.

¹³⁴Seegrün 1967, 192; Vandvik, nrot 18-21.

¹³⁵Vrt. luku 3.4.12.

3.4. Varsinaiset legatuurit

3.4.1. Kardinaalihiispat Geraldus Ostiensis ja Hubertus Praenestinus

Legatuuri

Gregorius VII lähetti keväällä 1074 Ostian ja Palestrinan kardinaalihiispat Geralduksen ja Hubertuksen Saksaan julkistamaan Rooman paastonajan synodissa tehdyt kirkkokuria, erityisesti selibaattia ja simoniaa koskevat päätökset. Samalla legaattien oli tarkoitus matkustaa edelleen Tanskaan neuvottelemaan kuningas Sven Estridsenin kanssa sinne perustettavasta arkkihiip-pakunnasta sekä valtiollisesta tilanteesta.¹

Legaatit lähtivät Roomasta maaliskuun 9. ja 19. päivän välisenä aikana ja tapasivat keisari Henrik IV:n Nürnbergissä 20. huhtikuuta pian pääsiäisen jälkeen.² Legaattien tehtävänä oli kutsua koolle yleissynodi, minkä paikalla olleet hiispat Hampurin arkkihiispa Liemarin ja Mainzin arkkihiispa Sigfridin johdolla estivät.³ Epäselvässä tilanteessa matkan jatkaminen Tanskaan ei toteutunut. Nürnbergistä legaatit matkustivat Kölniin, josta he palasivat Roomaan. Tarkka paluuaika on epäselvä.⁴

Valtuudet

Legaattien alkuperäiset valtuutuskirjeet eivät ole säilyneet. Legatuurin ulottumisesta Tanskaan kertoo Gregorius VII:n kirje Sven Estridsenille 25.1.1075, josta käy ilmi legaattien tehtävä. Gregorius kirjoittaa lähettäneensä kuninkaan luo legaatteja, jotka eivät kuitenkaan olleet päässeet perille Saksan tapahtumien vuoksi. Paavin mukaan legaattien oli ollut tarkoitus keskustella "valtakuntasi kunnian kirkastamiseksi toisaalta arkkihiispanistuimen perustamisesta ja toisaalta eräistä muista asioista". Samalla paavi tiedusteli kuninkaan halukkuutta alistaa valtakuntansa apostolisen istuimen suojelukseen.⁵ On perusteltua olettaa, että legatuurin tavoitteisiin sisältyi Tanskassa pidettävä synodi, jossa Rooman päätökset olisi lausuttu julki.

Legaattien valtuuksista kertovat Saksan tapahtumia koskevat lähteet. Kun Saksan yleissynodin koollekutsuminen Nürnbergissä epäonnistui, legaatit määräsivät niskuroivan arkkihiispa Liemarin kuultavaksi Roomaan seuraavaan pyhän Andreaksen päivään (30.11.) mennessä. Tosin Liemarin mukaan toinen legaaateista oli asettanut takarajaksi vuoden 1075 paastosynodin.⁶ Joulukuun 12. päivänä 1074 Gregorius VII uusi haasteen, käski Liemarin Roomaan seuraavan paastonajan synodiin ja pidätti tämän toistaiseksi virastaan. Gregoriuksen mukaan legaattien oli

¹Seegrün 1967, 80.

²Schumann 1912, 24-28.

³JL 4810, Germ. Pont VI BH 95, Caspar II 28.

⁴Schumann 1912, 24-28.

⁵JL 4928, DD I:2 11, "De cetero notum sit tibi quod legatos ad te destinavimus. qui super his quae pro honorificentia regni tui tum de metropolitana sede; tum de quibusdam aliis rebus in tempore domini nostri Alaexandri papae ab apostolica sede et postulasti. et inuicem promisisti; tibi responsuri ac tecum acturi essent. Sed propter perturbationem Teutonicae terrae periculosum iter fore cognoscentes ad nos reversi sunt. Quapropter, si qua de his tibi cordi sunt. et si te ac regnum tuum, sicut per legatos tuos aliquoentis accepimus, apostolorum principi pia deuotione committere et eius auctoritate fulciri uolueris.": Seegrün 1967, 81-82.

⁶DD I:2 12.

ollut tarkoitus kutsua koolle synodi ja korjata "meidän sijaisenamme ja auktoriteetillamme" (vice et auctoritate nostra) korjattavat asiat, minkä Liemar oli estänyt.⁷ Tammikuussa 1075 Salzburgin arkkipiispa Heziolle lähettämässään kirjeessä Liemar perustelee menettelyään käsityksellään, että synodin saattoivat kutsua koolle vain valtakunnan piispat yhteistuumin, ei pelkkä paavin persoonaa edustava legaatti. Liemarin mukaan "nuo apostoliset legaattit vaativat mitä ankarimmin, että minä ja Mainzin arkkipiispa olisimme julistaneet pidettäväksi synodin. Tätä he eivät kuitenkaan määränneet apostolisen persoonan kautta, vaan niin kuin olisivat käskeneet omasta aloitteestaan: julistakaa synodi".⁸ Edelleen hän kertoo ilmoittaneensa legaateille ettei hänen suffragaaneillaan Tanskassa ja merentakaisissa maissa olisi ollut minkäänlaisia mahdollisuuksia saapua synodiin. Liemar kritisoi myös paavin päätöstä pidättää hänet virastaan synodissa annettavaan ratkaisuun asti, mitä Liemarin mielestä yksikään piispa ei voinut päättää, elleivät muut piispat olleet hyväksyneet asiaa täydessä synodissa.⁹

Lähteiden perusteella Gregorius VII oli valtuuttanut legaattit toimimaan sijaisinaan ja auktoriteetillaan. Liemar katsoi legaattien käyttäytyneen kuin he olisivat **olleet** paavin persoona, eivät vain hänen edustajiaan. Samankaltaisia laajoin valtuuksin varustettuja legaatteja lähetettiin vuoden 1074 paastosynodin jälkeen kaikkialle läntiseen kristikuntaan synodin päätösten toteuttamiseksi.¹⁰

Saksan tapahtumien kautta Geralduksen ja Hubertuksen legatuuri on yhteydessä legaattien yleisen kanonisoikeudellisen aseman muotoutumiseen Gregorius VII:n aikana. Kun Bremenin arkkipiispa ei ilmaantunut Rooman kevään 1075 synodiin hänet julistettiin interdiktiin.¹¹ Samassa synodissa Gregorius VII julkisti nk. "Dictatus papae" -nimisen ohjelman, joka merkitsi ratkaisevaa rajapyykkiä paavin ja keisarin suhteessa. Diktaatti oli 27 pykälää käsittävä julistus, jossa paavi pidätti itselleen korkeimman kirkollisen ja maallisen vallan.¹² Siihen sisältyi legaattien valtuuksia koskeva pykälä, jonka mukaan paavin legaatti oli konsiilissa kaikkien piispojen puheenjohtaja, silloinkin kun oli muulta kirkolliselta arvoltaan alhaisempi. Legaatti saattoi myös antaa määräyksen piispan pidättämiseksi virastaan.¹³ Diktaatin perusteella vain paavilla oli oikeus panna piispa viralta tai kumota päätös ilman, että tähän tarvittiin synodia. Paavi saattoi pidättää piispan virasta, vaikkei asianomainen ollut paikalla kuultavana.¹⁴

⁷Caspar II 28.

⁸DD I:2 12, "legati illi apostolici a me et archiepiscopo Mogutino, separatim aliis omnibus, sub magna districtione exegerunt, ut synodum fieri laudaremus, neque tamen hoc ex persona apostolici precipientes, sed quasi ex sua loquentes et dicentes: laudate synodum".

⁹DD I:2 12.

¹⁰Kelly 1986, 155.

¹¹Caspar II 52a, "Lemarum Bremensem archiepiscopum pro inobedientia superbiae suae ab episcopali officio suspendit et a corpore et sanguine Domini interdixit". Synodi pidettiin 22.-28.2.1075.

¹²Koska Dictatus papae on eräs oleellisimmista investituurariitaa koskevista aatehistoriallisista lähteistä, on siitä kirjoitettu paljon. Keskeisin editio sisältyy yhä Erich Casparin vuosina 1920-23 painattamaan Gregorius VII:n rekisteriin (Caspar II 55a), jossa Dictatus papae'n eri tekstiversioiden lisäksi on annettu viitteet vastaaviin pykäliin tärkeimmässä samanaikaisissa kanonisoikeudellisissa kokoelmissa.

¹³Caspar II 55a, "III. Quod legatus eius (paavin) omnibus episcopis presit in concilio etiam inferioris gradus et adversus eos sententiam depositionis possit dare".

¹⁴Caspar II 55a, "III. Quod ille solus possit deponere episcopos vel reconciliare", "V. Quod absentes papa possit deponere", "XXV. Quod absque synodali conventu possit episcopos deponere et reconciliare".

Kirkon sisäisen vallankäytön kannalta diktaatti merkitsi synodien vallan ohittamista ja synodien asettamista paavin kontrolliin.¹⁵ Kirkon lähettiläsinstitution kannalta keskeistä on, että diktaatis-
sa määriteltiin selvästi paavin legaattien asema synodeissa samalla kun paavi itse julistautui
ylimmäksi kirkolliseksi ja maalliseksi vallaksi. Diktaatin mukaan Rooman kirkko oli yksin Juma-
lan perustama ja vain Rooman piispan valtaa voitiin sanoa universaaliksi. Legaatit edustivat
synodien puheenjohtajina paavin universaalia valtaa ja heidän avullaan voitiin valvoa synodien
päätöksiä.¹⁶ Synodeihin osallistuvien legaattien ja muiden kirkonmiesten aseman määrittelyn
taustalla lienevät Saksan tapahtumat huhtikuussa 1074.

3.4.2. Vastapaavi Wibertinuksen legaatti Teuzo

Legatuuri

1090-luvun lopulla tai 1100-luvun alussa Tanskassa oleskeli vastapaavi Wibertinuksen legaatti
Tazio. Vaikka hänen legatuurinsa tarkka ajankohtaa tai sen kestoa ei tiedetä, liittyi legatuuri
samanaikaiseen skismaan ja sen puolueasetteluun.

Brixenissä kesäkuussa 1080 pidetyn keisarikunnan piispojen synodin pantua Gergorius VII:n
viralta, valittiin uudeksi paaviksi Ravennan arkkipiispa Wibertinus, joka kuului keisari Henrik
IV:n kannattajiin. Tästä alkanut Gregoriuksen ja Wibertinuksen sekä heidän seuraajiensa
välinen skisma jatkui aina vuoteen 1111 saakka, jolloin viimeinen vastapaavi Silvester IV kuoli.
Henrikin saatua pian vuoden 1080 jälkeen Rooman hallintaansa Wibertinus vihittiin
maaliskuussa 1084 Pietarinkirkossa paaviksi. Hänellä oli takanaan keisarikunnan papiston ja
kolmentoista kardinaalin tuki sekä laaja kansansuosio. Asemansa turvin Wibertinus aloitti
voimakkaan kampanjan Gregoriusta sekä hänen seuraajiaan Victor III:a (1086-1087) ja
Urbanus II:a (1088-1099) vastaan tavoitteenaan varmistaa kannatuksensa kaikissa läntisen
kristikunnan kolkissa. Tässä hän onnistuikin ainakin Unkarissa, Serbiassa ja Kroatiassa.¹⁷

Keisarikunnan pohjoispuolella sijaitsevan Tanskan kanta skismassa on jäänyt epäselväksi.
Knut Pyhän hallituskaudelta (1080-1086) ei tunneta merkkejä Wibertinuksen kannatuksesta
valtakunnassa. Hänen vuonna 1086 tapahtuneen murhansa jälkeen valtaan nousseen Olafin
suhteen asia on epäselvä, eikä Olafin kirkkopoliittista kantaa voida vahvistaa lähdemateriaalin
perusteella. Varmaa kuitenkin on, että myös Tanska yritettiin taivuttaa Wibertinusta ja valta-
kunnankirkkoa puoltavan linjan suuntaan. Bremenin arkkipiispa Liemar oli ollut Brixenin

¹⁵Schumann 1912, 128.

¹⁶Caspar II 55a, "I. Quod Romana ecclesia a solo Domino sit fundata", "II. Quod solus Romanus pontifex iure dicatur
universalis"; Legaattien voiman ja synodien puheenjohtajuuden yhteyttä on korostanut etenkin Schumann 1912,
125; Dictatus papaen, kardinaalipiispojen legatuurin ja Liemarin interdikoimisen yhteyteen tuntuisi viittaavan myös
Blet 1982, 96-97.

¹⁷Seegrün 1967, 100; Kelly 1986, 156.

synodis-ta lähtien vastapaavin kannattaja, minkä vuoksi hänet oli julistettu vuonna 1085 pannaan.¹⁸

Keisari Henrik V asetti maaliskuun alussa 1118 vastapaaviksi Mauritius Burdinus -nimisen munkin, joka otti nimekseen Gregorius VIII. Paavi Gelasius II:n samassa kuussa Ranskan piispoille osoittaman kirjeen mukaan vastapaavin vaalissa olivat olleet läsnä S. Marcello -kirkon kardinaali Romanus, S. Crisogono -kirkon kardinaali Centius sekä "Teuzo, joka oli oleskellut kauan aikaa Tanskassa". Gelasius lähetti samansisältöisen kirjeen myös Saksassa olevalle legaatilleen Palestrinan kardinaalipiispa Kunolle.¹⁹ Teuzon titulusta ei tunneta, eikä hänen Tanskan vierailunsa tarkempi ajankohta ole määriteltävissä.²⁰

Valtuudet

Teuzon valtuuskirjeet eivät ole säilyneet, eikä hänen valtuuksistaan tiedetä mitään. Verrattain selvää on, että hänen oleskelunsa Tanskassa liittyi vastapaavi Wibertinuksen politiikkaan, mutta legatuurin vaikutuksesta Tanskan kirkon tai kuninkaan kantaan ei ole säilynyt lähteitä.

3.4.3. Kardinaalipresbyteeri Albericus

Legatuuri

Missiolegatuureja ja Bremenin arkkipiispan legaatinarvoa lukuunottamatta ensimmäinen Itämeren alueella toiminut varsinainen legaatti oli S. Petri in Vincolin kardinaalipresbyteeri Albericus, joka oleskeli Tanskassa Paschalis II lähettämänä legaattina talvella 1102-1103. Legatuurin tarkasta ajankohdasta, kestosta ja Albericuksen toiminnasta Tanskassa tiedetään erittäin vähän. Varmaa on, että legatuuri oli sidoksissa Lundin arkkipiispanistuksen perustamiseen.

Arkkipiispanistuksen perustamisesta Tanskaan oli neuvoteltu ensimmäisen kerran paavi Aleksanteri II:n (1061-73) ja Tanskan kuninkaan Sven Estridsenin (1047-74) kesken vuosien 1066-72 välisenä aikana, jolloin istuimen paikaksi oli katsottu Lund. Neuvottelut katkaisi vaara skisman leviämisestä pohjoiseen. Aleksanterin vastapaavi Petrus Cadalus (1061-71/72) oli menettänyt tosiasiallisen vaikutusvaltansa jo 1064, mutta hänen kannattajansa olivat vielä 1065 etsineet yhteyksiä Bremenin arkkipiispaan Adalbertiin, jonka kanta skismassa oli epäselvä. Adalbert oli kutsunut vuodeksi 1063 Slesvigiin synodin, jonne Tanskan piispat olivat kieltäytyneet tulemast. Adalbertin valitettua asiasta Aleksanteri II:lle tämä tunnusti Bremenin arkkipiispan vallan suffragaaneihinsa nähden, mutta ilmoitti, ettei arkkipiispa tai patriarkka voinut panna viralta piispaa ilman paavin suostumusta. Vastauksen perusteella Aleksanteri II:n oli tietoinen

¹⁸Seegrün 1967, 100-101.

¹⁹JL 6635; JL 6642, DD I:2 44.

²⁰Seegrün 1967, 102.

Adalbertin suunnitelmista korottaa arkkipiispanistuimensa patriarkaateksi.²¹ Kun Adalbert ei saanut suostumusta Bremenin oikeuksiin Tanskassa, hän jakoi arkkihiippakuntansa kahtentoista hiippakuntaan pakottaakseen paavin perustamaan patriarkaatin. Tällöin Tanskan irrottaminen Bremenistä olisi voinut johtaa skismaan, joten arkkipiispanistuimen perustaminen siirtyi.²²

Gregorius VII otti hankkeen uudelleen esille ja lähetti 1074 kaksi legaattia keskustelemaan Sven Estridsenin kanssa arkkipiispanistuimesta. Samoihin aikoihin arkkihiippakuntahankkeen kanssa neuvoteltiin Tanskan valtakunnan asettamisesta apostolisen istuimen alaisuuteen paavilliseksi suojavaltakunnaksi. Näiden kahden hankkeen aikajärjestys ja keskinäinen suhde on kuitenkin epäselvä.

Ensimmäinen paavin suoraan suojelukseen tullut valtakunta oli Aragonia, jonka kuningas Sancho V Ramirez asetti Aleksanteri II alaisuuteen vuonna 1068.²³ Myös Tanskan tilanteesta oli neuvoteltu jo Aleksanteri II:n aikana, mikä käy ilmi Gregorius VII:n kirjeestä Sven Estridsenille 25.1.1075.²⁴ Kirjeessä Gregorius tiedustelee Tanskan kuninkaan halukkuutta asettaa valtakuntansa paavin alaiseksi kuninkaan valtansa vahvistamiseksi. Gregoriuksen politiikan taustalla on katsottu olleen pyrkimys luoda paavin universaalia valtaa tukeva järjestelmä, jossa valtakunnat olisivat paavin suojelua vastaan olleet apostolisen istuimen alaisuudessa.²⁵ Seegrünin mielestä Tanskan esilletulo tässä yhteydessä liittyy Geralduksen ja Hubertuksen epäonnistumiseen keväällä 1074 Saksassa, jolloin ainoaksi mahdollisuudeksi jäi toteuttaa ohjelma Skandinaviassa.²⁶ Gregorius tiedusteli asiaa uudelleen myöhemmin samana keväänä, mutta ei enää mainitse arkkihiippakunnan perustamista koskevia neuvotteluja. Todennäköisesti hanke kariutui henkilökysymyksiin, sillä samassa kirjeessään paavi varoittaa Lundin piispaksi 1072 valitusta Ricwalista, jota hän ei hyväksynyt.²⁷ Vuoden 1077 Canossan tapahtumien ja Gregoriuksen tappion jälkeen hankkeet arkkipiispanistuimesta ja paavillisesta suojasta kuivuivat koon.²⁸

Kysymys Tanskan arkkipiispanistuimesta nousi uudelleen esiin 1000-luvun lopulla. Vuonna 1095 Tanskassa valittiin kuninkaaksi Erik Ejegods, jonka Bremenin arkkipiispa Liemar julisti pian pannaan. Taustalla oli joko riita Knut Pyhän luiden pyhittämisestä tai vastapaavipolitiikka.²⁹ Teko lähensi Tanskan kuningasta paaviin ja Erik lähti piakkoin, ehkä jo 1096 Roomaan. Matkan

²¹Seegrün 1967, 74-77; JL 4472, DD I:2 6. Aleksanteri nojautui tuolloin vallallaolleisiin pseudoisidoriaanisiin dekretaaleihin, vrt. Seegrün 1967, 75; Vastapaavikysymyksestä Kelly 1986, 152-154.

²²Seegrün 1967, 76-77.

²³Fried, Johannes, Der päpstliche Schutz für Laienfürsten. Die politische Geschichte des päpstlichen Schutzprivilegs für Laien (11.-13. Jh). Abhandlungen der Heidelberger Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse 1980:1. Heidelberg 1980, 63-87.

²⁴Seegrün 1967, 74-75, 78-79.

²⁵Fried 1980, 48; Seegrün 1967, 79.

²⁶Seegrün 1967, 79-80.

²⁷JL 4956, DD I:2 13; Seegrün 1967, 82-83.

²⁸Kuningas Henrik IV vahvistajiin Canossassa tammikuussa 1077 kuului mm. Bremenin arkkipiispa Liemar, SEECO V:II, 34-37

²⁹Erik Ejegods määräsi 1080-86 kuninkaana olleen Knut Pyhän luut pyhitettäviksi keväällä 1095. Vaikka todellista syytä pannajulistukseen ei tiedetä, on selvää, että arkkipiispa on voinut pitää teko oikeuksiensa loukkaamisena. Seegrün 1967, 108.

motiiviksi on arveltu halua saada pannajulistus kumotuksi.³⁰ Rooman lisäksi kuningas kävi myös Barissa, mutta ei välttämättä ottanut osaa kaupungissa 1098 järjestettyyn konsiiliin, kuten jotkut tutkijat ovat arvelleet.³¹ Paavi Urbanus II (1088-99) kanssa Italiassa käydyissä neuvotteluissa Erik näyttää saaneen lupauksen Tanskan arkkipiispanistuimen perustamisesta. Ricwalin kuoltua 1089 olivat tärkeimmät esteet hiippakunnan perustamiselle kadonneet. Samaan aikaan Urbanus tarvitsi kaiken käytettävissä olevan tuen riidassaan voimakkaan vastapaavi Clemens III:n (1080, 1084-1100) kanssa.³²

Seuraavan kerran kuningas lähti kohti Roomaa keväällä 1103, jolloin matkan lopullisena päämääränä oli Jerusalem. Erik Ejegodsin Roomanmatkat ovat aiheuttaneet sekaannusta Lundin arkkihiippakunnan perustamista käsitelleessä tutkimuksessa, koska aiemmin yhdeksi käsitetyn matkan sijaan matkoja oli kaksi.³³ Matkojen välillä Tanskasta lähetettiin paavin luo kaksi lähetystä, joista ensimmäinen liittyi Knut Pyhän kanonisointiin ja toinen valmisteli kuninkaan matkaa Jerusalemiin. Ensimmäinen lähetystö on ajoitettu noin vuoteen 1100 ja toinen 1102.³⁴ Samaan aikaan kirkollispoliittisen tilanteen muutos mahdollisti arkkihiippakuntakysymyksen nostamisen uudelleen esille. Vastapaavi Clemens III kuoli 1100 ja Bremenin arkkipiispa Liemar vuotta myöhemmin. Urbanus II kuoltua 1099 oli paaviksi valittu Paschalis II (1099-1118). Ricwalin jälkeen Lundin piispaksi oli tullut Asker (1089-1137), joka oli läheisissä väleissä Paschalis II:n neuvonantajan Canterburyn arkkipiispa Anselmin kanssa.³⁵ Selvittääkseen asian Paschalis lähetti Tanskaan legaatin tutkimaan arkkipiispanistuimen paikkaa. Samoihin aikoihin lähetettiin legaatit myös Puolaan, jonka uusi kuningas Boleslav III (1102-38) oli irroitautunut keisarista ja lähentynyt paavia. Legaatit piti Gnesenissä 1103 synodin, jossa vahvistettiin Gnesenin arkkihiippakunnan asema.³⁶

S. Petri in Vincolin kardinaalipresbyteeri Albericuksen legatuurin tarkempi ajoittaminen on vaikeaa. Albericus mainitaan viimeisen kerran allekirjoittajana säilyneissä Paschalis II privilegioissa 20.11.1100. Hänen seuraajansa Benedictus oli toimeensa vasta maaliskuussa 1112.³⁷ Muun materiaalin perusteella Seegrün on esittänyt legatuurille kaksi mahdollista ajankohtaa, vuoden 1101 ja talven 1102-1103, joista hän itse on pitänyt todennäköisempänä jälkimmäistä.³⁸ Legaatin lähtö ja paluuajoista ei ole tarkempaa tietoa, mutta todennäköistä on, että Albericus palasi Roomaan keväällä 1103 Jerusalemiin lähteneen kuningas Erik Ejegodsin seurassa.³⁹

³⁰Seegrün 1967, 108, 112.

³¹Sen sijaan kuninkaan vierailu Barissa saattaa olla ollut syynä Nikolaus-kultin leviämiseen Tanskassa ja Norjassa 1100-luvun alussa. Smyrnan piispan Nikolauksen oletetut reliikit oli ryöstetty Bariin 1089 ja kultti oli voimakas Italiassa 1000-luvun lopulla. Barin konsiilin osanottoa koskevista käsityksistä Seegrün 1967, 110.

³²Seegrün 1967, 112-113.

³³Käsityksistä vrt. Seegrün 1967, 110.

³⁴Seegrün 1967, 113.

³⁵Seegrün 1967, 117.

³⁶Seegrün 1967, 118.

³⁷JL I, s. 702; Seegrün 1967, 119.

³⁸Seegrün 1967, 119-120.

³⁹Seegrün 1967, 120. Erik Ejegods kuoli sittemmin Kyproksella keväällä 1103.

Valtuudet

Legaatti Albericuksen alkuperäiset valtuutuskirjeet eivät ole säilyneet, eikä hänen valtuuksistaan tai toiminnastaan Tanskassa ole asiakirjalähteitä. Legatuuri ja legaatin nimi tunnetaan vain kahden kronikan ja yhden aikalaiskirjeen kautta. Vanha Sjäällannin kronikka ilmoittaa Askerin valitun Lundin arkkipiispaksi vuonna 1103 ja viittaa Saxon selostukseen, jonka mukaan Rooman kuuriasta tullut legaatti Albericus kiersi kaikki Tanskan kaupungit ja valitsi arkkipiispanistuimen paikaksi Lundin.⁴⁰ Legaatin nimi tunnetaan myös Canterburyn arkkipiispan Anselmin pian legatuurin jälkeen Lundin arkkipiispalle Askerille lähettämästä kirjeestä, jossa Anselm ilmoittaa tekevänsä mielihyvin sen, jonka Asker oli pyytänyt legaatti Albericuksen hänelle välittämään. Samassa kirjeessä Anselm ilmoittaa kuulleensa kardinaalilta paljon hyvää Askerista.⁴¹

Seegrünin mielestä Albericuksen tehtävänä oli ratkaista Tanskan arkkipiispanistuimen paikka ja arkkipiispan henkilö, mutta hänellä ei ollut valtuuksia vihkiä sopivaksi katsomaansa Lundin Askeria arkkipiispaksi.⁴² Tämän perusteella hänellä ei ollut mukanaan palliumia tai edeltä käsin laadittua arkkipiispan privilegiota, vain valtuudet paikan ja henkilön nimeämiseen. Lundin arkkipiispan palliumia koskevien tietojen perusteella asia oli näin. Vaikka varsinainen Lundin arkkihiippakunnan perustamisprivilegio ei ole säilynyt, on sellaisen täytynyt olla olemassa. Kirjeen on täytynyt sisältää ainakin piispan nimityksen, palliumin ja luettelon suffragaaneista.⁴³ Koska Asker oli pyytänyt Anselmia kiirehtimään kardinaali Albericusta asiassa, on oletettava, ettei hänen asemaansa ollut vielä virallistettu, eikä hänellä ollut palliumia. Lopullinen palliumprivilegio on todennäköisesti ollut päivätty samana päivänä kuin Paschalis II 8.5.1104 Tanskan piispoille osoittama kirje, jossa piispat veloitetaan suorittamaan vuotuinen pietarinpenninki Lundin arkkipiispalle. Tällä perusteella Lundin arkkihiippakunnan perustamispäivänä pidetään 8.5.1104.⁴⁴

Legaatti ratkaisi istuimen paikan Tanskassa tekemänsä kierroksen jälkeen. Samassa yhteydessä hänen tehtävänänsä saattaa olla ollut hankkia kuurialle muutakin kuin vain arkkipiispan istuimeen liittyvää tietoa. Oletettavasti legaatti piti kierroksensa jälkeen synodin, jossa päätös julkaistiin. Tästä ei lähteissä kuitenkaan ole säilynyt minkäänlaista tietoa.⁴⁵

⁴⁰Vetvs chronica Sialandie. Scriptores minores historiae Danicae medii aevi [SMHDM]. Recensuit M. Cl. Gertz. I-II. København 1917-1922. II, s. 27, "MCIII. Ascerus episcopus Lundensis factus est archiepiscopus Dacie primus. Hoc autem priuilegium a Paschali papa, procurante illustri rege Danorum Erico Bono, acquisitum est, ut refert in Gestis Danorum Saxo, cognomine Longus, mire et urbane eloquentie clericus: "Ne enim Dani sub externo pontifice sacrorum munera celebrarent, missis ad curiam legatis in ornamentum domestice religionis maximi sacerdotij insigne expetendum curauit. Nec eum Romane promissionis fides fefellit. Profectus igitur a curia legatus Albericus, qui ... nostre gentis sacerdotium adornaret, cum cunctas Danorum urbes curiose collustrasset. Lundie ob egregios Asceri mores hunc honorem deferendum existimauit. Nec solum eam Saxonica dicione eruit, sed etiam Suecie Nowegieque religionis titulo magistrum effecit."

⁴¹DD I:2 29, "Quod me rogastis de domno Albrico cardinali Romanae aecclesiae libenter feci cum propter honorem Romanae aecclesiae ... Audimus namque a prefato cardinali multa bona de uobis".

⁴²Seegrün 1967, 120, 122.

⁴³Seegrün 1967, 120. Seegrün arvelee privilegion tuhoutuneen Lundin tuomiokirkon palossa 1294.

⁴⁴JL 6335, DD I:2 30; Seegrün 1967, 121-122; SEECO VI:II, 16-19.

⁴⁵Varsinainen privilegiokirje ei ole säilynyt, mutta kuten Seegrün (1967, 120) vakuuttavasti esittää, sellaisen on täytynyt olla olemassa. Kirjeen on täytynyt sisältää ainakin piispan nimityksen, pallium-osan ja luettelon suffragaaneista. Seegrün arvelee privilegion tuhoutuneen Lundin tuomiokirkon palossa 1294. Palliumprivilegio on todennäköisesti ollut päivätty samana päivänä 8.5.1104 kuin Paschaliksen Lundin arkkipiispan alaisille piispoille osoittama kirje (DD I:2 30), joka koskee pietarinpenninkiä.

3.4.4. Kardinaalipresbyteeri Comes

Legatuuri

Paavi Honorius II määräsi toukokuussa 1128 erään kardinaalipresbyteeri "E":n ratkomaan Bremenin ja Lundin arkkipiispojen välistä riitaa Skandinavian primaatista.⁴⁶ Koska Honorius II:n ajalta ei tunneta ketään E-alkuista kardinaalipresbyteeriä, ovat legaatien henkilö ja legatuurin toteutuminen olleet pitkään epäselviä.

Ainoa "E":n legatuurista kertova lähde on Honorius II:n Bremenin arkkipiispalle Adalberolle lähettämä kirje, joka on ajoitettu 23.5.[1128]. Alkuperäinen kirje tuhoutui Hannoverin pommituksissa toisessa maailmansodassa ja siitä säilyneet faksimilit ovat laadultaan heikkoja.⁴⁷ Kaikissa editioissa on kardinaalin nimen ensimmäinen kirjain luettu "E":ksi.⁴⁸

Koska Honorius II:n ajalta ei tunneta alkukirjaimen sopivaa kardinaalipresbyteeriä, jätti Wilhelm Bachmann vuonna 1913 ilmestyneessä väitöskirjassaan kysymyksen avoimeksi.⁴⁹ Kuusikymmentäluvun alussa asiaa sivunneet ruotsalaiset tutkijat Kjell Kumlien ja A. Palmqvist ehdottivat ratkaisuksi Tusculumin kardinaalipiispa Aegidiusta, joka oli vuosina 1123-25 ollut legaattina Puolassa ratkomassa Magdeburgin ja Gnesenin arkkipiispojen välistä riitaa Boleslav III valloittamasta Pommerista.⁵⁰ Honoriuksen kirjeen mukaan Bremenin ja Lundin riitaa ratkomaan määrätty kardinaali oli kuitenkin nimenomaan kardinaalipresbyteeri eikä kardinaalipiispa. Muiden lähteiden perusteella kardinaalipiispa Aegidius oli 7.3.1125 - 10.4.1129 välisellä ajalla Honoriuksen privilegioiden allekirjoittajana ja oleskeli kuuriassa, joten on vaikea olettaa hänen olleen Honoriuksen kirjeessä mainittu legaatti.⁵¹

Wolfgang Seegrün onkin osoittanut kyseessä olevan lukuvirheen. Jo vuosisadan alussa alkupe-
räiskirjeen nähneen P. Kehrin mielestä kardinaalin nimi tuli lukea "C" eikä "E". Mikäli kardinaalipresbyteerin nimen alkukirjain luetaan "C":ksi, tiedot sopivat Santa Sabinan kardinaalipresbyteeri Comekseen, joka oli Honorius II:n legaattina Kölnissä 10.2.1129. Comes mainitaan Santa Maria in Acquiron kardinaalidiakonina vuonna 1100 ja oli sen jälkeen allekirjoittajana useiden paavien privilegioissa. Santa Sabinan kardinaalipresbyteerin titteliä hän käytti ensimmäisen kerran 21.7.1126.⁵²

⁴⁶Germ. Pont. VI BH 111, JL 7354, DD I:2 49, "dilectum filium nostrum. E. presbiterum cardinalem. ad partes uestras de nostro latere duximus delegandum".

⁴⁷Germ. Pont. VI BH 111, JL 7354, DD I:2 49.

⁴⁸Seegrün 1976, 47, viite 122.

⁴⁹Bachmann 1913, 16.

⁵⁰Kumlien, Kjell, Sveriges Kristnande i Slutsked. Historisk Tidskrift [HT] 1962, 279; Palmqvist, A., Kyrkans enhet och papalismen. Pavemakt och Kejsarinflytande i Nordisk kyrkoorganisation. Acta universitatis Upsaliensis. Studia Historico-ecclesiastica 3. Uppsala 1961, 78f; Seegrün 1967, 134f.

⁵¹JL I, 823.

⁵²Seegrün 1976, 47, viite 122; Germ. Pont. VI BH 111; Brixius, J.M., Die Mitglieder des Kardinalskollegiums von 1130 bis 1181. Diss. Strassburg 1910, Berlin 1912, 8, 72; Obermayer-Marnach, Eva, Das Kardinalskollegium von 1070 bis 1130. Diss. Wien 1948, 85-86.

Comes esiintyy Honorius II:n privilegioiden allekirjoittajissa vielä 7.5.1128, mutta ei enää sen jälkeen, mikä sopii hyvin Honoriuksen Adalberolle lähettämän kirjeen ajankohtaan ja viittaa legaatien lähteneen mtkalleen toukokuussa tai alkukesästä.⁵³

Todennäköisesti Comes ei koskaan käynyt Tanskassa tai edes Bremenissä. Honorius II:n kirjeen mukaan Bremenin arkkipiispan tuli legaatien kutsuessa saapua määrättyä aikana määrättyyn paikkaan, mutta ei kerrota legaatien olevan tulossa Bremeniin. Kirjeessä ei väitetä legatuurin suuntautuvan Tanskaan, vaan että legaatille oli annettu valtuudet ratkaista arkkipiispojen välinen kiista.⁵⁴ Ilmaisun legaatien lähettämisestä "ad partes uestras" voi ymmärtää tarkoittavaksi Bremenin arkkihiippakuntaa, mutta myös yleisesti Saksaa.⁵⁵

Valtuudet

Honoriuksen kirjeen perusteella Comesilla oli valtuudet ratkaista Bremenin ja Lundin arkkipiispojen välinen riita, mihin hänellä on täytynyt olla myös paavin antama valtuutuskirje. Minkäänlaisia Comesin Lundin arkkihiippakuntaa koskevia valtuutuskirjeitä ei ole kuitenkaan säilynyt. Kirjeessä Honorius käyttää legaatistaan ilmaisua "de nostro latere".⁵⁶

Honorius II:n Bremenin arkkipiispalle lähettämä kirje on päivätty 23. toukokuuta, jolloin legaatti oli jo nimitetty. Kirje saattaisi olla lähetetty Bremeniin myös legaatien mukana, mutta tällöin sen sisältö olisi ollut toinen. Kirjeen perusteella legaatilla oli valtuudet kutsua Bremenin arkkipiispa määrämäänsä aikana määrämäänsä paikkaan keskustelemaan riidasta. Arkkipiispa oli velvollinen saapumaan paikalle. Määräystä olisi vaikea ymmärtää, mikäli kirje olisi alun perin annettu legaatien toimitettavaksi Bremeniin asti. Mahdollista tietenkin on, että kirje kulki legaatien matkassa ja toimitettiin myöhemmin samoihin aikoihin saapumiskäskyn kanssa arkkipiispalle. Vastaavanlainen kirje lienee laadittu myös Lundin arkkipiispalle, vaikka se ei olekaan säilynyt.

3.4.5. Kardinaalipresbyteeri Martinus

Legatuuri

Syksyllä 1133 Tanskassa oleskeli Innocentius II:n lähettämänä legaatina S. Stefano in Monte Celion kardinaalipresbyteeri Martinus. Legatuuri liittyi edellisen tavoin Lundin ja Bremenin arkkipiispojen riitaan Skandinavian primaatista.

Paavi Honorius II kuoli Roomassa helmikuun 13:n ja 14:n päivän välisenä yönä 1130. Seuranneessa tilanteessa valittiin kaksi paavia, joista myöhemmin voitolle päässyt Innocentius II

⁵³JL 7312.

⁵⁴DD I:2 49, "Ideoque tibi mandamus. quatenus ipsum benigne recipias. et loco et tempore quo ab eo uocatus fueris. ad eius presentiam uenias. de supranominato negotio tractaturus".

⁵⁵DD I:2 49.

⁵⁶DD I:2 49.

(1130-43) tukeutui nuoreen, Wormsin vuoden 1122 konkordatin jälkeen kirkon sisäistä reformia ajaneeseen ryhmittymään. Kardinaalien enemmistön valitsema vastapaavi Anakletus II (1130-38) oli yhteydessä vanhempaan gregoriaaniseen, lähinnä italialaisista kardinaaleista koostuvaan puolueeseen.⁵⁷ Bremenin arkkipiispa Adalbero oleskeli Roomassa helmikuun lopussa 1130 pian vastapaavi Anakletus II:n vaalin jälkeen. Varmistaakseen asemaansa Saksassa Anakletus lupasi kuningas Lotharille palauttaa Bremenin oikeudet ja lähettää legatin tutkimaan asiaa. Samalla kysymys Bremenin arkkihiippakunnan asemasta tuli osaksi skismaa.⁵⁸

Bremenin kysymys pysytteli aluksi taka-alalla Innocentius II:n keskittyessä Ranskaan. Vuonna 1133 hän teki kuitenkin päätöksen Lundin ja koko Skandinavian kuulumisesta Bremenin alaisuuteen, mikä merkitsi Lundin arkkihiippakunnan perustamiskirjeen mitätöimistä. Päätös perustui useampaan kertaan väärennettyihin ja tekaistuihin lähteisiin.⁵⁹ S. Stefano in Monte Celion kardinaalipresbyteri Martinus lähetettiin Adalberon mukana tiedottamaan asia Tanskaan.⁶⁰

Kardinaali Martinus oli syntynyt Genovasta ja ollut aiemmin munkkina Clairvauxissa. Hän oli kardinaali todennäköisesti jo vuonna 1130, mutta viimeistään joulukuussa 1132.⁶¹ Innocentius II privilegioden allekirjoittajana hänet mainitaan viimeisen kerran ennen legatuurin 23.1.1133 Pisassa.⁶² Bachmann ja Seegrün ovat ajoittaneet legatuurin 4.7. - 21.12.1133 väliseen aikaan.⁶³

Martinuksen on katsottu noudattaneen legatuurillaan luostari-ideaaliin kuulunutta köyhyyttä ja kuria, joka oli vastoin ajan legaattien yleistä käytäntöä. Johannes Salisburyläisen mukaan Martinus palasi legatuuriltaan vastoin yleistä tapaa köyhänä ja hyväksyi vasta kumppaniensa painostuksesta Firenzen piispan hänelle tarjoaman hevosen, jonka sittemmin palautti.⁶⁴ Martinuksen oppi-isän Bernard Clairvauxlaisen (1090-1153) mukaan Martinus pysytteli Tanskassa legaattina ollessaan niin köyhänä, että pääsi vain vaivoin perille Firenzeen. Firenzen piispa lahjoitti hänelle hevosen, jolla Martinus saapui Pisaan, jossa Innocentius II ja hänen neuvonantajanaan toiminut Bernard tuolloin oleskelivat. Hieman tämän jälkeen piispa etsi eräässä riitajutussa tukea Martinukselta ja muistutti lahjastaan. Martinus kuitenkin ilmoitti ettei ollut ollut tietoinen lahjaan kätkeytyneestä velvoitteesta ja käski piispaa viemään hevonsa pois.⁶⁵ Toimintansa perusteella häntä pidettiin esimerkillisenä legaattina.⁶⁶

⁵⁷Kelly 1986, 167-170.

⁵⁸Seegrün 1967, 135.

⁵⁹JL 7622, Germ. Pont. VI BH 114a, DD I:2 57; Seegrün 1967, 135-137.

⁶⁰Seegrün 1967, 137, erit. 208-210. Seegrün käsittelee samassa yhteydessä kardinaali Martinin legatuurin ajoitusta ja sen aiempaa tulkintaa; Bachmann 1913, 34-37.

⁶¹Seegrün 1967, 208-210; Zenker, Barbara, Die Mitglieder des Kardinalkollegiums von 1130 bis 1159. Diss. Würzburg 1964, 133-134.

⁶²JL 7607.

⁶³Bachmann 1913, 34-37; Seegrün 1967, 209-210.

⁶⁴Ioannis Saresberiensis episcopi Carnotensis Policratici sive De vngis cvrialivm libri VIII. Ed. Webb, A.M., Tom. I-II. Oxonii 1909, I, 348, "Quid referam Martinum, qui contra morem a legatione pauper rediens, cum ab episcopo Florentino equum socio necessarium magna compulsus instantia accepisset, eundem restituit muneris causam in Romana ecclesia ventilandam habuisse cognovit."

⁶⁵Sancti Bernardi abbatis Clarae-Vallensis De consideratione Libri quinque ad Eugenium tertium. PL 182. Pariisi 1879, 782, "Dignum reor ad medium venire factum dulcis memoriae Martini nostri. Nosti hoc; sed an memineris, ignoro. Is cardinalis presbyter, functus aliquando legatione in Dacia, tam pauper remeavit, ut pene expensis et equis deficientibus, vix perveniret Florentiam. Ibi episcopus loci donavit ei equum, quo Pisas usque, ubi eramus tunc,

Valtuudet

Legaatti Martinuksen alkuperäiset valtuutuskirjeet eivät ole säilyneet. Legatuuria koskevia asiakirjalähteitä ei ole. Sisterssiläisjärjestön annaalien mukaan "Innocentius II lähetti Martinuksen Tanskaan vahvistamaan provinssin kuulumisen oikean paavin alaisuuteen ja uudistamaan sen kirkollisia asioita".⁶⁷ Enempää valtuuksista ei tiedetä. "Kirkollisten asioiden uudistaminen" viittaa Tanskassa pidettyyn synodiin, mutta tästä ei ole tietoja lähteissä.

3.4.6. Kardinaalipiispa Theodwinus

Bremenin ja Lundin riitaan Skandinavian primaatista liittyi myös Santa Rufinan kardinaalipiispa Theodwinuksen (Dietwin) oleskelu Innocentius II legaattina Lundissa elokuussa 1139.

Tausta

Innocentius II oli kruunannut Saksan kuninkaan Lothar III (11125-37) keisariksi Roomassa heinäkuussa 1133. Saman vuoden toukokuussa hän määräsi Lundin ja Skandinavian hiippakuntien kuuluvan Bremenin alaisuuteen.⁶⁸ Tanskassa oli vuonna 1131 puhjennut sisällissota, kun kuningas Nielsin (1104-34) poika Magnus Vahva oli murhannut Lothar III:een läänityssuhteessa olleen serkkunsa Knut Lawardin. Seuranneessa sodassa kuningas Niels ja Magnus joutuivat Saksan kuninkaan lääninherruuden alaisiksi. Samaan aikaan Lundin arkkipiispa Asker tuki kruunua tavoittelevaa Knut Lawardin velipuolta Erik Emunea, joka jo 1131 oli huudettu Skoonen kuninkaaksi. Erik Emune voitti Magnus Vahvan Fotwigin taistelussa 1134, jossa Magnusen lisäksi kaatui viisi hänen puolellaan taistellutta Tanskan piispaa. Samana vuonna kuningas Niels murhattiin Sleswigissä.⁶⁹

Sekava tilanne jatkui 1130-luvun lopulle saakka. Arkkipiispa Asker ja Erik Emune kuolivat vuonna 1137. Epäselvissä oloissa papisto ja skoonelaiset valitsivat uudeksi arkkipiispaksi Roskilden piispan Eskilin. Myöhemmin samana vuonna kuninkaaksi valittu Erik Lam vahvisti vaalin. Eskil lähetti kappalaisensa Hermannin Innocentius II:n luo, jolta tämä sai vahvistuksen ja palliumin 1138. Keisari Lothar III kuoltua 1137 pieni joukko ruhtinaita valitsi maaliskuussa 1138

---

pervectus est. Postridie, credo, secutus episcopus (erat enim ille causa cum adversario, et agendi aderat dies) cepit requirere suffragia amicorum. Cumque per singulos sollicitentur, ventum est ad Martinum. Fiducia erat mior in illo, qui non posset immemor esse recentis beneficii. Tum Martinus: "Decepisti me", inquit, "nesciebam tibi imminere negotium. Tolle equum tuum, ecce in stabulo est." Et hora eadem resignavit illi."; Kelly 1986, 167-168.

⁶⁶Zenker 1964, 133-134.

⁶⁷Manrique, A., *Cisterciensium seu verius Ecclesiasticorum annalium a condito Cistercio*. Tom. I. Lugduni 1642, 241 (Anno 1132, Cap. VII, § 1), "(Martinus) ab Innocentio papa in Daniam mittitur, confirmatus provinciam vero pontifici et res Ecclesiae in ea reformaturus. Quod munus ... expleverit, sequenti anno, quo ex legatine rediit, ex parente Bernardo referemus"; Legatuurista myös Bachmann 1913, 151-153.

⁶⁸Kelly 1986, 168; DD I:2 57.

⁶⁹Seegrün 1967, 138-139.

Saksan uudeksi kuninkaaksi Hohenstaufi Konrad III:n (1138-52). Vaaliin vaikutti olennaisesti kokouksessa läsnä ollut paavin legaatti Theodwinus.⁷⁰

Konrad III ja Erik Lam eivät koskaan uusineet Lothar III:n ja kuningas Nielsin välillä ollutta läänityssuhdetta. Koska Lundin alisteisuus Bremenille oli vuoden 1133 päätöksestä huolimatta jäänyt Tanskan sisällissodan vuoksi epäselväksi, uudisti Bremenin arkkipiispa Adalbero vaatimuksen lateraanikonsiilissa huhtikuussa 1139. Suurpoliittisen tilanteen muututtua vastassa oli kuitenkin voimakas paavinvalta ja paavin tukeen nojautuva keisari. Samana keväänä tai kesänä Innocentius II lähetti legaatti Theodwinuksen Tanskaan tutkimaan asiaa.

Legatuuri

Theodwinus oli syntyjään schwaabilainen benediktiiniläismunkki, joka oli vuodesta 1117 ollut Maursmünsterin priorin ja vuodesta 1126 Gorzen apotti. Vuoden 1130 lopulla hän ilmoitti Salzburgin arkkipiispan kanssa Innocentius II:lle Würzburgin synodin päätöksen pitää häntä oikeana paavina. Theodwinus kuului alusta alkaen Innocentiuksen tukijoihin ja Konrad III ystäviin. Hän näyttää olleen merkittävä vaikuttaja jo Maursmünsterissä, jolloin paavin legaatina toiminut Palestrian kardinaalipiispa Cuno turvautui hänen neuvoihinsa.⁷¹

Innocentius II oli nimittänyt Theodwinuksen S. Rufinan kardinaalipiispaksi todennäköisesti 1134 ja hän kuului Innocentiuksen privilegioiden allekirjoittajiin viimeistään 7.1.1135. Vuosina 1135-38 hän oleskeli ainakin kolme kertaa legaatina Saksassa. Tanskan legatuurin jälkeen Theodwinus kuului 1140 luvulla jatkuvasti Konrad III:n lähipiiriin ja otti hänen joukoissaan osaa toiseen ristiretkeen (1147-48) paavi Eugenius III:n (1145-53) edustajana.⁷² Johannes Saresberiensiksen kautta säilynyt tieto, että ranskalaiset pitivät häntä tavoiltaan ja kieleltään barbaarina, kuvastanee enemmänkin hänen toimintansa keskittymistä Saksaan ja läheisiin suhteita Konrad II:een kuin hänen todellista luonnettaan.⁷³

Tanskassa Theodwinus otti osaa Lundissa heinäkuun lopussa tai elokuun alussa 1139 pidettyyn provinsiaalisynodiin, joka on varhaisin Skandinaviasta tunnettu provinsiaalisynodi.⁷⁴ Legatuurin tarkempi ajankohta ei ole tiedossa. Ainoa tunnettu lähde on Lundin arkkipiispa Eskilin Lundissa 8.8.1139 päivätty Odensen Pyhän Knuutin luostarin veljille osoitettu privilegio, jonka kardinaalipiispa vahvisti.⁷⁵ Vahvistuksen perusteella on katsottava kardinaalin tunnustaneen

⁷⁰Seegrün 1967, 140.

⁷¹Zenker 1964, 26-28; Seegrün 1967, 140.

⁷²Zenker 1964, 26-28; Bachmann 1913, 40-45, 48-49, 52-57.

⁷³"Tadwinus enim moribus et lingua dissonans Francis barbarus habebatur", John of Salisbury [Johannes Saresberiensis] *Historia pontificalis*. Ed. Marjorie Chibnall. Oxford Medieval Texts. Oxford 1986, 55; Zenker 1964, 26-28.

⁷⁴Seegrün 1967, 141; SEECO VI:II, 21.

⁷⁵DD I:2 77. Eskil antoi privilegiossa luostarin veljille oikeuden priorin vapaaseen vaaliin tietyin ehdoin. Seegrünin (1967, 141) mukaan privilegiossa on klunulaista vaikutusta, jonka hän tulkitsee olevan lähtöisin kardinaalista; Privilegio on säilynyt ainoastaan myöhemmänä kopiona, jossa kardinaalin nimi on luettu "Theodignus". Koska Innocentius II:n ajalta ei tunneta tämän nimistä kardinaalia, ei Theodignusta osattu aluksi yhdistää Theodwinukseen (vrt. Bachmann 1913, 58-59).

Lundin arkkipiispan aseman ja asettuneen Lundin ja Bremenin riidassa Lundin puolelle. Päätös merkitsi vuoden 1104 privilegion hyväksymistä ja vuoden 1133 ratkaisun peruuttamista.⁷⁶

Valtuudet

Minkäänlaisia Theodwinuksen valtuuskirjeitä ei ole säilynyt. Arkkipiispa Eskilin Lundissa antaman privilegion perusteella Theodwinuksella oli valtuudet ottaa kantaa Bremenin ja Lundin arkkipiispojien väliseen riitaan ja Lundin arkkipiispan asemaan, mutta ratkaisuun tarvittiin kaiketi paavin vahvistus, joka ei ole säilynyt. Se lienee kuitenkin ollut olemassa, sillä legatuurin jälkeen Bremenin arkkipiispa ei enää onnistunut vaatimuksissaan Lundin arkkihiippakuntaa kohtaan.⁷⁷

Eskilin privilegio on annettu Lundissa pidetyn provinsiaalisynodin yhteydessä, jossa arkkipiispan ja viiden Tanskan piispan lisäksi olivat läsnä ainakin Bergenin, Fäärsaarten ja Linköpingin piispat. Oletettavasti synodi oli kutsuttu koolle legatuurin ja Lundin arkkipiispan asemaa koskevan tutkimuksen vuoksi.

3.4.7. Kardinaalipresbyteeri Hubaldus

Legatuuri

Cornelius Hamsfortiuksen *Chronologia rerum Danicarum*in mukaan Tanskassa oleskeli vuonna 1146 eräs paavin lähettämä kardinaali Hubaldus, joka todisti yhdessä Lundin arkkipiispan ja Tanskan piispojen kanssa Odensen P. Knuutin veljien, Roskilden piispan ja Odensen piispan välisen maakaupan. Hubaldus oli lähetetty kutsumaan Tanskan kuningas Erik pyhään sotaan, ts. saarnaamaan ristiretkä.⁷⁸ Wilhelm Ohnsorge on sijoittanut Hubalduksen vierailun Odenseen.⁷⁹ Kardinaalin, arkkipiispan ja piispojen läsnäolon perusteella kyseessä näyttää olleen synodi.⁸⁰

Helmikuussa 1145 paaviksi valitun Eugenius III:n ajalta tunnetaan kolme Hubaldus nimistä kardinaalipresbyteeriä, joista SS. Iohannis et Pauli tituli Pamachii -kirkon Hubaldus kuului Eugenius III:n privilegioiden allekirjoittajiin jatkuvasti 9.10.1145 - 6.5.1149. S. Crucis in Ierusalem -kirkon kardinaali Hubaldus oli allekirjoittajana 10.3.1145 - 16.6.1153, mutta oli poissa välit

⁷⁶Seegrün 1967, 141; Legatuurista myös Bachmann 1913, 151-153.

⁷⁷Seegrün 1967, 141.

⁷⁸*Chronologia rerum Danicarum auctore Cornelio Hamsfortio. Scriptorum rerum Danicarum medii aevi I-IX [SRD]. Ed. Jacobus Langebek et alii. Hafniae 1772-1878. Band I, nro 273, "Forte hoc tempore Thomas prior Canutiorum Othoniae bone, quae sunt Svertetorpi, quae Elinus de Vico, Visingo et Georgius Muncus ecclesiae donarant, Ricolpho episcopo Othoniensi concedit facta permutatione, Ricoplhus vero Ascero, episcopo Roeschildensi auri puri libris duabus et semisse consensu Canutiorum mancipat. Aderant praesentes: Hubaldus cardinalis, missus in Daniam a pontifice maximo, ut Ericum regem ad belli sacri commercium (quod divus Bernhardus Clarevallensis per Germaniam principibus persuaserat) invitaret, Eschillus pontifex Lundensis et ceteri Danorum episcopi.*

⁷⁹Ohnsorge 1929, 104 viite 1.

⁸⁰Seegrün 1967, 143.

6.6.1146 - 23.12.1146 sekä 27.12.1146 - 13.12.1150. Kolmas, S. Prexedis -kirkon Hubaldus allekirjoitti 21.12.1145 - 24.6.1146 ja 16.3.1153 - 4.4.1148.⁸¹

Varhaisin toista ristiretkeä koskeva Eugenius III:n ristiretkibulla annettiin 1.12.1145 ja seuraava 1.3.1146. Molemmat oli suunnattu Ranskan kuninkaalle ja ylimyksille. Kolmas 5.10.1146 annettu bulla koski pelkästään italialaisia. Hamsfortin kronologiassa mainittu kuningas Erik Lam kuoli 27.8.1146, minkä vuoksi legatuuri on ajoitettu 1.12.1145 - 27.8.1146 väliselle ajalle. Kronologiassa mainittu Bernhard Clairvauxlainen aloitti ristiretken saarnaamisen Saksassa kuitenkin vasta keväällä 1146, millä perusteella Seegrün on sijoittanut Hubalduksen oleskelun Tanskassa alkukesään.⁸² Wilhelm Ohnsorge ja Seegrün ovat pitäneet legaattina S. Crucis in Ierusalem -kirkon kardinaalipresbyteeri Hubaldusta, joka vuosien 1130-59 kardinaalikollegion kokoonpanoa tutkineen Barbara Zenkerin mukaan tuskin oli missään merkittävässä asemassa kuuriassa. Hänen osaltaan on ennen 1160-lukua tietoja vain yhdestä merkittävästä legatuurista, joka suuntautui Sabinan kardinaalipiispa Conraduksen johdolla 1147 Rooman ulkopuolella sijainneeseen Farfan keisarilliseen luostariin.⁸³

Kuten Seegrün on todennut, ei kronologia anna perusteita Hubalduksen vierailun ja mahdollisen synodin sijoittamiselle Odenseen. Vuoden 1139 provinsiaalisynodissa saman Pyhän Knuutin luostarin asioita oli käsitelty Lundissa.⁸⁴ Kolmesta tunnetusta kardinaalipresbyteeri Hubalduksesta on yhteys S. Crucis -kirkon kardinaaliin tunnettujen lähteiden perusteella todennäköisin. Lähteiden perusteella Hubaldus olisi lähtenyt matkalleen alkukesästä 1146 ja palannut kuuriaan saman vuoden lopulla.

Valtuudet

Hubalduksen valtuuksista ei ole säilynyt lähteitä. Seegrün on pitänyt ainoana mahdollisena tehtävänä ristiretken saarnaamista. Hamsfortin Chronologia viittaa legaatin läsnäollessa pidettyyn synodiin, josta ei kuitenkaan ole säilynyt muita lähteitä. Chronologian mukaan hän oli päävin lähettämä.

3.4.8. Kardinaalipiispa Nikolaus Breakespear

Albanon kardinaalipiispa Nikolaus Breakespear oleskeli paavi Eugenius III:n legaattina Norjassa, Ruotsissa ja Tanskassa vuosina 1152-54. Englantilaissyntyisen, legatuurinsa jälkeen paavi Hadrianus IV:ksi (1154-59) valitun Nikolauksen toiminnasta on kirjoitettu paljon. Yksityiskohtaisimmin legatuuria ovat käsitelleet Arne Odd Johnsen ja Wolfgang Seegrün.⁸⁵

⁸¹Ohnsorge 1929, 104 viite 1; JL I, Eugenius III.

⁸²Seegrün 1967, 144.

⁸³Ohnsorge 1929, 104 viite 1; Seegrün 1967, 144; Zenker 1964, 136.

⁸⁴Seegrün 1967, 144.

⁸⁵Johnsen 1945; Seegrün 1967, 146-177.

Tausta

Wolfgang Seegrün on erottanut legatuurin taustalla kolme motiivia, joiden avulla voidaan selittää Nikolauksen toimintaa Skandinaviassa: 1) Eugenius III:n toimet Bremenin arkkihiippakunnan Hartwigin pyrkimyksiä vastaan, mikä johti Lundin arkkihiippakunnan kolmijakoon, 2) Norjan halu omaan arkkihiippakuntaan sekä 3) Lundin arkkihiippakunnan Eskilin intressi vastustaa Hartwigin suunnitelmia.⁸⁶

Kun kardinaalipresbyteeri Theodwinus oli vuonna 1139 vahvistanut Lundin arkkihiippakunnan aseman, oli paavin valta ollut vahvimmillaan seitsemääkymmeneen vuoteen. Katastrofiin päättyneen toisen ristiretken jälkeen paavin asema kääntyi kuitenkin laskuun. Pyhäältä maalta palattuaan Konrad III kiinnitti huomionsa Tanskaan samoihin aikoihin kuin tanskalaisten ja saksalaisten kiinnostus Itämeren etelä- ja kaakkoisrannikoihin lisääntyi.⁸⁷

Erik Lamin kuoltua oli Tanskan sisällissota puhjennut uudelleen kruununperimysriidaksi, jonka osapuolista Svend Grathe, edesmenneen kuninkaan serkku ja Erik Emunen poika, haki tukea Henrik Leijonalta, kun taas Knut Magnusson kääntyi Bremenin arkkihiippakunnan Hartwigin puoleen. Knutin Viborgin luona 1151 Svendille kärsimän tappion jälkeen molemmat hakeutuivat yhteyteen Konrad III:n kanssa. Samoihin aikoihin Konrad pyysi paavia asettamaan uuden määräajan Bremenin oikeuksien tutkimiselle.⁸⁸

Konrad III:n kuoltua 15.2.1152 Saksan kuninkaaksi valittiin Frankfurtissa 4.3.1152 Fredrik I Barbarossa (1152-90), joka jatkoi edeltäjänsä politiikkaa. Toukokuussa Merseburgissa pidetyillä valtakunnanpäivillä Svend Grathe asetettiin Tanskan kuninkaana Fredrikin lääninpitäjäksi ja hänen vastustajansa Knut Magnusson Seelannin ja Knut Lavardin poika Valdemar Etelä-Jutlannin lääninhaltijoiksi Svendin alaisina. Valtakunnanpäiviin otti osaa myös arkkihiippakunnan Hartwig. Seegrün katsoo kuurien olleen tietoinen tapahtumista ja ryhtyneen vastatoimiin ehkäistäkseen paavista erillistä linjaa ajaneen valtakunnankirkon vaikutuksen Pohjolassa. Viimeistään 20.3.1152 legaatti Nikolaus Breakespear oli matkalla Skandinaviaan järjestelemään alueen kirkollisia oloja.⁸⁹

Norjalaiset olivat alkaneet kaavoilla valtakuntaansa arkkihiippakuntaa viimeistään Lundin perustamisen aikoihin. Vuonna 1110 Pyhälle maalle lähtenyt kuningas Sigurd Jorsalafarer oli luvannut hankkia maahan arkkihiippakunnan, mutta aie ei ollut toteutunut. Vuonna 1150 paavi määräsi Roomaan saapuneen Nidarosin piispan Reidarin arkkihiippakunnaksi, mutta tämä kuoli paluumatkalla Italiassa. Arkkihiippakunnan perustaminen pyytämistä oli ehkä päätetty samana keväänä Bergenissä pidetyssä synodissa. Jokatapauksessa on selvää, että kuuria oli ottanut Norjan arkkihiippakuntaa tukevan linjan jo ennen Nikolauksen legatuuria eikä ajatus syntynyt legatuurin aika-

⁸⁶Seegrün 1967, 148-150.

⁸⁷Seegrün 1967, 146-147.

⁸⁸Seegrün 1967, 146-147.

⁸⁹Seegrün 1967, 147-148.

na.⁹⁰ Tieto vahvistaa oletusta Lundin arkkihiippakunnan jakoa koskevien pyrkimysten vahvistumisesta valtapoliittisen tilanteen muutosten myötä 1140-luvun lopulta alkaen.

Kansallispainotteisen tutkimuksen pohjalta oletettiin aiemmin, ettei Lundin arkkipiispa Eskil ollut tietoinen Nikolaus Breakespearin legatuurin taustalla olevista arkkihiippakunnan jakoon tähtäävistä suunnitelmista. Tämä käsitys oli mm. vielä 1945 asiasta väitelleellä Johnsenilla, joka katsoi arkkipiispan olleen huonosti informoitu ja yllättynyt koko legatuurista.⁹¹ Seegrün on kuitenkin osoittanut Eskilin olleen vuosien 1151 ja 1152 vaihteessa välimiehenään toimineen Esromin apotin kautta yhteydessä Eugenius III:een ja hänen tärkeimpään neuvonantajansa Bernhard Clairvauxlaiseen ja myöhempien tapahtumien perusteella täytyneen olla ollut tietoinen legatuurista ja sen tavoitteista.⁹²

Legatuuri

Nikolaus Breakespear oli syntynyt papin poikana Englannissa ja ryhtynyt nuorena munkiksi St. Albansin benediktiiniläisluostariin. Aloitettuaan luostarikoulun St. Albansissa hän siirtyi vielä nuorukaisena Ranskaan, jossa päätti opintonsa Arlesin lähellä sijainneessa S. Rufin Augustinolaisluostarissa. Vuonna 1137 hänestä tuli saman luostarin apotti. Tiukasti säännössä pitäytynyt Nikolaus koetti johtaa luostaria näkemystensä mukaisesti, mutta joutui riitaan konventin kanssa. Luostarin vedottua paaviin Eugenius III määräsi 1149 uuden apotin vaalin ja nimitti Nikolauksen Albanon kardinaalipiispaksi. Ennen legatuuriaan hän toimi tiiviisti paavin lähipiirissä. **Barbara Zenker** on katsonut tärkeän Skandinavian legatuurin ilmentäneen Eugenius III:n luottamusta Nikolaukseen. Jo aikalaiset pitivät legatuuria suurena menestyksenä ja sen kuluessa osoitettu organisointikyky vaikutti Nikolauksen valintaan 3.12.1154 kuolleen Anastasius IV:n (1153-54) seuraajaksi.⁹³

Nikolaus Breakespear saapui seurueineen Norjan Stavangeriin 21.7.1152, Saxon mukaan Englannista.⁹⁴ Hänet mainitaan säilyneissä lähteissä viimeisen kerran Eugenius III:n privilegioiden allekirjoittajana 21.2.1152.⁹⁵ Viimeistään 20.3. samana vuonna Nikolaus oli jo lähtenyt matkalle kohti Norjaa. Kymmenen päivää myöhemmin hän ratkaisi Lunissa Etruriassa paikallisen piispan ja kaniikkien välisen riidan.⁹⁶

⁹⁰Seegrün 1967, 148-149.

⁹¹Johnsen 1945, 2.

⁹²Seegrün 1967, 149.

⁹³Zenker 1964, 36-38; Kelley 1986, 174.

⁹⁴Johnsen 1945, 101; Saxonis Gesta Danorum I [Saxo]. Ed. J. Olrik - H. Raeder. Hauniae 1931, Lib. 14, IX:1-2, "Per eadem tempora Nicolaus, urbis Romae cardinalis, Britannicum permensus Oceanum, Norvagam, Lundensium adhuc dicioni parentem, immunitate concessa, maximi pontificalis titulis insignivit".

⁹⁵JL II, 20; JL 9559.

⁹⁶Johnsen 1945, 101.

Arne Odd Johnsen on selvittänyt säilyneen lähdemateriaalin perusteella Nikolauksen legatuurin kulun ja hänen itineraarionsa, minkä vuoksi tässä yhteydessä on syytä käydä läpi vain matkan pääkohdat ja keskittyä legaatin toimintatapoihin Skandinaviassa.⁹⁷

Toiminta Norjassa

Saavuttuaan Norjaan Nikolaus teki maassa laajahkon kierroksen, jonka aikana hän oleskeli ainakin Stavangerissa, Bergenissä ja Nidarosissa. Tarkoituksena oli kirkollisten olojen tutkiminen ja tilanteeseen tutustuminen. Ainakin Stavangerissa ja Bergenissä Johnsen katsoo hänen tutkineen mahdollisuuksia tuomiokapitulin perustamiseen ja ylläpidon järjestämiseen.⁹⁸ Kierroksen jälkeen legaatti osallistui vuoden 1153 alussa (n. 8.1. - 24.2.1153) Nidarosissa valtakunnankokoukseen, jonka yhteydessä annettiin laajoja kirkkoa koskevia säädöksiä. Säilyneiden Nidarosin kaanonien sekä myöhempien privilegioiden perusteella Johnsen on jakanut päätökset kolmeen osa-alueeseen, jotka ovat.⁹⁹

1. **Kirkon vapaan oikeudellisen aseman vahvistaminen** Norjan valtakunnassa, johon liittyi kirkon ja paavin välisen yhteyden institutionalisoiminen, kirkollisprovinssin hallinnon sentralisointi sekä Norjan kirkon siteiden vahvistaminen Pariisin St. Victorin reformiliikkeeseen.
2. **Kirkon taloudellisen ja yhteiskunnallisen aseman vahvistaminen**, joka toteutettiin kymmenyksiä koskevien säädösten vahvistamisella, pietaripenningin asettamisella ja erinäisillä taloudellisilla säädöksillä. Samassa yhteydessä annettiin kirkonmiesten asemaa ja pyhiinvaeltajien rauhaa koskevia määräyksiä.
3. **Muut kulttuurilliset ja sosiaaliset reformit**, kuten vaatimus kirkonmiesten selibaatista, avioliittoa koskevat säädökset, aseenkannon kieltä markkinapaikoilla sekä katekeettiset uudistukset. Suuri osa legatuurin vaikutuksista oli tältä osin välillistä. Johnsen katsoo legaatin vaikuttaneen joko suorasti tai esimerkiksi mm. asiakirjakäytäntöön, sinettien yleistyminen, saarnakokoelmien käyttöönottoon ja Nidarosin kirjaston muodostamiseen.

Nidarosin kokouksessa tehtiin useita arkkhiippakunnan perustamista valmistelevia ja sen taloutta tukevia päätöksiä. Joko valtakunnankokouksen aikana tai pian sen päätyttyä Nikolaus vihki Stavangerin piispan Jon Birgirssonin arkkhiippaksi ja antoi hänelle palliumin. Paavi Anastasius IV vahvisti arkkhiippakunnan perustamisen privilegiolla 30.11.1154. Nidarosin suffragaaneiksi määrättiin Oslon, Bergenin, Stavangerin, Hamarin, Orkneyn, Hebridien, Grönlannin, Skalholtin ja Holarin piispat sekä mahdollisesti Fäärsaaret.¹⁰⁰

Nikolaus Breakespearin johdolla laadituissa Nidarosin vuoden 1153 kaanoneissa on useita yhtäläisyyksiä Gratianuksen noin kymmentä vuotta aiemmin kokoamiin Dekretaaleihin, mikä osoittaa alunperin oppikirjaksi laadittua kokoelmaa käytetyn jo varhain lähteenä uuden kirkkoprovinsin normatiivista oikeutta luotaessa. Toisaalta eräät kaanoneiden säädökset viittaavat legaatin paikan päällä tekemiin tutkimuksiin ja paikallisten kirkollisten piirien vaikutukseen kaanonien laatimisessa.¹⁰¹ Tämä merkitsee sitä, ettei Nidaroksen kaanoneita oltu suoraan kopioitu

⁹⁷Johnsen 1945, 101-109.

⁹⁸Johnsen 1945, 101-109; Seegrün 1967, 150.

⁹⁹Seegrün 1967, 150-158; Nidarosin kaanonit, Vandvik 1959, s. 42-50.

¹⁰⁰JL 9941, DD I:2 115; Seegrün 1967, 163, Bachmann 1913, 151-153.

¹⁰¹Seegrün 1967, 158-160.

vallallaolevasta tai aikaisemmasta dekretaalioikeudesta, *vaan ne syntyivät legaatien työn tuloksena ratkaisuna paikallisiin ongelmiin*. Gratianuksen käyttö viittaa myös etukäteen tehtyyn valmistelutyöhön ja vahvistaa käsitystä Norjan arkkipiispanistuimeen johtaneen toiminnan suunnitelmallisuudesta. Tätä kautta kaanonit ovat yhteydessä saman aikaiseen kanonisoikeudelliseen kehitykseen ja pyrkimykseen yleisen, koko kirkon kattavan normatiivisen oikeuden perusteiden aikaansaamiseksi.

Valtakunnankokouksen jälkeen legaatti oleskeli vielä kahdesta kolmeen viikkoa Nidarosissa, mutta siirtyi sitten Hamarin ja Oslon kautta Ruotsiin keväällä 1153. Sekä Hamarissa että Oslossa legaatti näyttää valmistelleen paikallisten tuomiokapitulien perustamista. Hamarin hiippakunta oli kokonaan uusi.¹⁰²

Toiminta Ruotsissa

Gregorius VII:n kuningas Ingelle ja hänen veljelleen Halstanille vuonna 1081 osoittaman kirjeen jälkeen ei ennen Nikolaus Breakespearin legatuurin ole säilynyt varmoja tietoja Ruotsin suorasta yhteydestä paaviin.¹⁰³ Paschalis II (1099-1118) oli vihkinyt Ruotsia varten erään piispa Henrikin, mutta hänen toiminnastaan ei tiedetä mitään. Gregorius VII:n ja Nikolauksen legatuurin väliseltä ajalta on säilynyt myös katkelma ruotsalaisille osoitettua paimenkirjettä, joka siinä esiintyvien formuloiden perusteella voi olla vain vuoden 1139 lateraanikonsiilin jälkeinen, ja joka on ajoitettu Eugenius III:n 10.11.[1148] antamaksi.¹⁰⁴

Nikolaus Breakespear siirtyi Oslostä Itä-Göötainmaalla sijaitsevaan Linköpingiin keväällä tai alkukesästä 1153. Mahdollista on, että hän teki osassa Ruotsia kierroksen, mutta tästä ei ole säilynyt minkäänlaista tietoa. Joskus 23.7. - 1.10. välisenä aikana hän otti osaa Linköpingissä pidettyyn valtakunnankokoukseen, jossa päätettiin joistakin Ruotsin kirkkoa koskevista asioista, mutta ei päästy yksimielisyyteen alueelle perustettavan arkkipiispanistuimen paikasta. Kokouksen jälkeen hän matkusti Lundiin.¹⁰⁵

Linköpingissä käsitellyistä asioista on säilynyt tieto Anastasius IV:n 28.11.1154 kuningas Sverkerille osoittamassa kirjeessä, jossa paavi kehottaa kuningasta pitäytymään kristinuskossa, tutkiskelemaan sen opetusta ja noudattamaan legaatti Nikolauksen statuutteja kirkon vapaudesta, avioliitosta, aseiden kannon kiellosta sekä muusta kansalle hyödyksi olevasta.¹⁰⁶ Samana päivänä paavi osoitti Ruotsin piispoille (*venerabilibus Episcopis Sveciae*) kirjeen, jossa hän kiitti legaatien piispoilta ja kansalta saamasta hyvästä vastaanotosta ja käski noudattamaan

¹⁰²Johnsen 1945, 101-109, 117-118; Seegrün 1967, 163.

¹⁰³JL 5221.

¹⁰⁴Seegrün 1967, 166-167.

¹⁰⁵Johnsen 1945, 101-109.

¹⁰⁶JL 9938, Sverges Traktater med Främmande Magter jemte andre dit hörande handlingar utgifna af O.S. Rydberg. Del I. Stockholm 1877, nro 38, "... doctrinam apostolicam et predicationem supradicti fratris nostri (Nicolai episcopi Albanensis) ante oculos mentis semper habentes studueritis ... monemus uos et exhortamur in Domino quatenus per eundem fratrem nostrum ymbre sacri eloquii irrigati fructum vite facere studeatis ... et prefati fratris nostri statuta de libertate ecclesiarum, matrimonio, armis non portandis et aliis ad salutem populi spectantibus firmiter obseruetis".

legaatin antamia säädöksiä.¹⁰⁷ Kirjeiden perusteella Linköpingin kokous noudatti Nidarosin tapaamisen mallia ja niissä käsitellyt asiat olivat paljolti samoja. Koska Anastasius kehottaa Ruotsin piispoja kansalle annettavaan kristinuskon opetukseen sekä pietarinpenningin suorittamiseen, on kokouksessa käsiteltyinä muina asioina pidettävä ainakin pietarinpenningin järjestämistä ja katekeettisen opetuksen tukemista. Piispoille osoitetussa kirjeessä käsitellään myös vuoden 1139 Lateraanikonsiilin kaanonista hieman sovellettua kirkonmiehiin kohdistetun väkivallan kieltävää määräystä, mikä viitanee legatuurin aikana annetun säädöksen vahvistamiseen.¹⁰⁸

Nikolauksen tavoitteena näyttää olleen perustaa myös Ruotsiin arkkipiispanistuin, mikä kuitenkin ei vielä tuolloin toteutunut. Saxon mukaan syynä oli samanaikainen svealaisten ja gööttien välinen riita.¹⁰⁹ Mahdollisesti vaikeutena oli arkkipiispanistuimen taloudellisen perustan vakiinnuttaminen epäselvissä poliittisissa oloissa. Saxon mukaan legaatilla oli ollut mukanaan Ruotsin arkkipiispalle varattu pallium, jonka hän sittemmin jätti Lundin arkkipiispan haltuun poistuessaan Tanskasta.¹¹⁰ Wolfgang Seegrün on osoittanut Ruotsin arkkipiispanistuimen perustamisen kuuluneen Nikolaus Breakespearin legatuuriin jo sen alusta alkaen ja sitä suunnitellun jo Eugenius III:n aikana.¹¹¹

Toiminta Tanskassa

Nikolaus saapui Lundiin syksyllä 1153 ja oleskeli arkkipiispa Eskilin luona tammikuulle 1154 saakka.¹¹² Ainoa lähde hänen toiminnastaan Tanskassa on Saxo Grammaticuksen kronikka. Saxon mukaan legaatti antoi Lundissa Eskilille lupauksen Ruotsin primaatista eli oikeudesta tulevan Ruotsin arkkipiispan vihkimykseen ja palliumin antoon. Motiivina oli Norjan hiippakuntien korvaaminen. Seegrün on osoittanut, ettei ajatus Ruotsin primaatista ollut lähtöisin Eskililtä, kuten aiemmin Saxon kuvauksen perusteella oletettiin, vaan *legaatin tekemä vaihtoehtoinen ratkaisu* Ruotsin kirkon järjestämiseksi sen jälkeen kun alkuperäinen tavoite arkkipiispanistuimen perustamisesta epäonnistui.¹¹³ Nikolaus vahvisti primaatin paavi Hadrianus IV:nä 15.1.1157.¹¹⁴

Primaatin vahvistamisen viivästyminen johtui poliittisen tilanteen muutoksesta. Samoihin akoihin Nikolaus Breakespearin legatuurin kanssa oli Tanskan kuningas Svend Grathe ottanut tavoit-

¹⁰⁷JL 9937, Diplomatarium Suecanum I. Collegit et edidit Joh. Gust. Liljegren. Holmiae 1829. Nro. 820, "... de servandis his, quae inter vos supradictus frater noster instituit, nostris literis admonemus".

¹⁰⁸Seegrün 1967, 167-170. Il lateraanikonsiili oli päättänyt, että jokainen kirkonmiehelle väkivaltaa tekevä oli julistettava kirkonkiroukseen, josta piispa saattoi vapauttaa hänet vain kuoleman edessä. Muutoin kirouksesta saattoi vapauttaa vain paavi. Anastasius IV rajasi Ruotsin piispoille osoittamassa kirjeessään säädöksen koskemaan vain murhia ja raakoja väkivallantekoja, DS I 820. Aleksanteri III perui lievennyksen 1177, JL 11117. Klemens III (1187-91) muutti kaanonin siten, että rikoksesta tuomittu saattoi paavin sijasta kääntyä myös hänen legaatinsa puoleen (c. 13 X 5.39.), Figueira 1986, 536.

¹⁰⁹Saxo, Lib. 14, IX:1, "... Quod in Suetia quoque legationis potestate peragere cupiens, Sueonibus et Gothis de urbe et persona tanto muneri idonea concordare nequeuntibus, certamini decus negavit rudemque adhuc religionis barbariem summo sacrorum honore dignatus non est"; Riidan perusteista Seegrün 1967, 167-168.

¹¹⁰Saxo, Lib. 14, XI:1, Seegrün 1967, 171.

¹¹¹Seegrün 1967, 171-172.

¹¹²Johnsen 1945, 101-109.

¹¹³Saxo, Lib. 14, XI:1-2; Seegrün 1967, 171-172.

¹¹⁴JL 10454, Koudelka 1960, Anh. I.

teekseen Ruotsin saamisen läänityssuhteeseen valtakuntansa alaiseksi. Göötalaisia vastaan aloitettu sota päättyi kuitenkin tappioon ja kuningas joutui pakenemaan maasta. Svendin etsityä tukea Meissenin rajakreiviltä ja Bremenin arkkipiispalta Lundin arkkipiispa Eskil liittoutui kuninkaasta irrottautuneihin Knut Magnussoniin ja Valdemariin, jotka huudettiin Viborgin käräjillä 1154 kuninkaiksi. Arne Odd Johnsen on halunnut nähdä Eskilin toiminnassa legaanin vaikutusta ja olettaa Viborgin kokouksessa käsitellyn Nidarosin kokouksen mukaisia valtakunnan ja kirkon yhteyteen liittyviä kysymyksiä, mutta lähdepoija ei riitä tämän varmistamiseen.¹¹⁵

Kuningas Sverker murhattiin vuonna 1156, jonka jälkeisten tapahtumien kronologia Ruotsissa on sekava. Saman vuoden syyskuussa Svend Grathe hyökkäsi Bremenin arkkipiispan Hartwigin ja Henrik Leijonan tuella Tanskaan. Seurauksena Eskil lähti Roomaan hakemaan tukea paavilta, joka 15.1.1157 vahvisti Lundin primaatin Ruotsiin. Paluumatkallaan Eskil kuitenkin ryöstettiin ja vangittiin Burgundissa. Hän vapautui paavin tuen turvin saman vuoden lopulla ja oli Lundissa viimeistään huhtikuussa 1158.¹¹⁶

Nikolaus Breakespear poistui Tanskasta kevättalvella 1154. Legaatin lähtiessä paluumatkalleen kuningas Svend ilmoitti takaavansa hänelle vapaan ylläpidon valtakuntansa alueella.¹¹⁷ Kesällä 1154 legaatti johti Ylä-Lothringenissa tuomioistuinta, jonka tehtävänä oli ratkaista Wormsin ja Gorzen luostarin välinen riita. Nikolaus palasi Rooman kuuriaan viimeistään 25.11.1154, jolloin hän esiintyy Anastasius IV:n privilegion allekirjoittajana. Samalla viikolla päivättiin paavin kuningas Sverkerille ja Ruotsin piispoille osoittamat kirjeet sekä Nidarosin arkkipiispanistuimen privilegio. Johnsen ajoittaa legaanin paluun tapahtuneen 1.9. ja 25.11. välisenä aikana.¹¹⁸

Valtuudet

Nikolaus Breakespearin alkuperäiset valtuutuskirjeet eivät ole säilyneet, mutta muiden lähteiden perusteella hänen valtuuksistaan tiedetään varsin paljon.

Hadrianus IV:n elämäkerran kirjoittanut kardinaali Boso kertoo paavi Eugenius III:n lähettäneen Nikolauksen Norjaan "de latere suo".¹¹⁹ Nidarosin kahdeksannessa kaanonissa, jossa käsitellään kirkonmiesten selibaattia, ilmoittaa legaatti määräävänsä asiasta apostolisella auktoriteetilla.¹²⁰

¹¹⁵Seegrün 1967, 172.

¹¹⁶Seegrün 1967, 176-177.

¹¹⁷Saxo, Lib. 14, IX:1ff.

¹¹⁸ST I 38; DS I 820; DD I:2 115; Johnsen 1945, 101-109.

¹¹⁹Boso [Les vies des papes rédigées par le cardinal Boson], Liber Pontificalis I-II [LP]. Texte, introduction et commentaire. Ed. L. Duchesne. Bibliothèque des Ecoles Françaises d'Athènes et de Rome. Paris 1955, tom. II, 388-397, "[Eugenius] de latere suo eum ad partes Noruegie legatum sedis apostolice destinavit, quatinus verbum vitae in ipsa provincia praedicaret et ad faciendum omnipotenti Deo animarum lucrum studeret".

¹²⁰Vandvik 1959, s. 42-50, "(Kaanon) viii ...apostolica auctoritate decernimus ...".

William Newburghilaisen Englannin historian mukaan Nikolauksella oli tanskalaisiin ja norjalaisiin nähden täysi legatuuri (**cum plenitudine potestatis**).¹²¹ Johnsen on tulkinut kronikan tekstin sananmukaisesti ja katsonut, että Nikolauksella oli legaattina suurimmat mahdolliset valtuudet, mikä merkitsisi valtuutuskirjeessä myönnettyä plena potestasta.¹²² Muun lähdemateriaalin ja Nikolauksen toiminnasta säilyneiden tietojen perusteella onkin katsottava asian olleen näin, vaikka ainoa eksplisiittinen tieto valtuuksien laajuudesta on säilynyt Williamin kronikassa.

Saxon mukaan Nikolauksella oli ollut mukanaan Ruotsin arkkipiispalle varattu **pallium**. Norjan kuningassaagoissa kerrotaan hänen antaneen palliumin vihkimälleen Norjan arkkipiispalle.¹²³ Oikeutta palliumin antoon ja Nikolauksen mukanaan kuljettamaa kahta etukäteen pyhitettyä palliumia on pidettävä todisteina erittäin laajoista valtuuksista, jotka olivat yhteydessä legatuurin tarkoitukseen, Norjan ja Ruotsin arkkipiispanistuinten perustamiseen. Norjan perusteella tiedetään Nikolauksella täytyneen olla oikeudet perustaa Norjaan arkkipiispanistuin, vihkiä arkkipiispa ja antaa hänelle pallium. Hänellä oli oikeus kutsua kokoon arkkipiispanistuimen perustava synodi, järjestää sen avulla istuimen taloudellinen ja organisatorinen pohja, perustaa uusia hiippakuntia ja tuomiokapituleita, aikaansaada kirkon yhteiskunnallista asemaa koskevia päätöksiä ja institutionalisoida Norjan kirkon yhteys Roomaan. Todennäköisesti hänellä oli myös oikeus päättää arkkipiispanistuimen paikka ja arkkipiispan henkilö.

Mielenkiintoista on, että Nikolauksen valtuudet näyttävät ulottuneen vain siihen, mikä oli välttämätöntä legatuurille asetetun päämäärän saavuttamiseksi. Vaikka legaattilla oli täydet valtuudet järjestää arkkipiispanistuimen perustaminen oman harkintansa mukaisesti, *ei hänellä ollut valtuuksia vahvistaa päätöksiään, jos alkuperäinen tehtävä osoittautui mahdottomaksi*. Tämä käy ilmi legaatin toimista Ruotsissa. Nikolaus aloitti tehtävänänsä olleen arkkipiispanistuimen perustamisen valmistelun ja kutsui koolle valtakunnankokouksen yhteydessä pidettävän synodin. Tällöin hän havaitsi arkkipiispanistuimen perustamisen olevan hankalaa tai väärän ratkaisun. Nikolaus tyytyi saamaan aikaan Ruotsin kirkon sisäistä kuria sekä sen ja paavin välisiä yhteyksiä koskevia päätöksiä ja matkusti Tanskaan. Tanskassa hän antoi Eskilille lupauksen koko Ruotsia koskevasta primaatista ja jätti hänelle Ruotsin arkkipiispalle annettavan palliumin, mutta ei vahvistanut tekemäänsä ratkaisua, ts. Ruotsin arkkipiispanistuimen väliaikaista järjestämistä Lundin primaatin avulla. *Nikolauksen saamat täydet valtuudet koskivat ainoastaan legatuurille asetettuja tavoitteita, eikä hänellä ollut valtuuksia vahvistaa tekemiään päätöksiä, mikäli alkuperäinen tavoite ei toteutunut*. Nikolauksen toimien perusteella tämän täytyy olla ollut sanottu

¹²¹Chronicles of the Reigns of Stephen, Henry II., and Richard I. Vol. Containing the first four books of the Historia rerum anglicarum of William of Newburgh. Ed. Richard Howlett. Rerum Britannicarum medii aevi scriptores [RBM] or Chronicles and Memorials of Great Britain and Ireland during The Middle Ages, vol. 82. London 1884, Lib. II, c. VI, "(Nikolaus) in gentes ferocissimas Dacorum et Norrensiarum cum plenitudine potestatis direxit legatum. Quo ille officio in barbaris nationibus per annos aliquot sapienter et strenue administrato, Romam cum salute et gaudio remeavit".

¹²²Johnsen 1945, 71.

¹²³Saxo, Lib. 14, XI:1; Inge Haraldssons och hans bröders Saga, c. 23. Konunga-Boken eller Sagor om ynglingarne och Nordens Konungar intill år 1177 af Snorre Sturleson [Heimskringla]. Öfversätt och förklarad af Hans Olof Hildebrand. Tredje delen. Örebro 1871.

alkuperäisissä valtuutuskirjeissä, joissa plena potestas on ollut kytkettynä Norjan ja Ruotsin arkkipiispanistuimen perustamiseen kummassakin valtakunnassa.

Nikolaus Breakespearin legatuuriin liittyvien lähteiden avulla voidaan tarkastella sitä, mihin laajojen valtuuksien katsottiin perustuvan. Keskeisin lähde on Anastasius IV:n 30.11.1154 antama Nidarosin arkkipiispanistuimen perustamisprivilegio, jonka alkuperäisteksti on säilynyt.¹²⁴

Anastasiuksen privilegio (vrt. liite 1) alkaa pitkällä johdannolla siitä kirkon hierarkkisesta rakenteesta, jossa hänen edeltäjänsä Eugenius II toimi antaessaan legaatilleen valtuudet antaa arkkipiispan pallium ja vihkiä valitsemansa henkilö arkkipiispaksi. Kristus oli ilmoittanut opetuslapsilleen, että se, minkä he sitoisivat tai päästäisivät maan päällä, oli sidottu ja päästetty myös taivaassa (Matt. 18:18) ja käskenyt heidän saarnata evankeliumia kaikille elollisille olennoille (Mark. 16:15). Tässä oli epäröinyt vain Pietari, jolta Kristus oli ylösnousemuksensa jälkeen kysynyt kolmasti rakastaako hän tätä ja kehottanut ruokkimaan lampaitaan (Joh. 21:17-18). Näin Pietarista oli tullut apostolien ensimmäinen, ja hänellä oli oikeus ottaa vastaan käskyjä vain Herralta, minkä myös muut opetuslapset olivat vahvistaneet. Vaikka Kristus oli asettanut monia hoitamaan kirkon hallintoon (ad regimen ecclesiae) liittyviä asioita, hän oli pitänyt vain yhtä suurimmassa arvossa ja antanut vain yhdelle vallan tuomita ja hallita. Tämän vuoksi päätösvalta oli kirkossa varattu vain kaikkein arvokkaimmalle. **Niin kuin ruumiissa oli eri toimintoja varten erilaisia ruumiinjäseniä, niin myös kirkossa oli eri toimia varten erilaiseen arvoon asetettuja henkilöitä.** Joidenkin hallittavaksi oli asetettu yksittäinen kirkko, toisten yksittäinen kaupunki. Kirkkoprovinsseihin oli asetettu henkilöitä, joiden hallussa oli korkein päätösvalta ja joiden puoleen käännyttiin provinssin alaisia henkilöitä koskevissa kysymyksissä. Kaikkien yläpuolella oli Rooman piispa, jonka asema oli kuin Nooan, jolla oli ensimmäinen sija arkissa (Gen. 7:9,15). Hänellä oli apostolien ruhtinaan oikeus tuomita ja asettaa kaikki asiat sekä velvollisuus vahvistaa koko maan piirin kristittyjä, niin kuin Kristus oli ehtoollisaterialla määrännyt Pietarin vahvistamaan veljiään (Luuk. 22:32). Tämän mukaisesti olivat pyrkineet täyttämään tehtävänsä myös ne autuasta Pietaria aikojen kuluessa seuranneet apostoliset miehet, jotka olivat hoitaneet apostolisen istuimen asioita ja toimivat koko maailmassa joko itse tai legaatiansa kautta korjatakseen sen mikä oli korjattava ja asettaakseen sen mikä oli asetettava. Näitä jälkiä seuratessaan Anastasiuksen edeltäjä Eugenius oli toiminut virkansa mukaisesti korjatakseen sen, mikä Norjan valtakunnassa näytti korjattavalta ja levittääkseen siellä uskon sanaa (Mark. 4:14). Koska hän ei itse haltuunsa uskotun kirkon vuoksi tähän pystynyt, hän oli lähettänyt asiaa hoitamaan legaattinsa Albanon piispan Nikolauksen, joka alueelle saavuttuaan oli pyrkinyt kasvattamaan haltuunsa uskottua pääomaa niin kuin uskollinen orja, joka oli pyrkinyt moninkertaistamaan isäntänsä (a suo **patre familias**) haltuunsa uskoman talentin (Matt. 25:14). Tällöin hän muun muassa oli Jumalan ylistykseksi ja tehtävänsä täyttämiseksi antanut Eugeniuksen ohjeiden mukaisesti piispa Johannekselle palliumin ja määrännyt hänet Throndin (Thronnheim) kaupungin arkkipiispanistuimen haltijaksi, ettei Norjan kirkkoprovinssi olisi jäänyt

¹²⁴JL 9941; DD I:2 115, Lateraani.

paitsi arkkipiispan valvontaa. Samalla hän oli määrännyt arkkihiippakunnan alaiset suffragaanit. Privilegio päättyy Anastasiuksen vahvistukseen, jossa hän luettelee ne päivät, jolloin arkkipiispa oli oikeutettu käyttämään palliumia.

Anastasius IV:n privilegio on tärkeä legaattien asemaan liittyvä varhaisen dekretaalioikeuden kauden lähde, joka on jäänyt huomiotta edustuksellisuutta käsittelevässä keskustelussa. Privilegion perusteet tavalle, jolla Nikolaus Breakespear oli perustanut Nidarosin arkkipiispanistui-
men, *viittaavat suoraan siihen, mihin hänen valtuutensa perustuivat ja miten legaatin ja paavin välinen suhde ymmärrettiin.*

Paavin hierarkkisen aseman ja ruumis-analogian välisen rinnastuksen kautta privilegio on varhaisimpia tunnettuja esimerkkejä 1200-luvun alun dekretalistien kommentaareissa esille tulevasta edustuksellisuuden ongelman käsittelystä; siitä, miten legaatti saattoi edustaa paavia, vaikka suora edustus oli klassisen roomalaisen oikeuden mukaan mahdollista vain tietyissä poikkeustapauksissa. Privilegio osoittaa legaatin puolesta tekemien päätösten vaatineen perustelua jo Gratianuksen jälkeisellä kaudella, ja että siinä käytetyt perustelut olivat samoja, joiden avulla asia selitettiin 1200-luvulla.

Privilegion perusteella legaatin edustuksellinen valta perustui :

1. Kristuksen säätämään Pietarin asemaan apostolien ruhtinaana ja tähän tukeutuvaan kirkon sisäiseen hierarkkiseen rakenteeseen.
2. Paavin asemaan Pietarin seuraajana ja hänen valtansa haltijana.
3. Kirkon ja ihmisruumiin väliseen analogiaan.
4. Legaatin asemaan paavin ja kirkkoruumiin intentioiden toteuttajana.

Privilegio on merkittävä siksi, että sen arengassa perustellaan eksplisiittisesti kirkon hierarkkisen rakenteen, paavin vallan, ruumis-analogian ja legaatin aseman välinen yhteys. Klassisen oikeuden normien ja käytännön suoran edustuksen ongelmaan liittyy mielenkiintoisella tavalla myös privilegion vertaus legaattista uskollisena orjana, joka Jeesusuksen esittämän vertauksen tavoin kantaa huolta isäntänsä (pater familias) haltuunsa uskoman pääoman kasvattamisesta. Tämä viittaa toiseen ruumis-analogian ohella käytettyyn tapaan ratkaista suoraa edustuksellisuutta (alteri stipulari) koskeva ongelma, nimittäin paavin samaistamiseen roomalaisen oikeuden mukaiseen "pater familiakseen", joka saattoi oikeudellisesti edustaa perheensä ja taloutensa jäseniä, mm. orjia.¹²⁵ Ruumis-analogian ja "pater familias" -vertauksen kautta privilegiossa esiintyvät molemmat 1200-luvun dekretalistien käyttämät tulkinnat legaatin ja paavin välisestä edustuksellisesta suhteesta. Anastasiuksen 30.11.1154 antaman privilegion lisäksi ruumis-analogiaan vedotaan myös hänen kahta päivää aiemmin 28.11.1154 Sverkerille osoittamassaan bullassa, jonka mukaan kirkko oli Kristuksen ruumis (corpore Christi, quod est ecclesia). Samassa kirjeessä paavi vertaa Ruotsin tuloa kristinuskoon tapahtumaan, jolloin Nooa

¹²⁵ Esim. nk. Summa Posnaniensis ad C.1 q.7 c.9, "Leges ... dicunt quod nemo potest pacisci vel stipulari per alterum ... nisi in casibus specialibus sicut filius patri et contra et servus domino", Schioppa 1976, 114; Johannes Teutonicus, Glossa ad c. 2. Comp. III, 3, 37.

keräsi palvelijoihin eläimet arkkiiin (per verum Noë ac ministros ipsius ab inundacione diluuii in archam ecclesie congregati).¹²⁶ Ruotsin piispoille 28.11.1154 osoittamansa kirjeen mukaan Anastasius oli lähettänyt paikalle legaanin, koska itse ei voinut olla ruumiillisesti läsnä (Et quoniam presentia corporali non possumus, affectu & literis eum volumus visitare...)¹²⁷

3.4.9. Merseburgin rovasti Christian

Vuonna 1159 alkaneen skisman yhteydessä lähetettiin Tanskaan useita legaatteja, joista ensimmäinen oli vastapaavi Viktor IV:n legaatti Merseburgin rovasti Christian (Christiarnus). Legatuurin tarkka ajankohta ja kesto on epäselvä.

Legatuuri

Hadrianus IV:n kuoltua syyskuussa 1159 enemmistö kardinaaleista valitsi uudeksi paaviksi hänen kanslerinsa ja lähimmän neuvonantajansa Orlando (Ronald) Bandinellin, joka otti nimen Aleksanteri III (1159-81). Samaan aikaan joukko Fredrik Barbarossalle myönteisiä kardinaaleja valitsi vastapaaviksi kardinaali Ottavianon, joka otti nimekseen Viktor IV.¹²⁸

Valdemar Knutsson oli Svend Grathen kuolemasta lokakuusta 1157 lähtien ollut Tanskan ainoa hallitsija. Kesäkuussa 1158 Augsburgin hovipäiville saapunut Valdemarin lähetystö pyysi Tanskaa koskevan läänityksen vahvistamista. Fredrikin palattua Italiasta Valdemar saapui hänen hoviinsa, teki lääninvalan ja oleskeli keisarin luona yli kuukauden ajan. Samoihin aikoihin Lundin arkkipiispa Eskil palasi vankeudesta takaisin Tanskaan. Eskilin ja Valdemarin näihin aikoihin tapahtuneen vieraantumisen syynä on pidetty Eskilin vankeutta ja poissaoloa, Valdemarin läänilupausta ja Lundin kirkkoprovinsin pienentymistä. Lundin arkkihiippakunnan pirstouduttua Valdemarin huomio kääntyi Wendialueisiin, joista Valdemar ja Henrik Leijona tekivät alustavan sopimuksen 1159.¹²⁹

Viktor IV vihittiin virkaansa Farfan keisarillisessa luostarissa lokakuun alussa 1159. Vielä samana vuonna Tanskaan saapui legaanin valtuuksin varustettu Merseburgin rovasti Christian. Epäselvää on, perustuiko legatuuri Viktorin vai keisari Fredrikin aloitteeseen. Samoihin aikoihin Valdemar sai Fredrik Barbarossan ensyklikan, jossa tämä vaati itselleen ratkaisuvallan kirkollisissa asioissa.¹³⁰

¹²⁶ST I 38.

¹²⁷DS I 820.

¹²⁸Kelly 1986, 176-177.

¹²⁹Seegrün 1967, 178-179.

¹³⁰Seegrün 1967, 179; Ohnsorge 1929, 12-13

Ainoa lähde Christianin käynnistä Tanskassa on Saxo, jonka mukaan Christian yritti legatin tittelin avulla taivutella valtakuntaa Octavianuksen kannattajaksi. Kuningas olikin tähän myöntyväinen, mutta Eskil sulki asialle korvansa.¹³¹ Muuta ei legatuurista tiedetä.

Valtuudet

Christianin valtuuksista Tanskassa ei tiedetä mitään. Hänen legatuuristaan ei ole säilynyt minikäänlaisia valtuutuskirjeitä tai asiakirjalähteitä. Saxo esittää hänen tehtävänsä olleen pelkästään poliittisen, Viktor IV:n tuen varmistamisen. Mahdollisesti aloite legatuurista tai koko legatuuri oli lähtöisin keisarilta.

3.4.10. Nk. Pavian konsiilin legaatti 1160

Legatuuri

Tammikuun puolimaissa 1160 pidettiin Paviassa konsiili, jonka tarkoituksena oli ratkaista syksyllä alkanut skisma. Konsiili oli Fredrik Barbarossan järjestämä ja sen osanottajat lähinnä Saksasta ja Pohjois-Italiasta. Konsiili ekskommunikoi Aleksanteri III:n ja piti oikeana paavina Viktor IV:tä. Konsiiliin ottivat osaa myös Tanskan kuningas Valdemar ja Ripenin piispa Elias, jotka vahvistivat Aleksanteri III:n ekskommunikoinnin 19.1.1160.¹³²

Koska Paviasta tiedetään lähetetyn legaatteja eri puolille Eurooppaa, on Wilhelm Ohnsorge katsonut sellaisen lähetetyn myös Tanskaan ja käyttää perusteluinaan Rahewinin kirjoittamaa Fredrik Barbarossan Gestaa ja Saxoa. Ehkä Ohnsorgeen perustuen legatuurin mainitsee myös Vegard Skånland.¹³³

Gesta Friderici I. imperatoriksen mukaan Paviasta lähetettiinkin legaatti Tanskaan.¹³⁴ Saxon kuvauksen perusteella asia on kuitenkin epäselvä. Ohnsorgen tarkoittamassa kohdassa puhutaan kyllä legaatista, mutta, niin, ettei legatuaaria voi yhdistää Pavian konsiilin jälkeiseen, vaan sitä edeltäneeseen aikaan.¹³⁵ Ohnsorge taas katsoo juuri Saxon kertomuksen vahvistavan, että Paviasta lähetettiin legaatti Tanskaan, vaikka Tanskaa ei mainita Gestaan sisältyvässä

¹³¹Saxo, Lib. 14, c. XXVI:14, "Eodem tempore Christiarnus quidem, adhuc privatae sortis, antequam Maguntiae pontifex creatus esset, Daniam legationis titulo petivit, qui eam exhortationibus suis ad societatem Octavianae factionis impelleret. Ceterum multis adulationis conatibus aliqua ex parte regis conniventiam assecutus, obseratas Eskillis aures habuit".

¹³²Kelly 1986, 178; Seegrün 1967, 176, 179.

¹³³Skånland, Legat og nuntius, 400.

¹³⁴Rahewini Gesta Friderici I. imperatoris. Ottonis et Rahewini Gesta Friderici I. imperatoris. Editio Tertia. Rec. G. Waitz, curavit B. de Simson. MGH SSrG, Hannoverae et Lipsiae 1912, Lib. IV, c. 84 (s. 341), "Compositis ita rebus et gestis concilii, missis quoque legatis, ut supra dictum est, ad reges Hyspaniae, Angliae, Francia, Datiae, Boemiae et Ungariae, ad imperatorem quoque Grecorum Manuel nuncios dirigit".

¹³⁵Saxo, Lib. 14, c. XXVII:1-2, "Per idem tempus schismaticorum legatio confictis iustitiae argumentis Danorum suffragia pertentabat. Quorum rex assertionis dubius cognoscendae veritatis gratia scribam suum Radulfum, origine Britannum, lingua quam animo promptiorem, ad Caesarem destinat. ... Huius audita legatione, Caesar dolenter se religionis statum ferre asseverabat, neutri tamen parti acclamaturum, quoad publicum ecclesiae decretum acceperit; tunc demum ei, quam universorum sententia probaverit, assensurum. In cuius rei speculationem nuper a se totius Italiae maiores concilii nomine contractos fuisse".

Berchtesgadenin piispan kirjeessä Salzburgin arkkipiispalle Eberhardille, jossa legaatit luetaan ja jota Rahewin käytti lähteenään konsiilista kirjoittaessaan.¹³⁶ Kohta, jossa Tanskaan lähetetty legaatit mainitaan, on Rahewinin omaa kertomusta, jota säilyneen materiaalin avulla ei voi kumota tai vahvistaa. Eräs mahdollisuus saattaisi olla Merseburgin rovasti Christianin legatuurin mahdollinen sekaantuminen Paviasta lähetettyihin legaatteihin, mikä kuitenkin ei vaikuta todennäköiseltä. Tieto Christianin legatuurista on säilynyt juuri Saxolla, joka hieman myöhemmin puhuu toisesta legatuurista. Mikäli legatuurit olivat yksi ja sama, on sekaannus peräisin Saxon tavasta esittää tapahtumat. Säilyneen materiaalin perusteella kysymystä on mahdoton ratkaista.¹³⁷

3.4.11. Kardinaalidiakoni Bernardus

Loppukesällä tai syksyllä 1160 Tanskassa kävi vastapaavi Viktor IV:n legaatina kardinaali Bernardus. Legatuuri oli edellisten tavoin sidoksissa skismaan ja suurpolitiikkaan.

Legatuuri

Pavian konsiilin ekskommunikoitua Aleksanteri III:n tämä julisti 24.3.1160 keisari Fredrik Barbarossan kirkonkiroukseen. Saman vuoden lokakuussa pidettiin Toulousessa konsiili, jossa valtaosa läntisistä hiippakunnista ja luostarijärjestöistä julistautui Aleksanterin tukijoiksi.¹³⁸ Viktor IV piti kesäkuussa 1161 konsiilin Lodissa, jossa lienee ollut esillä myös kuningas Valdemarin kirje tuestaan vastapaaville. Konsiilin jälkeen Viktor lähetti SS. Sergius et Bacchus -kirkon kardinaalidiakoni Bernhardin legaatinaan Tanskaan varmistaakseen kuninkaan ja kirkon kannan skismissä.¹³⁹ Legatuuri johti Tanskan kirkon sisäiseen repeämiseen.

Bernhard mainitaan viimeisen kerran Viktor IV:n privilegioiden allekirjoittajana 25.7.1161. Pian tämän jälkeen hän lähti matkaan kohti Tanskaa.¹⁴⁰ Legaatintöinnasta ja hänen tehtävästään on säilynyt kuvaus Saxolla, jonka mukaan eräs paavin legaatit Bernardus saapui Tanskaan ja yritti taivuttaa piispoja paavin tukijoiksi. Hän kutsui kirjeitse koolle synodin, johon kuitenkin saapui vähän osanottajia. Saxon kertomuksen perusteella synodi pidettiin Slesvigissä, jonka piis-

¹³⁶Rahewini *Gesta Friderici I. imperatoris*, Lib. IV, c. 82 (s. 339); Ohnsorge 1929, 13-14. Ohnsorge pitää kirjettä yleistävänä.

¹³⁷Mainittakoon, ettei legatuurien suhteen varsin luotettava Wolfgang Seegrün väitöskirjassaan mainitse Paviasta lähetetyn Tanskaan erillistä legaatia, mikä osoittanee myös hänen pitäneen Ohnsorgen päätelmää epävarmana. Seegrün 1967, 179.

¹³⁸Kelly 1986, 176.

¹³⁹Seegrün 1967, 179; DD I:2 144.

¹⁴⁰JL II, 418, JL 14457; Seegrün 1967, 179-180.

pan Occon Viktor IV oli jo aiemmin vihkinyt.¹⁴¹ Ohnsorge on ajoittanut synodin virheellisesti vuoteen 1162.¹⁴²

Saxon perusteella Bernarduksen tehtävänä oli Tanskan piispojen tuen varmistaminen. Tämän hän yritti toteuttaa järjestämällä synodin, jotta asiasta tehtäisiin virallinen päätös. Mitään tietoja päätöksestä ei ole säilynyt. Tanskan kanta oli uudelleen esillä syyskuun alussa 1162 St. Jean de Losnessa pidetyssä synodissa, johon Valdemarin lähettiläinä ottivat osaa hänen kanslerinsa Radulf ja Roskilden piispa Absalon. Saxon mukaan Absalon olisi estänyt selvän kannanoton skismaan, mutta todellisuudessa kuningas ja osa Tanskan piispoista näyttävät sitoutuneen vastapaaviin. Skisman osalta Saxon tendenssinä näyttää olleen kuninkaan ja Absalonin toiminnan apologisoiminen.¹⁴³ Muiden lähteiden perusteella kuninkaan ja piispojen kanta tiedetään varsin hyvin. Piispoista vastapaavin tukijoihin kuuluivat ainakin Slesvigin Occo, Ripenin Elias, Aarhusin Eskil ja Odensen Livo. Viides tukijoista oli todennäköisesti Roskilden piispa Absalon, jonka kannan Saxo ja kuningas koettivat sittemmin painaa unohduksiin.¹⁴⁴ Taustalla lienee ollut Absalonin valinta Lundin arkkipiispaksi vuonna 1178. Aleksanteri III:n puolella Tanskan piispoista olivat arkkipiispa Eskil, Viborgin piispa Nils ja Börglumin piispa Toke.¹⁴⁵

Valdemarin kanta skismassa varmistui Lodin konsiilin ja Bernarduksen legatuurin aikoihin. Taustalla on katsottu olleen keisarilta saatava Tanskaa koskeva nimellinen läänitys, joka tukisi kuninkaan valtaa sisällissotien repimässä valtakunnassa, sekä läänitykseen sisältyvä Wendipolitiikan legitimoiminen. Tukemalla keisarin suurpoliittisia pyrkimyksiä Valdemar sai palkkiokseen vahvistuksen Tanskan kruunua koskevaan läänitykseen ja samalla vapaammat kädet Wendialueisiin nähden. Kuninkaan kannan selvittyä Eskil siirtyi maanpakoon syksyllä 1161.¹⁴⁶

Eskilin vastustus perustui vaaraan keisaria tukevan politiikan ja Bremenin pyrkimysten yhteydestä. Bremenin kytkennän vuoksi oli keisaria tukevan politiikan vastustaminen Lundille elinehto ja liittyi kiinteästi Lundin arkkipiispanistumisen politiikkaan sen perustamisesta alkaen. Tämä johti konfliktiin keisariudesta juridista tukea etsivän kuninkuuden kanssa.

Merkittävä asema kiistassa oli Tanskan sisällä eri munkkijärjestöillä, joista Eskiliä tukivat etenkin sisterssit. Sisterssiläisjärjestö oli siirtynyt Aleksanterin kannattajaksi jo pian Pavian konsiilin jälkeen 1161. Järjestön Generaalikapiteeli vahvisti kannan syyskuussa 1161 ja uudelleen seuraavana vuonna. Arkkipiispa Eskil oli ollut tiiviissä yhteydessä sistersseihin 1130-luvulta lähtien ja tuntenut henkilökohtaisesti Bernard Clairvauxlaisen (1090-1153), joka oli ollut paavi Eugenius III:n lähin neuvonantaja. Juuri Eugenius oli lähettänyt legaatti Nikolaus Breakespearin Pohjolaan. Eskilin tiivistä yhteyttä sisterssiläisjärjestöön kuvaa se, että jäätyään vuonna 1177 paa-

¹⁴¹Saxo, lib. 14, c. XXVIII:4, "Ea tempestate Bernardus quidam ab Octaviano legatus, in Daniam profectus, pontificum suffragiis inhiabat. Verum paucorum favore exceptus, ut universos ascisceret, datis per provinciam epistolis, concilium simulat. Quod, tenui frequentia habitum, maiore ludibrio quam gloria celebravit. Eo rex apud Sleswicum dimisso, ..."; Seegrün 1967, 180.

¹⁴²Ohnsorge 1929, 15.

¹⁴³Saxo, lib. 14, c. XXVIII:14-19; Seegrün 1967, 180.

¹⁴⁴Valdemarin ja piispojen kantaa koskevat lähteet on luetellut Seegrün 1967, 180-182. Piispoista Occo ja Livo olivat Viktor IV:n vihkimisiä, Livo St. Jean de Losnessa 1162.

¹⁴⁵Seegrün 1967, 182.

¹⁴⁶Seegrün 1967, 183

vin luvalla eläkkeelle arkkipiispan virastaan hän vetäytyi munkiksi Clairvaux'n luostariin.¹⁴⁷ Viimeistään 1140-luvun alusta Eskil oli tukenut järjestön asemaa pohjolassa perustamalla arkkihiippakuntaansa sisterssiläisluostareita. Järjestön asema oli vakiintunut Tanskassa ja Ruotsissa vuoden 1159 skismaan mennessä.¹⁴⁸ Muista järjestöistä premonstratessit ja augustiniaanit olivat skismassa sisterssejä varovaisemmalla kannalla, mutta näyttävät tukeneen Eskiliä. Premonstratessien ja augustiniaanien kanta saattaa olla vaikuttanut Viborgin ja Börglumin piispojen tukeen Eskilille. Järjestöjen luostarit sijaitsivat näissä kahdessa hiippakunnassa.

Valtuudet

Kardinaalidiakoni Bernarduksen valtuutuskirjeet eivät ole säilyneet, eikä legatuurista ole olemassa asiakirjalähteitä. Saxon perusteella legaatilla oli valtuudet synodin koollekutsumiseen, jonka hän teki kirjeitse. Tämä viitanee jonkinlaisen kansliahenkilökunnan tai sihteerin mukanaoloon. Mitään muuta valtuuksista tai legaatoin toiminnasta ei tiedetä.

3.4.12. Maisteri Stephanus Orvietolainen

Norjassa oleskeli vuonna 1163 Aleksanteri III:n lähettämänä legaatina maisteri Stephanus Orvietolainen. Myös tämä legatuuri oli yhteydessä skismaan.

Tanskan kuninkaan Valdemarin liittyttyä vastapaavin tukijoihin, jäi Skandinavian kirkollinen asema irralleen huolimatta siitä, ettei norjalaisten kantaa skismassa voida osoittaa yksiselitteisesti. Aleksanteri III oli vihkinyt talvella 1160/61 Norjan arkkipiispa Eysteinin, jonka helmikuussa 1161 kuollut kuningas Inge oli nimittänyt electukseksi 1157. Molemmat näyttävät olleen skismassa Aleksanterin puolella. Vuonna 1159 vastakuninkaaksi nostetun Hakon Herdebreidin kanta on tuntematon, mutta hän liittyi keväällä 1161 Tanskan kuninkaaseen Valdemariin. Kuningas Ingen kuoltua kuninkaaksi valittiin Magnus Erlingsson, joka Haakonin tavoin etsi tukea Tanskasta. Viisivuotiaan Magnusin taustalla toiminut todellinen vaikuttaja oli hänen isänsä Erling Skakke, joka oli kuulunut Ingen kannattajiin. Haakon kaatui taistelussa 1162, jonka jälkeen uudeksi vastakuninkaaksi valittiin Sigurd Mund. Sigurd kuoli vuonna 1164, jolloin hänen kannattajansa kääntyivät Tanskan kuninkaan Valdemarin puoleen.¹⁴⁹

Selvää on, että Norjan sisäinen tilanne oli ollut 1150-luvun lopulta sekava ja Valdemar olisi voinut helposti liittää valtakunnan Tanskaan. Näin ei kuitenkaan käynyt, mikä johtui kahdesta vuonna 1163 tapahtuneesta asiasta. Varmistaakseen Norjan kannatuksen Aleksanteri III lähetti

¹⁴⁷Seegrün 1967, 182; SEECO VI:II, 20-28.

¹⁴⁸Seegrün 1967, 182, 142.

¹⁴⁹Seegrün 1967, 184-185.

paikalle legaattinsa maisteri Stephanus Orvietolaisen samoihin aikoihin, kun Erling Skakke sai arkkipiispan ja Trøndelagenin asukkaat puolelleen kuninkuutta koskevassa kiistassa.¹⁵⁰

Legatuuri

Maisteri Stephanus Orvietolaisen legatuurin tarkasta alkamisajankohdasta tai hänen tehtävästään Norjassa ei ole varmaa tietoa. Legatuuria koskevia asiakirjalähteitä ei ole säilynyt. Wolfgang Seegrün on kuitenkin katsonut skismaan liittyneen Aleksanteri III:n tuen varmistamisen olleen ainoa mahdollinen legatuurin syy.¹⁵¹

Magnus Erlinginpojan saagan mukaan legaatti otti osaa kuninkaan kruunaukseen Bergenissä, joka tapahtui ehkä 10.8.1163. Magnuksen kruunasi arkkipiispa Eystein. Samalla legaatti lienee ottanut Magnukselta Aleksanteri III:a tukevan valan.¹⁵² Englannin kuninkaan Henrik II:n Gestan mukaan Magnus kruunattiin ja konsekroitin vuonna 1163 Norjan kuninkaaksi, mitä ennen Norjassa ei koskaan tiedetty tapahtuneen kuninkaan konsekroimista. Tämä oli paavi Aleksanteri III:n neljäs paaviusvuosi ja hänen legaattinaan oli maisteri Stephanus Orvietolainen.¹⁵³

Magnus Erlingssonin kuninkaanvalassa noudatettu kaava on säilynyt. Sen mukaan Magnus lupasi Isän, Pojan ja Pyhän hengen sekä paikalla olleiden pyhimysten reliikkien kautta olevansa uskollinen pyhälle Rooman kirkolle, paavi Aleksanterille sekä hänen katolisille seuraajilleen ja noudattavansa kaikkea, minkä paavi Hadrianus oli legaattina Norjan valtakunnassa ollessaan säätänyt.¹⁵⁴ Tämä on ensimmäinen kerta, kun jonkin valtakunnan kuningas vannoi paaville uskollisuutta ja tottelevaisuutta (*fidelis et oboediens*). Seuraava oli Aragonian Pedro II, joka vannoi samankaltaisen valan Innocentius III:lle vuonna 1204. Vala ei tarkoittanut Norjan valtakunnan tuloa valtiollisesti riippuvaiseksi paavista, mutta liittyi selvästi gregoriaanisen reformin mukaisiin paavin valtaa koskeviin pyrkimyksiin 1100-luvun loppupuolella. Magnuksen vannoman valan kaava muistuttaa huomattavasti Gregorius VII:n piispanvalan kaavaa, minkä perusteella Seegrün on olettanut sen olleen peräisin Eugenius III:n tai Hadrianus IV:n aikaisista kokoelmista.¹⁵⁵ Vielä tärkeämpi gregoriaanisiin virtauksiin liittyvä piirre on samaan aikaan annettu Nidarosin tuomiokirkon privilegiokirje, jossa Eystein mainitaan legaatiksi ja jossa Magnuksen kruunaus kuvataan tapahtumaksi, jossa Eystein välitti hänelle Jumalan läänittämän kruunun. Privilegiossa Magnus tunnustaa itsensä ja valtakuntansa lääninherraksi pyhän kuningas Olavin, jonka edustajana (*vicarius*) hän hallitsee. Kirjeessä esitetty Olavin titteli

¹⁵⁰Seegrün 1967, 185-186.

¹⁵¹Seegrün 1967, 186.

¹⁵²Magnus Erikssons saga, c. 21. Heimskringla.

¹⁵³Gesta regis Henrici secundi Benedicti abbatis I-II. Ed. by William Stubbs. RBM 49. London 1867, s. 267-268.

"...Magnus coronatus est et inunctus in regem ... ante cujus consecrationem non legitur aliquem alium fuisse in regno Norwegiae in regem consecratum: anno scilicet quarto papatus Alexandri papae tertii, magistro Stephano de Urbe Veteri misso illuc legato".

¹⁵⁴Vandvik 1959, nr. 10, "Ego rex Magnus promitto et iuro per patrem et filium et spiritum sanctum et per has reliquas sanctorum, quod ammodo fidelis ero et obediens sancte Romane ecclesie et summo pontifici domno Alexandro eiusque catholicis successoribus et observabo ea, que dominus papa Adrianus statuit, cum legatus esset in regno Norwagie, de censu beati Petri et negotiis regni et ecclesie, et pro posse meo faciam observari,...."

¹⁵⁵Seegrün 1967, 187-188.

"perpetuus rex Norvegiae" vertautuu näin ajatuksellisesti paavin titteliin "vicarius St. Petri", joka Hadrianus IV:n aikana oli Bernard Clairvauxlaisen vaikutuksesta muuntunut muotoon "vicarius Christi".¹⁵⁶ Kun paavi oli Pietarin, niin Norjan kuningas oli pyhän Olavin sijainen maan päällä.

Valtuudet

Stephanus Orvietolaisen valtuutuskirjeet eivät ole säilyneet. Kaikesta päätellen hänen valtuutensa ovat kuitenkin olleet varsin laajat, sillä arkkipiispa Eysteinin Nidarosin privilegioissa mainittu legaatien arvo voidaan yhdistää suoraan maisteri Stephanuksen legatuuriin. Stephanuksella on ollut valtuudet nimittää arkkipiispa legaatiksi asioiden niin vaatiessa.¹⁵⁷ Tutkimuksessa on kuitenkin korostettu myös sitä, että skismaa koskevien vahvistusten ottamisen jälkeen legaatien rooli Norjassa oli pääasiassa passiivinen ja kuninkaanvalaa sekä Magnus Erlingssonin kruunausta koskevat päätökset olisivat olleet pääasiassa arkkipiispa Eysteinin ja Norjan sisäisten virtausten tulosta. Asiaa lienee mahdoton ratkaista. Yhtäläillä vaikea on legatuurin yhteys vuonna 1164 tapahtuneeseen Uppsalan arkkipiispanistuiden perustamiseen. Näiden kahden välillä ei ole voitu osoittaa minkäänlaista yhteyttä, mutta koska paljon tämän ajan lähteitä on kadonnut, ei legatuurin ja Uppsalan istuiden perustamisen mahdollista yhteyttä voida kokonaan kiistää.¹⁵⁸

Maisteri Stephanus Orvietolaisen legatuurista on säilynyt tieto, jonka perusteella on mahdollista arvioida hänen valtuuksiaan jonkin verran laajemmin. Reginald Durhamilaisen mukaan "Kaukaa Roomasta saapui (vuonna 1163) Britanniaan eräs paavin legaatti, jonka tarkoituksena oli saarnaamalla käännyttää tai oikoa barbaarista Norjan kansaa. Hän oli saanut paavi Aleksanterilta myös oikeuden käyttää legatuurillaan (paavillista) viittaa ja mitraa, kannattaa edellään ristiä sekä siunata piispalliseen tapaan (more episcopali) kirkonmiehiä ja kansaa, joille hän saarnasi. Hän oli Rooman kirkon kardinaalisubdiakoni ... jota kutsuttiin Stephanukseksi... Saavuttuaan Norjaan hän varmisti itselleen erittäin suuren tuen toimensa mukaan opettamalla, ohjaamalla, kehottamalla ja saarnaamalla".¹⁵⁹

Reginalduksen esittämien tietojen perusteella Stephanuksen valtuuksiin kuului *paavillisen insignian sekä kulkueristin käyttö ja piispallinen oikeus siunaamiseen*. Samalla hänen tehtäviinsä kuului saarnaamista ja katekeettista toimintaa. Werner Ohnsorge on Reginalduksen maininnan perusteella tulkinnut Stephanuksen olleen kardinaalin, mutta tästä ei kuitenkaan ole varmaa tietoa. Aleksanteri III oleskeli skisman vuoksi vuosina 1162-65 Ranskassa ja hänellä oli

¹⁵⁶Vandvik 1959, nr. 9; Seegrün 1967, 188-189.

¹⁵⁷Ohnsorge 1929, 95; Seegrün 1967, 192.

¹⁵⁸Seegrün 1967, 192.

¹⁵⁹Reginaldi monachi Dunelmensis Libellus de admirandis beati Cuthberti. Publications of the Surtees Society I. London 1835, c. 52 (s. 108). "Ex remotis Romae partibus quidam domini Papae legatus ad Britanniae fines advenerat, qui Noruagae gentis barbariem, praedicandi gratia, convertisse vel correxisse debuerat. Cui idem Papa Alexander mantum et mitram in ipsa legatione concesserat, et crucem coram illo anteferri et benedictiones de more episcopali, tam in clero quam in populo cui predicaturus erat, contulerat. Hic tamen Cardinalis subdiaconus in ecclesia Romana exstiterat, quem tot dignitatum honoribus ob populi reverentiam apostolica providentia consulte satis extulerat. Qui Stephanus vocabatur, et ad imperium domini sui prudenter egrediebatur. Noruuagiam ergo profectus est, et magnifice creditae sibi dispensationis officia, docendo, instruendo, commonendo, et praedicando, executus est".

tuolloin kaikki syyt pitää kardinaalikollegionsa koossa. Kardinaalisubdiakonin arvoa ei Rooman kirkossa ollut, joten Stephanus lienee ollut jokin kardinaalia alempiarvoisempi kuuriassa oleskellut kirkonmies.¹⁶⁰ Aleksanteri III:n legaatteja tutkineen Marcel Pacautin mukaan hänen kautensa (1159-81) lopulla olivat yleisimpiä legaatit, jotka eivät kuuluneet kardinaalikollegioon ja jotka olivat lähtöisin tavallisesta roomalaisesta papistosta. Useat tunnetuista Aleksanteri III:n legaatteina toimineista ei-kardinaaleista olivat Stephanuksen tavoin titteleiltään subdiakoneja. Pacautin mukaan Aleksanterin ja kuurian tavoitteena oli kirkkopoliitikkojen kouluttamisen ja legatuurin sitominen etapiksi uralla kohti kardinaalin virkaa.¹⁶¹

3.4.13. Galandus

Talvella 1177/78 oleskeli Tanskassa paavi Aleksanteri III:n legaattina muuan Galandus. Legatuurin tarkka ajankohta ja Galanduksen henkilö ovat epäselviä.

Legatuuri

Vuoden 1177 alussa Lundin arkkipiispa Eskil luopui Aleksanteri III:n suostumuksella arkkipiispuudestaan ja ehdotti tuomiokapitulille seuraajakseen Roskilden piispaa Absalonia. Absalon kieltäytyi ottamasta tehtävää vastaan ja asia alistettiin paavin tutkimuksen alaiseksi. Samana keväänä Eskil vetäytyi munkiksi Clairvaux'hun. Kesällä Aleksanteri III:n luo saapui Tanskasta kaksi lähetystä, joista toisen oli lähettänyt kuningas Valdemar, toisen Absalon ja Roskilden tuomiokapituli. Kuninkaan lähetystön tarkoituksena oli saada paavi määräämään Absalon arkkipiispaksi, Absalonin lähetystön tavoitteena tämän estäminen. Pian tämän jälkeen Aleksanteri lähetti legaattinsa Galanduksen Tanskaan määräämään Absalon arkkipiispaksi.¹⁶²

Ainoa lähde tapahtumista Tanskassa on Saxo, jonka mukaan roomalaisten legaatti Galandus (Romanorum legatus Galandus) kutsui Lundin (arkkihiippakunnan) papiston koolle Roskildeen, jossa hän hallussaan olleiden kirjeiden nojalla ja kirkonkirouksen uhalla käski paikan päällä ollutta Absalonia tottelemaan. Kuvauksen perusteella Galandus oli kutsunut koolle provinssiaali-synodin, jonka todellisesta laajuudesta on kuitenkin vaikea sanoa mitään varmaa. Mitään muita lähteitä ei synodista ole säilynyt. Roskildesta legaatti ja Absalon siirtyivät Lundiin, jonka tuomiokirkossa Galandus antoi vastavihitylle arkkipiispalle mukanaan tuomansa palliumin. Päivää myöhemmin hän vihki virkaansa Ripenin piispaksi valitun Homeruksen. Legatuurinsa päätettyään hän palasi talven loputtua Roomaan.¹⁶³

¹⁶⁰Ohnsorge 1929, 94, 96.

¹⁶¹Pacaut 1955, 828-829. Pacaut ei mainitse Galandusta.

¹⁶²Koudelka 1960, 122; Ohnsorge 1929, 106-107.

¹⁶³Saxo I, 520, "Veniens siquidem Romanorum legatus Galandus, Lundensi clero Roskildiam evocato, praesentem Absalonem non solum litterarum reditatione, quae eum electioni parere iubebant, sed etiam anathematis comminatione, quo se adversum eum, si repugnare perseverasset, usurum dicebat, electoribus assentiri fidemque oboeditionis sollemniter ab iisdem recipere coegit. Quem postmodum Lundensi in templo pallio, quod attulerat, muneratus, die postero Ripensum electum Homerum religioso eius ministerio pontificem consecrari conspexit. Ita legatione sincerissime atque integerrime gesta, hibernis exactis Romam revertit".

Ajankohta, jolloin Absalon vihittiin arkkipiispaksi on tuntematon. Wolfgang Seegrün oletti 1972 Galanduksen legatuurin tapahtuneen talvella 1178/79.¹⁶⁴ Lars Weibull katsoi jo 1940, ettei Absalon ollut saanut palliumia ennen 28.2.1178. Weibullin ajoituksen perustana oli kuitenkin ajoitusvirhe.¹⁶⁵ Koska Aleksanteri III vahvisti 2.11.1178 Hadrianus IV:n antaman Lundin arkkihiippakunnan primaattia koskevan privilegion, on Absalonin vihkimyksen täytynyt tapahtua tätä ennen.¹⁶⁶ Absalonin vihkimyksen oletetaan nykyisin tapahtuneen noin 21.2.1178.¹⁶⁷

Saxon mukaan Galandus oli lähtenyt Tanskasta tehtävänsä suorittamaan keväällä 1178. Marraskuun 2. päivänä 1178 Aleksanteri III vahvisti Tusculanumissa Lundin primaatin, joten legaatti oli palannut kuuriaan viimeistään lokakuun lopulla 1178.¹⁶⁸ Legaatin lähtö ja paluu ajoittuvat näin kesän 1177 ja syksyn 1178 väliin.

Galandus on ainoa tunnettu Aleksanteri III:n legaatti Tanskaan. Hänen henkilöstään ei kuitenkaan tiedetä mitään. Varmaa on, ettei Galandus kuulunut kardinaalikollegioon.¹⁶⁹ Tämä ei kuitenkaan ollut mitenkään poikkeuksellista, kuten edellisessä luvussa on huomautettu.

Valtuudet

Koska Galanduksen valtuuskirjeet eivät ole säilyneet, on ainoa lähde hänen valtuuksistaan Saxo. Saxon kuvauksen perusteella Galanduksen valtuudet näyttävät olleen erittäin laajat. Hänellä oli oikeus kutsua koolle arkkipiispan asian ratkaiseva synodi ja julistaa Absalon kirkonkiroukseen, mikäli hän ei tottelisi Galanduksen mukanaan tuomia bullia ja valtuuskirjeitä. Hänellä oli mukanaan arkkipiispan pallium ja oikeus sen antamiseen. Hän saattoi myös vihkiä virkaansa vastavalitun Ripenin piispan. Mistään Galanduksen johdolla tehdystä kirkollisesta järjestämistyöstä ei kuitenkaan ole säilynyt tietoja, joten valtuudet ovat koskeneet pelkästään Absalonin vihkimistä arkkipiispaksi. Tältä osin kyseessä saattaa olla ollut plena potestas.

3.4.14. Kardinaalipresbyteeri Cinthius

Legatuuri

Celestinus III lähetti alkusyksystä 1191 legaattina Pohjolaan S. Laurentius in Lucina -kirkon kardinaalipresbyteeri Cinthiuksen. Legatuuri ulottui ainakin Tanskaan ja Norjaan.

Legatuurin taustalla olivat vuodesta 1184 Slesvigin piispana olleen kuningas Knut V Lavardin pojan Valdemarin ja hänen samannimisen serkkunsa, kuningas Knut VI:n veljen Slesvigin hert-

¹⁶⁴Seegrün 1972, 209-212.

¹⁶⁵Weibull, Lars, Tiden för Absalons tillträde till ärkebiskopsdömet Lund. Scania 12, 1940, 107; Joidenkin tanskalaisten kronikkojen mukaan Absalon vihittiin 1177, toisissa vuosi on 1178. Koudelka 1960, 122.

¹⁶⁶Koudelka 1960, Anhang II.

¹⁶⁷SEECO VI:II, 29

¹⁶⁸Koudelka 1960, Anh. II.

¹⁶⁹Ohnsorge 1929, 106-107.

tua Valdemarin riita herttuakunnan hallinnosta. Kuningas Valdemar I:n kuoltua 1182 oli kuninkaaksi tullut hänen alaikäinen poikansa Knut VI (1182-1202), jonka hallituskaudella valtakunnan hallintoa johti Lundin arkkipiispa Absalon. Riita Slesvigistä kärjistyi, kun vuonna 1187 täysi-ikäiseksi tullut herttua Valdemar ryhtyi vaatimaan serkultaan piispa Vademarilta osuuttaan alueen hallinnosta. Piispa oli joitakin vuosia aiemmin määrätty huolehtimaan Slesvigin maallisesta hallinnosta herttuan täysi-ikäisyyteen saaka. Kiista johti piispa Valdemarin vangitsemiseen samoihin aikoihin Cinthiuksen legatuurin kanssa vuonna 1192.¹⁷⁰

Samaan aikaan Norjassa oli kuningas Sverre riitautunut vuonna 1188 nimitetyn uuden arkkipiispa Erikin kanssa. Pariisissa opiskellut ja Stavangerin piispana ollut Erik kannatti gregoriaanisia aatteita, kun taas Sverren päämääränä oli sitoa kirkko tiukemmin kuninkuuteen. Norjasakin sisäiset erimielisyydet kärjistyivät niin, että arkkipiispa Erik siirtyi vuonna 1190 maanpakoon Lundin arkkipiispa Absalonin luo ja toimitti asiasta tiedon paavi Celestinus III:lle. Celestinus antoi valtuudet julistaa Sverre pannaan, mikäli tämä ei suostunut Erikin vaatimuksiin, jotka koskivat arkkipiispan asemiehien lukua. Riita oli alkanut tästä sen jälkeen, kun arkkipiispa oli kieltäytynyt kruunaamasta Sverreä, koska piti tämän osallisuutta kruununperimykseen epäselvänä. Sverre väitti olevansa vuonna 1164 kaatuneen Sigurd Mundin poika ja oli voittanut Magnus Erlingssonin taistelussa kesällä 1184.

Ratkaistakseen Tanskassa ja Norjassa puhjenneet kirkkopoliittiset ongelmat, Celestinus III lähetti paikalle S. Laurentinus in Lucina -kirkon kardinaalipresbyteeri Cinthiuksen. Hänen tehtäviinsä kuului myös samaan aikaan Ruotsissa käydyn Linköpingin ja Växjön hiippakuntien rajariidan ratkaisu, mitä koskeva valtuutuskirje on säilynyt ja päivätty Lateraanissa 31.12.1191.¹⁷¹ Celestinus oli asettanut Cinthiuksen S. Laurentinus in Lucinan krdinaalipresbyteeriksi 19.2. samana vuonna. Celestinus sekä häntä seuranneet paavit käyttivät Cinthiusta sittemmin usein legaattinaan Italian sisäisissä asioissa. Keväällä 1217 Honorius III korotti hänet Porton kardinaalipiispaksi.¹⁷²

Cinthiuksen legatuurin alkamisajankohta on epäselvä. Todennäköisesti hän lähti matkalle kohti Tanskaa pian valtuutuksen jälkeen alkuvuodesta 1192. Loppukesältä 1192 on säilynyt Cinthiuksen Havnin linnassa antama vahvistus kuningas Knut VI:n lahjoitukseen Lundin arkkipiispalle, jonka mukaan vahvistus tehtiin Cinthiuksen toimiessa legaattina Tanskassa (Cum legationis officio in Dania fungeremur).¹⁷³ Havnin linnaa koskevasta lahjoituksesta on säilynyt myös Celestinus III:n 25.3.1193 Lateraanissa antama vahvistus, jonka perusteella Cinthius oli viimeistään tuolloin palannut Roomaan.¹⁷⁴ Cinthius esiintyy Celestinus III:n privilegioiden allekirjoittajana kuitenkin jo 26.2.1193, minkä perusteella hän lienee palannut näihin aikoihin.¹⁷⁵ Tanskasta Cinthius oli lähtenyt jo syksyllä 1192 ja yritti paluumatkallaan Holsteinin kreivin Adolfin

¹⁷⁰DD I:3 175-177

¹⁷¹JL 16781, SD I 100.

¹⁷²Kartusch, Elfriede, Das Kardinalskollegium in der Zeit von 1181-1227. Universität Wien, diss. 1948, 112-115.

¹⁷³JL 16067, DD I:3 174.

¹⁷⁴JL 16967, DD I:3 194.

¹⁷⁵JL 16959.

pyynnöstä välittää sovintoa keisari Henrikin ja Bremenin arkkipiispan välille. Saksan yleisen levottomuuden ja teiden turvattomuuden vuoksi hän joutui viipymään kolmisen viikkoa Hildesheimissä odotellen keisarin turvakirjettä, minä aikana hän 8.1.1193 vahvisti kertomuksen Hildesheimin piispa Bernwardin elämästä ja teoista.¹⁷⁶

Cinthiuksen saamasta Ruotsia koskevasta valtuutuksesta huolimatta on epäselvää, kävikö hän koskaan Ruotsissa. Norjassa Cinthius sen sijaan oleskeli ainakin kesällä 1192, jolloin hän tutki Sverren oikeutusta Norjan kruunuun ja kieltäyi kruunamasta kuningasta.¹⁷⁷ Tähän oleskeluun saattaa liittyä Sverren saagassa mainittu paavin legaanin vierailu Kunghelessä, mikä yleensä on ajoitettu saagan perusteella vuoteen 1194 ja jonka perusteella Pohjolaan on katsottu lähetetyn vuonna 1192 toimineen Cinthiuksen ja vuodenvaihteessa 1196/97 toimineen Fidentiuksen lisäksi vielä kolmas vuonna 1194 paikalla ollut legaatti.¹⁷⁸ Saagan sisäinen kronologia on kuitenkin sekava ja on todennäköistä, että Kunghelessä vierailut legaatti oli juuri Cinthius.

Vuonna 1191 Celestinus III antoi määräyksen julistaa Sverre pannaan, mikäli tämä ei suostuisi arkkipiispa Erikin vaatimukseen. Tämä mainitaan myös Sverren saagassa, jonka jälkeen saga mainitsee legaanin vierailun Kunghelessä. Saagan mukaan legaatti olisi tuolloin ollut valmis Sverren kruunaamiseen. Vierailu on muiden saagassa esitettyjen tapahtumien perusteella ajoitettu vuoteen 1194.¹⁷⁹ Celestinuksen legaatti Cinthius saapui kuitenkin Norjaan jo kesällä 1192. Cinthiuksen palattua kuuriaan, paavi antoi hänen tutkimuksiinsa perustuen vuonna 1193 mandaatin, jossa kiellettiin Sverren kruunaaminen. Mikäli legaanin käynti Kunghelessä todella tapahtui Celestinus III:n antaman kruunausta koskevan kiellon jälkeen, on vaikea ymmärtää, miksi hän olisi ollut valmis Sverren kruunaamiseen vastoin lähettäjänsä kieltoa. Tämän perusteella Konghellen tapahtumat sijoittuisivat mielekkäämmin vuoteen 1192, jolloin Cinthius vasta tutki Sverren oikeutta kruunuun ja olisi voinut aluksi olla toisella kannalla.¹⁸⁰

Valtuudet

Lähdemateriaalin perusteella Cinthiuksen valtuudet käsittivät sekä kirkon sisäiseen hallintoon, että kirkon ja valtakuntien väliseen suhteeseen liittyviä asioita. Linköpingin ja Växjön piispojen rajariitaa koskeva valtuutus oli kirkon sisäinen asia, mutta ei legatuurin pääasiallinen syy. Legatuurin tavoitteena oli kirkon ja valtakuntien välistä suhdetta uhkaavien ristiriitojen ratkaisu Tanskassa ja Norjassa. Cinthiuksen valtuuksiin tuskin kuitenkaan kuului asioiden lopullinen ratkaiseminen, vaan hänen tehtävänään näyttää olleen tehdä paikan päällä tutkimuksia paavin jatko-toimia varten. Niinpa Celestinus III kirjoitti 23.12.1192 Tanskan kuninkaalle Knutille VI saaneensa legaatilta selvityksen Tanskassa Slesvigin piispaan ja kirkoon kohdistuneesta

¹⁷⁶Kartusch 1948, 112-115.

¹⁷⁷Ohnsorge 1929, s. 107, 102 viite 63.

¹⁷⁸Skånland, Legat og nuntius, 400.

¹⁷⁹Ohnsorge 1929, 102 viite 63.

¹⁸⁰Ohnsorge 1929, 102 viite 63.

vakavasta rikkomuksesta, minkä vuoksi hän käski Knutia vapauttamaan piispa ja palauttamaan tämän virkaansa sillä uhalla että valtakunta julistettaisiin interdiktiin.¹⁸¹ Celestinus lienee saanut Cinthiuksen tiedot viestinviejän välityksellä, sillä tuhon aikaan legaatti itse oleskeli vielä Saksassa. Havnin linnaa koskevassa vahvistuksessa Celestinus mainitsee Cinthiuksen toimineen apostolisen istuimen legaatin auktoriteetilla.¹⁸²

3.4.15. Fidentius

Vuodenvaihteessa 1196/97 Tanskaan saapui Celestinus III:n legaatti kardinaalipresbyteeri Fidentius. Fidentiuksen legatuurin motiiveista tai tavoitteista ei tiedetä juuri mitään.

Legatuuri

Fidentiuksen legatuurista on säilynyt vähän lähteitä. Tanskan osalta legaatti mainitaan Ebeholtin luostarin apotin Williamin kirjeessä Lundin arkkipiispa Absalonille, Lundin arkkipiispojen kronikassa, Lundin ja Nestveden annaaleissa sekä norjalaisessa Sverren saagassa.¹⁸³ Ainoa asiakirjalähde on legaatn 24.11.1196 Magdeburgissa antama vahvistus erääseen lahjoitukseen Magdeburgin tuomiokirkolle. Vahvistuksen perusteella Ina Friedlaender oletti Fidentiuksen legatuurin suuntautuneen Saksaan ja tavoitteena olleen saada Saksan ruhtinaat vastustamaan samanaikaisia Henrik VI:n suunnitelmia Saksan valtakunnan muuttamisesta perintövaltakunnaksi.¹⁸⁴ Sverren saagan perusteella Fidentius oli kuitenkin Magdeburgissa vain läpikulkumatalla suorittamaan legatuaariaan Pohjolassa. Legaatn seurueeseen kuuluivat Hamarin piispa Thorer ja eräs maisteri Richard.¹⁸⁵ Vuosien 1181-1227 kardinaalikollegiota tutkineen **Elfriede Kartuschin** mukaan Magdeburgin vahvistuksen perusteella ei voida osoittaa Fidentiuksen harjoittaneen poliittista toimintaa Saksassa.¹⁸⁶

Fidentius oli S. Marcelluksen kardinaalipresbyteeri, joka esiintyy Celestinus III:n privilegioiden allekirjoittajana 5.3.1193 - 25.6.1196.¹⁸⁷ Tämän perusteella hän oli lähtenyt legatuurilleen loppukesästä 1196. Ennen Pohjolaan suuntautunutta legatuaariaan Fidentius oli vuosina 1193-94 ollut legaattina Lombardiassa, jossa hän antoi ratkaisuja erilaisiin riitakysymyksiin, piti messuja, saarnasi sekä antoi almuja.¹⁸⁸

¹⁸¹JL 16790 ja 16938B, DD I:3 177.

¹⁸²DD I:3 194, "Centius tituli sancti Laurentii in Lucina presbiter cardinalis tunc apostolice sedis legatus auctoritate qua fungebatur".

¹⁸³Epistolae abbatissae Willielmi. DD I:3, 2. del., Lib. I, ep. 25, s. 461; Chronica archiepiscoporum Lundensium. SMHDM II. København 1922, 108; Liber Daticus Lundensis vetustior. SRD III, 488; Annales Lundenses, MGH, Ex rerum danicarum scriptoribus. SS XXIX. Ed. G. Waitz. Hannoverae 1892, 206; Annales Nestvedenses minores, MGH SS XXIX, 182; Ohnsorge 1929, s. 107, 98 viite 41102-103.

¹⁸⁴Friedlaender 1928, 100.

¹⁸⁵Ohnsorge 1929, 107, 98 viite 41, 102-103; Epist. Willelmi abbatissae s. Thomae in Ebelholt. SRD VI, 21 n. 25.

¹⁸⁶Kartusch 1948, 133-137.

¹⁸⁷Ohnsorge 1929, 107, 98 viite 41, 102-103; JL II, Celestinus III.

¹⁸⁸Kartusch 1948, 133-137.

Fidentiuksen tavoitteena näyttää olleen Norja, mihin hän ei milloinkaan päässyt. Saavuttuaan Lundiin hän kuoli 19.2.1197. Kardinaali haudattiin Lundin tuomiokirkkoon.¹⁸⁹

Valtuudet

Koska legaatti näyttää kuolleen ennen legatuurinsa varsinaista aloittamista, legatuurin tavoitteet ovat jääneet hämärän peittoon. Fidentiuksen valtuutuskirjeet eivät ole säilyneet, eikä hänen valtuuksistaan tiedetä mitään.

---

¹⁸⁹ Kartusch ei ole tietoinen Fidentiuksen legatuurin ulottumisesta Tanskaan tai tämän kuolemasta Lundissa. Hän arvioi Fidentiuksen kuolleen 1197-98, Kartusch 1948, 133-137; Kardinaalin kuolema mainitaan Lundin Liber Daticus vetustiorissa, Lundin ja Naestvedin annaaleissa sekä Lundin arkkipiispojen kronikassa. Kronikan mukaan "Item huius tempore Fidencius cardinalis, legatus pape, mortuus est in Dacia et sepultus est in ecclesia sancti Laurencij Lundie", *Chronica archiepiscoporum Lundensium*, SMHDM II, 108.

4. LEGAATTI PAAVIN EDUSTAJANA - LEGAATTIEN TOIMINTA, VALTUUDET JA KONTROLI POHJOLASSA ENNEN VUOTTA 1198

Mikäli tunnettuja Pohjolaa koskeneita legatuureja tarkastellaan kokonaisuutena, voidaan heidän tehtävistään ja toiminnastaan laatia seuraavanlainen taulukko:

Taulukko 1: *Pohjolaa koskeneet vuotta 1198 edeltäneet legatuurit*

Missiolegatuurit

Nimi	tehtävä	valtuudet	kohde	aika
Reimsin arkkip. Ebo	missiolegatuuri	"nostra fraterna vice"/ "divine administrationis legatio"	poh. kansat	822/823 -
Ansgar	osallisuus Ebon legatuurista arkkipiispan arvo ja legatuuri Nikolaus I:n vahvistus	"legatos in gentibus..." "gentibus Sueonum..."	R,T,slaav. R,T,slaav.	826 - 831/832 - 864 -
Gauzbert	osall. Ansgarin legatuurista	"legatum in gentibus Sueonum"	R	n. 832 - 858

Arkkipiispojen legaanin arvo

Nimi	tehtävä	valtuudet	kohde	aika
Bremenin arkip. Adalb.	legatuuri ja vikariaatti	"legatus...vicarius pape"	poh. kansat	1054 - /1062- 1068 -
Lundin arkkip. Eskil	Ruotsin primaatti/legatuuri?	"illius regni primates"	R:n arkkip.	1157 -
Nidar. arkkip. Eystein	legatuuri	"legatus"	N:n arkhk.	1163 -

Varsinaiset legaatit

Nimi	Arvo	Kohde	Aika	Valtuudet	tehtävän luonne	toiminta
Geraldus Ostiensis/	kpiisp	S,T	1074	"vice et auctoritate nostra"	Synodi Saksa (+Tanska?)/ Tanskan arkkipiispanistuin	-
Hubertus Praenestinus	-	T?	1090-luku?	-	Tanskan kanta skismassa	-
Albericus	kpresb	T	1102-03	-	Tanskan arkkipiispanistuin	tutkimus, arkkihiippak. perustaminen, synodi?
Comes	kpresb	T?	1128	"de nostro latere"	Bremenin ja Lundin riita	-
Martinus	kpresb	T	1133	-	Tanskan kanta skismassa/ "kirkolliset asiat"	synodi?
Theodwinus	kpiisp	T	1139	-	Bremenin ja Lundin riita	synodi
Hubaldus	kpresb	T	1146	-	Ristiretken saarnaaminen	(synodi?)
Nikolaus Breakespear synodi	kpiisp	N,R,T	1152-54	"de latere suo"/ plena potestas	Norjan ja Ruotsin arkkipiis- panistuinten perustaminen	tutkimus,
Christian	rovasti	T	1159	-	Tanskan kanta skismassa	-
(Nk. Pavian	-	T	1160?	-	Tanskan kanta skismassa	-)

konsiilin legaatti

Bernardus	kdiak	T	1160	-	Tanskan kanta skismassa	synodi?
Steph. Orvietol.	mag./ "subdiak"	N	1163	oikeus insigniaan	Norjan arkkipiispan nimit- täminen legaatiksi	-
Galandus	-	T	1177/78	-	Absalonin vihkiminen arkki- piispaksi	synodi
Cinthius	kpresb	T,N,R	1191	-	Slesvigin piispan vangitse- mista koskevat tutkimukset/ Norjan kuninkuutta koskevat tutkimukset/ Link. ja Växjön riita	synodi?
Fidentius	kpresb	T	1196/97	-	-	-

Lyhenteet: N=Norja, T=Tanska, S=Saksa, R=Ruotsi

Jos Pohjolan kirkollista organisoitumista tarkastellaan alueelta tunnettujen legatuurien avulla, havaitaan siinä varsin helposti sekä ajallinen, että sisällöllinen kahtiajakoisuus. *Ajallisessa* mielessä kahtiajako vastaa legaattitutkimuksessa perinteisesti esitettyä jakoa gergoriaanisen reformin kautta edeltäneiden ja sen jälkeisten legatuurien funktioon kirkon hallinnossa. Gregoriaanista reformia edeltäneet Pohjolaa koskeneet legatuurit olivat missiolegatuureja, joihin ei liittynyt laajoja organisatorisia valtuuksia. Varsinaisia legaatteja ei alueelle lähetetty lainkaan ja he tulevat Pohjolan osalta esiin vain Saksan valtakunnakokouksissa läsnä olleina paavin edustajina, joiden osuudesta tapahtumiin tai kirkollisen organisaation varhaisvaiheisiin ei tiedetä paljoakaan. Gregoriaanisen reformin ja sen jälkeisen kauden osalta kuva on aivan toinen; legaatteja, sekä pysyviä että paikalle lähetettyjä, käytettiin ahkerasti kirkon pohjoisen reuna-alueen organisoimista ja sen sekä keskushallinnon yhteyksiä koskevassa politiikassa. Eräänä syynä tähän lienee ollut alueen sijainti keisarikunnan "takana" ja sen tiedostaminen erilliseksi, keisarista riippumattomaksi kokonaisuudeksi, jonka suorat yhteydet Rooman kirkkoon olivat tärkeitä.

Mikäli legatuureja tarkastellaan *sisällölliseltä* kannalta, voidaan tehdä ero paikalle lähetettyjen ja pysyvien legatuurien välillä. Sisällöllisessä mielessä varhaiset 800-luvun missiolegatuurit ja niihin liittyneet valtuudet ovat lähempänä 1000-luvun puolivälistä lähtien tunnettuja arkkipiispojen legaatin valtuuksia kuin muita, paikalle varta vasten lähetettyjen legaattien legatuureja. Näin siitäkin huolimatta, että arkkipiispojen asema oli samaan aikaan muuttunut. Sekä missiolegatuurit, että myöhemmät arkkipiispojen legatuurit olivat yhteydessä alueen opilliseen säätelyyn ja kirkon sisäisen hallinnon rutiineihin, kun taas paikalle lähetettyjen legaattien tehtävillä oli aina voimakkaan tapauskohtainen luonne ja he tekivät usein tärkeitä kirkon organisaatiota sekä kirkon ja maallisen vallan suhdetta koskevia päätöksiä. Missiolegatuurit ja arkkipiispojen legatuurit olivat ohjailun keinoina toisiinsa verrannollisia huolimatta siitä, että esimerkiksi Bremenin arkkipiispalle vuonna 1053 annetut legaatin valtuudet eivät olleet mitenkään yhteydessä Ansgarilla aikoinaan olleeseen legatuuriin, vaikka arkkipiispat näin halusivat uskotellakin. Molempien tehtävänä oli saattaa kristikunnan reunalla asuvat kansat kirkon piiriin, mitä varten heillä myös oli oikeus vihkiä alueelle piispoja. Pysyvien legatuurien tavoitteena oli selvästi kanavoida

tiettyjä kirkon sisäisiä kysymyksiä koskevia asioita alemman tason ratkaisuvaltaan. Samaan aikaan paikalle lähetettyjen legaattien merkitys poliittisina ja hallinnollisina instrumentteina kasvoi.

Legaattilaitoksen funktion kannalta on mielenkiintoista, että Pohjolaan lähetetyistä organisatorista valtaa omaavista legaaateista on tietoja vasta gregoriaanisen reformin kaudelta ja sen jälkeiseltä ajalta. Syynä saattaisi tietysti olla lähdemateriaalin yleinen vähyys 1000-luvun puoliväliä edeltäneeltä ajalta, mutta legaattilaitosta koskevan tutkimuksen perusteella näin ei ole asia. Legaattien asema poliittisina ja kirkon reformin välineinä *muotoutui vasta näihin aikoihin* ja se, että Pohjolaan suunnattuja legatuureja tunnetaan jo 1070-luvulta lähtien kertoo pikemminkin alueen ja kirkon välisen suhteen varhaisesta merkityksestä kuin yhteyden iästä.

Tärkeimmät Pohjolaan suuntautuneet legatuurit olivat yhteydessä laajoihin kirkollisen organisaation muutoksiin, joissa legaateille oli varattu laajat valtuudet. Toinen yleinen motiivi näyttää olleen keisarikunnan selustassa sijainneen alueen tuen vahvistaminen. Kolmantena syynä olivat alueen kirkon sisäiset ristiriitatilanteet, joiden ratkaisemiseksi tarvittiin paikan päällä tehtäviä tutkimuksia. Monissa legatuureissa on havaittavissa kaikki nämä piirteet. Legaattien tärkein toimintaväline oli synodi, joiden yhteydessä oli usein laajempina, koko valtakuntaa koskevia kokouksia.

Pintapuolisesti tarkasteltuna Pohjolaan lähetettyjen legaattien tehtävät voidaan helposti jakaa kirkon sisäisiin ja poliittisiin tehtäviin, mutta käytännössä erehtymisen vaara on suuri. Koska tehtävät ja niitä varten annetut valtuudet näyttävät lähteiden perusteella olleen pääasiassa organisatorisia, on selvää, ettei jaon tekemiseen ole todellista syytä. Legaattien tehtävät olivat gregoriaanisen reformin kaudelta lähtien tiukasti yhteydessä kirkon ja maallisen vallan suhteen järjestämiseen, eikä kirkon organisaation uudistamiseen liittyneitä valtuuksia voida nähdä pelkästään kirkon piiriin kuuluneena asiana. Arkkihiippakunnan perustaminen tai tuen varmistaminen oli välttämättä myös poliittinen kysymys, minkä vuoksi legaattien kirkollisia ja maallisia tehtäviä ei voi erottaa toisistaan. Legaattien toimintaa onkin tarkasteltava heidän tehtävänsä ja sitä varten annettujen valtuuksien kautta, eikä itse toimintaa kategorisoimalla. *Legaatit itse tuskin erottivat tehtävänannossaan kirkollisen ja maallisen puolen, vaan lähtivät suorittamaan tiettyjä asioita, joihin heille myös oli annettu valtuudet.*

Pohjolaa koskeneita legatuureja tarkasteltaessa on helppo havaita, etteivät legaattien valtuudet perustuneet minkäänlaisiin normatiivisiin, edeltä käsin määrättyihin tyypeihin, vaan vaihtelivat tapauskohtaisesti. Ainoa lähteissä esilletuleva tyyppi on "a latere", joka mainitaan kardinaali-presbyteeri Comeksen ja kardinaalipiispa Nikolaus Breakespearin legatuureista kertovissa kronikoissa. Nikolauksen osalta kronikat mainitsevat myös hänellä olleen plena potestaksen.

Valtaosa alueelle lähetetyistä legaaateista oli kardinaaleja. Niistä neljästä henkilöstä, jotka eivät sitä olleet, kahden arvoa ei tiedetä (Teuzo, Galandus), yhden legatuuri oli sidoksissa skismaan ja hän oli todennäköisesti keisarin lähettämä (Merseburgin Rovasti Christian) ja yksi Aleksanteri

III:n "subdiakonina" yleinen tuonaikainen legattityyppi (Stephanus Orvietolainen). Tämä viittaa siihen, että Pohjolan legatuurit annettiin mielellään riittävän korkea-arvoisille kirkonmiehille ja että näissä kaukoyhteyksissä käytetyt legaatit olivat useimmiten kardinaaleja. Kardinaalin arvoa koskevat poikkeukset ovat selitettävissä kulloistenkin legaattilaitosta koskevien yleisten tietojen avulla. Se, että suurin osa alueelle lähetetyistä legaaateista oli nimenomaan kardinaaleja ei tarkoita, etteikö alempiarvoisia henkilöitä olisi gergoriaanisen reformin jälkeisellä kaudella voitu käyttää paavin ja Pohjolan välisissä yhteyksissä, mutta viittaa vahvasti siihen, että näiden yhteysien luonne ja legaattien tehtävät vaativat usein mahdollisimman korkea-arvoisen edustajan. Kardinaalilegaattien yleisyys Pohjolassa liittyneekin mielummin alueen kirkollisen reuna-alueen luonteeseen ja kirkkopoliittiseen asemaan, kuin siihen, etteikö muunlaisten legaattien käyttö olisi ollut mahdollista. Sama näkyy myös alueelle lähetettyjen legaattien valtuutuksissa. Vaikka vain harvoja valtuutuksia on säilynyt, ovat legaattien valtuudet usein rekonstruoitavissa heidän toimintansa perusteella. Laajimmat valtuudet liittyivät aina kirkollis-poliittiseen organisointiin, kun taas informointitarkoituksissa lähetettyjen legaattien toiminta osoittaa toisen tyyppistä tehtävänantoa. Missään tapauksessa kaikilla kardinaalilegaateilla ei ollut yhteneväisiä, kardinaaliuteen liittyviä valtuuksia, vaan valtuudet oli asetettu tehtävien mukaan. Kontrolli oli sekä etu- että jälkikäteistä, legatuurin aikana annetuista lisäohjeista tai legaatin suorasta yhteydestä paaviin ei ole varmoja tietoja. Pitkäaikaisien legatuurien yhteydessä näin saattaa kuitenkin olla toimittu. Tästä on merkkejä ainakin Nikolaus Breakespearin legatuurin osalta.

Mikäli legatuureja tarkastellaan paavin ja legaatien välisen edustuksellisen suhteen kannalta kiintyy huomio varhaisiin paavillista insigniaa koskeviin lähteisiin Pohjolan legatuureihin liittyvässä lähdemateriaalissa. Tältä kannalta erityisen merkittäviä ovat Bremenin arkkipiispa Liemarin 1070-luvulla teettämät Bremenin arkkipiispan legatuuria koskevat väärennökset sekä Anastasius IV:n 30.11.1154 antama Nidarosin arkkihiippakunnan privilegio.

Liemarin väärennökset pohjautuvat insignian osalta Leo IX:n arkkipiispa Adalbertukselle vuonna 1053 antamaan legatuuriprivilegioon, jossa on mainittu Adalbertuksen oikeus kannattaa edellään ristiä, käyttää mitraa sekä hevosen juhlavaljastusta eli nactumia. 1000-luvun puolivälistä lähtien tunnetun legaatinsignian sisällyttäminen 800- ja 900-luvulle sijoitettuihin väärennöksiin osoittaa insignian merkityksen legaatinsignian arvon sekä legaatinsignian ja paavin välisen deskriptiivisen yhteyden osoittajana gergoriaanisen reformin kaudella. Paavillisen insignian korostaminen väärennöksissä on sitäkin mielenkiintoisempi, kun otetaan huomioon väärennysten motiivi; Bremenin arkkipiispan legatuurin ja vikariaatin ulottaminen arkkipiispanistuimen perustamisaikaan ja sen osoittaminen perustettaessa taatuksi oikeudeksi, joka ei olisi ollut riippuvainen kulloisenkin paavin kirkkopoliittisista pyrkimyksistä. Insignia miellettiin viimeistään 1070-luvulla apostolisen legaatinsignian valtaa osoittavaksi seikaksi, jonka esilletuomista ei epäilty silloinkaan, kun kyseessä oli paavin vaikutusvaltaa vastustava toimenpide.

Varhaisella dekretaalioikeuden kaudella vallinneet legaanin ja paavin välistä edustuksellista suhdetta koskeneet käsitykset käyvät erityisen hyvin selville Nidarosin arkkihiippakunnan perustamiskirjeestä, jossa esitetään ne olosuhteet, joissa Nikolaus Breakespear toimi perustaessaan paavin valtuuttamana legaattina arkkihiippakunnan Norjaan. Vuonna 1054 annetun privilegion arengassa tulevat esiin samat perusteet, joita myöhemmin 1200-luvulla käytettiin perusteltaessa legaanin ja paavin välistä edustuksellista suhdetta ja legaanin paavin puolesta tekemien päätösten pitävyyttä. Legaanin aseman taustalla oleva Pietarin asema apostolisena ruhtinaana, tähän tukeutuva kirkon sisäinen hierarkia, paavin asema Pietarin seuraajana sekä kirkon ja ihmisruumiin välinen analogia viittaavat kaikki suoran edustuksen ongelman olleen jo Gratianuksen Decretumin kokoamisen jälkeisellä ajalla niin merkittävä, että legaanin tekemät laajat kirkon organisaatiota koskevat päätökset vaativat eksplisiittistä perustelua eikä pelkkä legaanin päätöksen vahvistaminen riittänyt.

5. YHTEENVETO

Vaikka paavin edustajina toimineita lähettiläitä tunnetaan konsiilien yhteydestä viimeistään 300-luvun alusta alkaen, on varsinaisen Paavin legaattilaitoksen kehitys varsin myöhäinen ilmiö. Laajoin valtuuksin varustetut legaatit tulivat keskeiseksi osaksi kirkon hallintoa ja politiikkaa vasta Gregoriaanisen reformin yhteydessä 1060- ja 1070-luvuilla, jolloin paavin asema vahvistui. Toinen tärkeä vaihe oli 1100-luvun lopulla alkanut dekretaatio-oikeuden kausi, jolloin legaattijärjestelmä ja legaattien valtuudet pyrittiin säätelemään oikeudellisesti. Samaan aikaan eri tarkoitusta varten asetettujen legaattien valtuudet eriytyivät, mikä johti 1200-luvulla kolmen legaattityypin muotoutumiseen sekä laajimpien valtuuksien vähittäiseen rajautumiseen kardinaaleille. Legaattien valtuutus- ja kontrollimuotojen kehityksen kannalta olennainen oli gregoriaanisen reformin ja 1200-luvun suurten dekretaalikokoelmien välinen kausi, jolloin varsinaista legaatteja koskevaa normistoa ei vielä ollut olemassa.

Legaattilaitosta koskeva tutkimus on jakautunut perinteisesti kahteen eri tyyppiin sen mukaan, miten legaattien merkitystä kirkon hallinnossa sekä kirkon ja maallisen vallan suhteissa on tarkasteltu. Vanhemman poliittishistoriallisen tutkimuksen mielenkiinto kohdistui legaatteihin poliittis- ja tapahtumahistoriallisina vaikuttajina ja poliittisen ohjailun välineinä. Lähinnä toisen maailmansodan jälkeen virinneessä kanonisoikeudellisessa tutkimuksessa huomio on kiintynyt legaatin ja paavin väliseen edustukselliseen suhteeseen ja tapaan, jolla se rajattiin kanonisissa säädöksissä. Tärkeä kysymys on ollut ongelma legaatissa rapresentoituvan vallan ulottuvuuksista ja sen oikeudellisesta perustelusta.

Valtaosa karolingisen kauden ja 1200-luvun välisistä Keski- ja Pohjois-Eurooppaan suuntautuneista legatuureista selvitettiin saksalaisen legaattitutkimuksen piirissä jo toista maailmansotaa edeltäneellä ajalla. Taustalla oli 1000- ja 1100-lukujen poliittisista ja hengellisistä muutoksista sekä paavin ja keisarin välisestä suhteesta kiinnostuneen Alfred Brackmannin aloite yksittäisten legatuurien mahdollisimman tarkaksi selvittämiseksi. Tavoitteena oli tutkia legaattilaitoksen oikeudellista asemaa sekä legaattien tapahtumahistoriallista vaikutusta lyhyehköihin periodeihin jaettujen perusselvitysten kautta. Tutkimukset osoittivat gregoriaanisen reformin kauden merkityksen legaattijärjestelmän kehityksessä ja niiden avulla voitiin tehdä useita legaattien toimintatapoja koskevia huomioita, joita ilman myöhempi kanonisoikeudellinen legaattitutkimus olisi ollut vaikeaa. Saksalainen, pääasiassa tapahtumahistoriallisesta näkökulmasta tehty legaattitutkimus osoitti kuitenkin myös legaattien toiminnan erittelyä ja systematisoimista koskevat vaikeudet. Legaattien toiminnan jakaminen erilaisiin osa-alueisiin johti mielivaltaiseen, 1900-luvun kriteerein tehtyyn luokitteluun, jolle on vaikeaa löytää tukea aikalaismaterialista.

Kanonisen oikeuden kehitystä ja edustuksellisuutta koskevan tutkimuksen kannalta huomio on kiintynyt legaatin ja paavin väliseen edustukselliseen suhteeseen. Tätä suhdetta ja siihen liittyvää suoran edustuksen ongelmaa pohdittiin jo 1200-luvulla, jolloin Rooman klassisen oikeuden edustusta koskevat säännökset ja käytännön asioiden hoito havaittiin ristiriitaiseksi ja legaatin vallan oikeudellisesta perustelusta tuli tärkeää. Klassisen oikeuden mukaan vapaa henkilö ei voinut sitoutua päätöksiin toisen vapaan henkilön puolesta tiettyjä erikoistapauksia lukuunottamatta. Keskeinen oikeutta rajaava tekijä oli vapaus, orjien ja muiden oikeudellisesti alisteisten henkilöiden suhteen sopimusten teko oli tietyissä rajoissa sallittua.

Ollennainen suoraan edustukseen liittyvä piirre on edustustilanteessa edustajan toiminnan kautta edustettavan ja kolmannen osapuolen välille syntyvä pakote, sitoumus. Vanhastaan oletettiin, että klassiselle oikeudelle tuntematon suoran edustuksen käsite olisi syntynyt juuri kanonisen dekretaatio-oikeuden piirissä ja siirtynyt siitä maallisiin oikeusjärjestelmiin. Näin ei kuitenkaan ole, sillä dekretaatio-oikeuteen ei sisälly minkäänlaista suoran edustuksen periaatetta, ja vaikka dekretaalikokoelmia kommentoineet dekretalistit tunsivatkin ongelman viimeistään 1200-luvun alussa, eivät he selittäneet suoraa edustusta edustustilanteessa syntyvän sitoumuksen kautta. Edes legaatteille viimeistään 1100-luvulta lähtien annettujen täysien valtuuksien (*plena potestas*) käsite ei liity tämän sitoumuksen suoraan tunnustamiseen, vaan merkitsi paavien legaattiansa kautta antamia takuita siitä, että legaatti oli valtuutettu hoitamaan legatuurillaan esille tulevia asioita. Paavin ja legaatin välinen edustuksellinen suhde ja legaatin paavin puolesta tekemien päätösten pätevyys perusteltiin muulla tavoin, kirkon ja ruumiin välisen analogian sekä "pater familias" käsitteen kautta. Samalla paavin ja legaatin välistä yhteyttä vahvistettiin legaatteille myönnetyn apostolisen insignian eli paavillisten merkkien kautta.

Legaattien asemaa ja legaattilaitoksen kehitystä koskevat päätelmät perustuvat kahteen eri tyyppiseen lähteistöön, joista toista voidaan pitää kysymyksenasettelun kannalta luonteeltaan normatiivisena ja toista deskriptiivisenä. Legaattien asemaa koskevat tiedot tukeutuvat heidän oikeudellisen asemansa määrittelyä koskeviin dekretaaleihin, kun taas legaattien toimintaa koskevat tiedot perustuvat yksittäisten legaattien toiminnasta säilyneeseen asiakirja- ja kronikamateriaaliin. Legaattien oikeudellista asemaa koskevia viitteitä on luonnollisesti haettu myös legaattien toiminnasta kertovasta materiaalista. Ollennaista on, että dekretaaleja on tulkittu normatiivisesti oikeuskäytäntöä luovina ja todentavina lähteinä, kun taas yksittäisten legaattien toiminnasta säilynyttä materiaalia on tarkasteltu historiallista todellisuutta ja käytäntöä heijastavina deskriptiivisinä jäänteinä. Tarkastelutavan ongelmat paljastuvat erityisesti legaattityyppejä koskevassa tutkimuksessa. Kun 1200-luvun dekretaalien kautta tunnettuja legaattityyppejä on yritetty soveltaa tietoihin legaattien toiminnasta, on päädytty yhä monimutkaisempaan kategorisointiin. Lähtökohtana on ollut ajatus, että koska legaattityypit ja eri tyyppisten legaattien oikeudet olivat viimeistään 1200-luvulla selvästi eriytyneet, on myös varhaisemmalla ajalla täytynyt olla jonkinlaisia normatiivisia legaattien valtaa koskevia jakoja, joista myöhemmät legaattityypit olisivat kehittyneet. Näin ei tietenkään välttämättä ole ollut, sillä 1200-luvulla muodostunutta dekretaatio-oikeuden normistoa ei voi käyttää suoraan hyväksi tulkittaessa 1000- ja 1100-lukujen

legaattien toiminnasta säilyneitä deskriptiivisiä lähteitä. Dekretaaleissa mainitut legaattityypit ilmentänevätkin legaattien kontrollia koskevissa menetelmissä tapahtunutta muutosta, mikä selittää tyyppien normatiivista sisältöä ja legaattien toimintaa koskevien tulkintojen vaikeuden. Legaattityypit olivat osa legaattien kontrollimuodossa tapahtunutta siirtymää tapauskohtaisesti annetuista valtuuksista tyyppikohtaisiin valtuuksiin, missä yhteydessä tavoitteena lienee ollut kirkon lähettiläsjärjestelmän vakauttaminen ja legaattien edustuksellista valtaa koskevien ongelmien poistaminen.

Pohjola muodosti 800-luvulta lähtien katolisen kirkon reuna-alueen, joka kääntyi ja organisoitiin kristinuskon yhteyteen 1200-luvulle mennessä. Keskeinen organisoinnin väline olivat alueelle lähetetyt ja siellä toimineet legaatit.

Ennen Innocentius III:n kauden alkua vuonna 1198 Pohjolassa toimineet legaatit voidaan jakaa paikalle lähetettyihin ja pysyviin legatuureihin. Ajallisessa mielessä voidaan edelleen tehdä jako karolingisen kauden missiolegatuureihin sekä gregoriaanisen reformin ja varhaisen dekretaalioiden kauden legatuureihin. Legatuurien tavoitteissa voidaan erottaa kirkollishallinnolliseen organisointiin, kirkon ja maallisen vallan suhteisiin sekä keisarikunnan, paavin ja Pohjolan kirkon suhteisiin liittyviä аспектеja. Paavin johtamien kirkon hallinnon keskittämisympyröiden ja keisarinvallan välisessä kiistassa Pohjola edusti keisarikunnan takana olevaa kirkollishallinnollista aluetta, joka 1000-luvun lopulta lähtien pyrittiin pitämään apostolisen istuimen yhteydessä vastapoolina keisariin tukeutuville saksalaisille arkkipiispoille.

Varhaisimmat Pohjolaa koskeneet legatuurit olivat 800-luvun missiolegatuureja, joiden tavoitteena oli alueen käännyttäminen. Legaateiksi nimetyillä henkilöillä oli oikeus vihkiä alueelle lähetyksiä ja tehdä lähetystyötä pohjoisten kansojen parissa. Tarkoituksena oli kirkollisten olosuhteiden vakauttaminen. Samankaltaisia tavoitteita sisältyy 1000-luvun puolivälistä alkaen tunnettuihin arkkipiispojien legatuureihin, jotka olivat yhteydessä arkkipiispojien aseman merkityksen nousuun ja kirkon sisäisen hierarkian säätelyyn gregoriaanisen reformin ja sen jälkeisellä kaudella. Bremenin arkkipiispan Adalbertuksen legatuuriin ja vikariaattiin, Lundin arkkipiispan Eskilin Ruotsia koskevaan primaattiin ja legatuuriin sekä Nidarosin arkkipiispan Eysteinin lega-tuuriin johtaneet motiivit olivat pääasiassa poliittisia, mutta niiden tavoitteena oli myös kanavoida tiettyjä, kirkon sisäiseen hallintoon ja oikeudenkäyttöön liittyneitä asioita alemman tason hoidettaviksi. Tältä kannalta karolingisen kauden missiolegatuurit ja gregoriaanisen reformin kauden arkkipiispojien legaatien arvo olivat ohjailun keinoina toisiinsa verrannollisia.

Pohjolaan varta vasten lähetetyistä organisatorista valtaa omaavista legaateista on tietoja vasta gregoriaanisen reformin kaudelta. Tärkeimmät legatuurit olivat yhteydessä laajoihin kirkollisen organisaation muutoksiin. Toinen yleinen motiivi oli keisarikunnan selustassa sijainneen kirkollishallinnollisen alueen kannan varmistaminen paavin ja keisarinvallan välisessä kamppailussa. Kolmantena syynä olivat alueen sisäiset ristiriidat, joiden ratkaisemiseksi vaadittiin paikan

päällä tehtäviä tutkimuksia. Vaikka legaattien tehtävät olivat pääasiassa organisatorisia ja kirkon sisäiseen hallintoon liittyviä, ei niitä voida erottaa samanaikaisista poliittisista tapahtumista. Legaattien toimintaa onkin tarkasteltava heidän tehtäviensä ja niitä varten annettujen valtuuksien kautta, eikä itse toimintaa ja sen muotoja kategorisoimalla.

Pohjolaan lähetettyjä legaatteja tarkastelemalla voidaan todeta, etteivät 1200-luvun dekretaali-oikeuden kautta edeltäneiden legaattien valtuudet perustuneet normatiivisiin, edeltä käsin määriteltyihin tyyppeihin, vaan vaihtelivat tapauskohtaisesti. Valtaosa alueelle lähetetyistä legaatista oli kardinaaleja. Vaikka vain harvoja valtuutuksia on säilynyt, ovat legaattien valtuudet rekonstruoitavissa heidän toimintansa perusteella. Laajimmat valtuudet olivat aina yhteydessä kirkollispoliittiseen organisointiin, kun taas informointitarkoituksissa lähetettyjen legaattien toiminta osoittaa toisen tyyppistä valtuutusta. Missään tapauksessa kardinaalilegaateilla ei ollut yhteneväisiä, kardinaaliuteen liittyviä valtuuksia, vaan valtuutus oli annettu kunkin legaatin tehtävän mukaan. Kontrolli oli näinollen sekä etu- että jälkikäteistä ja luonteeltaan tapauskohtaista, ilman että varsinaisia normatiivisia legatuurien yleiseen kontrolliin liittyviä piirteitä olisi havaittavissa.

Mikäli legatuureja tarkastellaan paavin ja legaattien välisen edustuksellisen suhteen kannalta kiintyy huomio varhaisiin paavillista insigniaa koskeviin lähteisiin Pohjolan legatuureihin liittyvässä lähdemateriaalissa. Erityisen merkittäviä ovat Bremenin arkkipiispa Liemarin 1070-luvulla teettämät Bremenin arkkipiispan legatuuria koskevat väärennökset sekä Anastasius IV:n 30.11.1154 antama Nidarosin arkkihiippakunnan privilegio. Liemarin väärennöksissä esille tuleva legaatin ja paavin vallan välisen suhteen ilmentäminen apostolisen insignian avulla on varhaisimpia tunnettuja esimerkkejä insignian merkityksestä legaatin ja paavin välisen edustuksellisen suhteen ilmentäjänä gregoriaanisen reformin kaudella. Nidarosin arkkihiippakunnan perustamiskirje taas liittyy suoran edustuksen oikeudellisen perustelun tarpeeseen varhaisen dekretaali-oikeuden kaudella, mistä ei muutoin ole olemassa lainkaan 1200-lukua edeltävää materiaalia. Privilegiossa tulevat esiin samat perusteet, joita dekretalistit käyttivät 1200-luvulla perustellessaan legaatin ja paavin välistä edustuksellista suhdetta sekä legaatin paavin puolesta tekemien päätösten pitävyyttä. Legaatin aseman taustalla oleva Pietarin asema apostolisena ruhtinaana, tähän tukeutuva kirkon sisäinen hierarkia, paavin asema Pietarin seuraajana sekä kirkon ja ihmisruumiin välinen analogia viittaavat kaikki suoran edustuksen ongelman olleen jo Gratianuksen Decretumin kokoamisen jälkeisellä ajalla niin merkittävä, että legaatin tekemät laajat kirkon organisaatiota koskevat päätökset vaativat eksplisiittistä perustelua eikä pelkkä legaatin päätöksen vahvistaminen riittänyt. Mielenkiintoista on, että nämä apostoliseen insigniaan ja suoran edustuksen oikeudelliseen perusteluun liittyvät lähteet ovat jääneet huomiotta viimeaikaisessa edustuksellisuutta ja legatuureja koskevassa tutkimuksessa.

LYHENTEET

VI	Liber sextus
BH	Bremen-Hamburg
c.	Capitulum
Caus.	Causa (Decretum Gratiani)
D	Distinctio (Decretum Gratiani)
Epp.	Epistolarum
Germ. Pont.	Regesta Pontificium Romanorum. Germania Pontificia.
HamUB	Hamburgisches Urkundenbuch
JL	Jaffé
KLNM	Kulturhistorisk Lexikon för Nordisk Medeltid.
LD	Liber diurnus romanorum pontificium
Lib.	Liber
LM	Lexicon des Mittelalters
MGH	Monumenta Germaniae Historica
Pott.	Regesta Pontificium Romanorum inde ab anno post Christum natum
1198 ad	annum 1304
q.	Quaestio
RBM	Rerum Britannicarum medii aevi scriptores
SEECO	Series episcoporum ecclesiae catholicae occidentalis ab initio usque
ad annum	mcxcviii
SMHDM	Scriptores minores historiae Danicae medii aevi
SRD	Scriptores rerum Danicarum medii aevi
SS	Scriptores
SSrG	Scriptores rerum germanicarum in usum scholarum
X	Liber Extra

LÄHDELUETTELO

1. ARKISTOLÄHTEET

Archivio Segreto Vaticano, Rooma

Registrum Vaticanum 4.

2. KÄSIKIRJOITUKSET

Biblioteca Apostolica Vaticana, Rooma

Guilielmus DURANDIS, Speculum legatorum. Mss. Ott. lat. 7.

3. PAINETUT LÄHTEET

ALEXANDRI II diploma de legatione S. Petri Damiani in Gallias. PL 145. Paris 1853.

BIBLIA SACRA IUXTA VULGATAM VERSIONEM. Recensuit et brevis apparatus instruxit Robertus Weber OSB. Editio altera emendata I-II. Württembergisches Bibelanstalt, Stuttgart 1975.

CHRONICA ARCHIEPISCOPORUM LUNDENSIIUM. Scriptores Minores historiae Danicae II. København 1922.

CORPUS IURIS CANONICI, Editio Lipsiensis secunda post Aemilii Ludovici Richteri curas ad librorum manu scriptorum et Editionis Romanae fidem recognovit et adnotatione critica instruxit Aemilius Friedberg I-II. Leipzig 1879. Neudruck, Graz 1959.

CURSCHMANN, Fritz, Die älteren Papsturkunden des Erzbistums Hamburg. Eine diplomatische Untersuchung. Hamburg und Leipzig 1909.

DIPLOMATARIUM DANICUM [DD], udgivet af Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.

I Række, 1 Bind (789-1052), København 1975.

I Række, 2 Bind (1053-1169), København 1963.

I Række, 3 Bind, 1. del (1170-1199), København 1976.

I Række, 3 Bind, 2. del, Epistolae abbatis Willelmi, København 1977.

I Række, 4 Bind (1200-1210), København 1958.

I Række, 5 Bind (1211-1223), København 1957.

DIPLOMATARIUM SUECANUM I. Collegit et edidit Joh. Gust. Liljegren. Holmiae 1829.

- GERVASE OF CANTERBURY, *Chronica. Opera omnia I*, ed. by W. Stubbs. London 1879.
- GOFFREDUS TRANENSIS, *Summa super titulis decretalium*. Lyons 1519, Repr. Aalen 1968.
- GUILIELMI DURANDI episcopi Mimetensis I.V.D. *Speculum iuris I-IV*. Basileae 1574.
- HAMBURGISCHES URKUNDENBUCH. Hrsg. von I. M. Lappenberg [HamUB]. I. Hamburg 1842.
- Henrici de Segusio [HOSTIENSIS] *In sex decretalium Libros Commentaria*. Venetii 1581, repr. Torino 1965.
- Henrici Segusio Cardinales [HOSTIENSIS] *Summa aurea*. Basileae 1573.
- INNOCENTIUS IV, *Apparatus super V libris decretalium*. Lyons 1535.
- IOANNIS SARESBERIENSIS EPISCOPI CARNOTENSIS Policratici sive De nvgis cvrialivm libri VIII. Ed. Webb, A.M., Tom. I-II. Oxonii 1909.
- Jaffé, Philipp, *Regesta pontificum Romanorum a condita ecclesia ad annum post Christum natum 1197, editionem secundam correctam at auctam auspiciis Guillelmi Wattenbach professoris Berolinensis curaverunt F. Kaltenbrunner (-590) [JK], P. Ewald (590-882) [JE], S. Löwenfeld (882-1197) [JL]. I-II. Lipsiae (Leipzig) 1885-88.*
- John of Salisbury [JOHANNES SARESBERIENSIS] *Historia pontificalis*. Ed. Marjorie Chibnall. Oxford Medieval Texts. Oxford 198.
- Konunga-Boken eller Sagor om ynglingarne och Norges konungar intill år 1177 af Snorre Sturleson [HEIMSKRINGLA]. Öfversätt och förklarad af Hans Olof Hildebrand. Tredje delen. Örebro 1871.
- Inge Haraldssons och hans bröders Saga.
Magnus Erikssons Saga.
- KOUDELKA, Waldemar J., *Neu aufgefundene Papsturkunden des 12. Jahrhunderts. Römische Historische Mitteilungen 3 (1958/59 und 1959/60)*. Hrsg. von der Abteilung für Historische Studien des Österreichischen Kulturinstituts in Rom und der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. Hermann Böhlaus Nachf., Graz - Köln 1960.
- Lectura aurea domini abbatis antiqui [BERNARD OF MONTMIRAT] *super quinque libris decretalium*. Strasbourg 1510.
- LIBER DIURNUS ROMANORUM PONTIFICIUM [LD]. Gesamtausgabe von Hans Forester. Francke Verlag, Bern 1958.
- LIBER PONTIFICALIS I-II [LP]. Texte, introduction et commentaire. Ed. L. Duchesne. *Bibliothèque des Ecoles Françaises d'Athènes 6 de Rome*. Paris 1955.
- Les vies des papes rédigées par le cardinal Boson [Boso].
- MANRIQUE, A., *Cisterciensium seu verius Ecclesiasticorum annalium a condito Cistercio*. Tom. I. Lugduni 1642.
- MONUMENTA GERMANIAE HISTORICA [MGH]. Edidit societas aperiendis fontibus rerum germanicarvm medii aevi.
- Epistolarum [Epp.]
Tomvs III. Epistolae merowingici et karolini aevi I. Berolini 1893.
Tomus V. Epistolae karolini aevi III. Berolini 1899.
- Epistolae selectae in usum scholarum.

Tomus II. Gregorii VII Registrum. Das Register Gregors VII. Hrsg. von Erich [CASPAR]. Berolini 1920-1923.

Scriptores [SS].

Ex rerum danicarum scriptoribus. SS XXIX. Ed. G. Waitz. Hannoverae 1892.
 Annales Lundenses.
 Annales Nestvedenses minores.
 Thangmar, Vita Bernwardi episcopi. SS IV. Hrsg. von G. Pertz. Stuttgart 1841.

Scriptores rerum germanicarum in usum scholarum [SSrG].

Annales regni Francorum inde ab a. 741 usque ad a. 829 qui dicuntur Annales Laurissenses et Einhardi. Ed. Fr. Kurze. Hannover 1909.
 Annales Xantenses et Annales Vedastini. Ed. B. Simson. Hannover 1909.
 Rahewini Gesta Friderici I. imperatoris. Ottonis et Rahewini Gesta Friderici I. imperatoris. Editio Tertia. Rec. G. Waitz, curavit B. de Simson. Hannoverae et Lipsiae 1912.
 Vita Anskarii auctore Rimberto. Recensuit G. Waitz. Hannoverae 1884.

PASCHALIS II Romani pontificis Epostolae et privilegia. PL 163. Paris 1854.

Patrologiae cursus completus. Series Latina [PL] 1-22. Ed. J-P Migne. Paris 1844-64. Repr. Turnholt 1990.

PYHÄ RAAMATTU. Suomen evankelis-luterilqisen kirkon kirkolliskokouksen vuonna 1992 käyttöön ottama suomennos. 3. painos, Mikkeli 1993.

Regesta Pontificum Romanorum. GERMANIA PONTIFICIA [GERM. PONT.] vol. VI. Provincia Hammaburgo-Bremensis. Avctoribus Wolfgango Seegrün et Theodoro Schieffer. Gottingae 1981.

Regesta Pontificum Romanorum inde ab anno post Christum natum 1198 ad annum 1304, pars I-II. Cur. August POTTHAST. Berlin 1874-75.

REGINALDI MONACHI DUNELMENSIS Libellus de admirandis beati Cuthberti. The Publications of the Surtees Society I. London 1835.

REGISTER INNOCENZ' III., Band 1. 1. Pontifikatsjahr 1198/9, ed. O. Hageneder und A. Haidacher. Indices, ed. A.A. Strnad. Publikationen der Abteilung für hist. Studien des österreichischen Kulturinstituts in Rom, Reihe 1, Band 1. Graz-Wien-Köln 1964-1968.

Rerum Britannicarum medii aevi scriptores [RBM] or Chronicles and Memorials of Great Britain and Ireland during The Middle Ages.

Chronicles of the Reigns of Stephen, Henry II., and Richard I. Vol. Containing the first four books of the Historia rerum anglicarum of William of Newburgh. Ed. Richard Howlett. RBM 82. London 1884.
 Gesta regis Henrici secundi Benedicti abbatis I-II. Ed. by William Stubbs. RBM 49. London 1867.

SANCTI BERNARDI ABBATIS CLARAE-VALLENSIS De consideratione Libri quinque ad Eugenium tertium. PL 182. Parisiis 1879.

Saxonis Gesta Danorum I [SAXO]. Ed. J. Olrik - H. Raeder. Haunia 1931.

Scriptores minores historiae Danicae medii aevi [SMHDM]. Recensuit M. Cl. Gertz. I-II. København 1917-1922.

Chronica Archiepiscoporum Lvdensium
 Vetvs Chronica Sialandie.

Scriptores rerum Danicarum medii aevi I-IX [SRD]. Ed. Jacobus Langebek et alii. Hafniae 1772-1878.

Chronologia rerum Danicarum auctore Cornelio Hamsfortio, SRD I.
Liber Daticus Lundensis vetustior. SRD III.
Historia Ordinis Praedicatorum seu Dominicanorum in Dania 1216-1246. SRD V.
Epist. Willelmi abbatis s. Thomae in Ebelholt. SRD VI.

SVERGES TRAKTATER med Främmande Magter jemte andre dit hörande handlingar utgifna af O.S. Rydberg. Del I. Stockholm 1877.

VANDVIK, Eirik, Latinske Dokument til Norsk historie fram til år 1204. Oslo 1959.

3. KIRJALLISUUS

BACHMANN, Johann, Die päpstlichen Legaten in Deutschland und Skandinavien (1125-1159). Historische Studien hrsg. von Emil Ebering 115. Berlin 1913.

BLET, Pierre, Histoire de la representation diplomatique du Saint Siege. Collectanea Archivi Vaticani 9. Città del Vaticano 1982.

BRAUN, J., Die liturgische Gewandung im Occident und Orient nach Ursprung und Entwicklung, Verwendung und Symbolik. Freiburg 1907.

BRIXIUS, J.M., Die Mitglieder des Kardinalskollegiums von 1130 bis 1181. Diss. Strassburg 1910, Berlin 1912.

DUNKEN, G., Die politische Wirksamkeit der päpstlichen Legaten in der Zeit des Kampfes zwischen Kaisertum und Papsttum In Oberitalien under Friedrich I. Historische Studien hrsg. von Emil Ebering 209. Berlin 1929.

DYKMANS, M., Notes autobiographiques de Guillaume Durand le Spéculateur: Ius populi Dei I. Miscellanea in honorem Raymundi Bigador. Roma 1972.

ENGELMANN, Otto, Die päpstlichen Legaten in Deutschland bis zur Mitte des 11. Jahrhunderts. Marburg 1913.

FIGUEIRA, Robert C., The Canon Law of Medieval Papal Legation. Cornell University 1980. Painamaton väitöskirja.

FIGUEIRA, Robert C., "Legatus apostolice sedis": The Pope's "Alter Ego" according to thirteenth-century Canon Law. Studi Medievali XXVII, II. Centro Italiano di Studi sull'alto Medioevo. Spoleto 1986.

FRENZ, Thomas, Papsturkunden des Mittelalters und der Neuzeit. Historische Grundwissenschaften in Einzeldarstellungen 2. Hrsg. von Thomas Frenz und Peter-Johannes Schuler. Stuttgart 1986.

FRIEDLAENDER, Ina, Die päpstlichen Legaten in Deutschland und Italien am Ende des XII. Jahrhunderts (1181-1198). Historische Studien hrsg. von Emil Ebering 177. Berlin 1928.

FÜRST, C. G., Kardinal, LM V.

GIRGENSOHN, D., Gesandte, Kirchlicher Bereich. LM IV.

GIRGENSOHN, D., Legat, päpstlicher. LM V.

- JANSSEN, Wilhelm, Die päpstlichen Legaten in Frankreich vom Schisma Anaklets II bis zum Tode Coelestinus III. (1130-1198). Kölner historische Abhandlungen. Hrsg. von Theodor Schieffer. Böhlau Verlag, Köln-Graz 1961.
- JOHNSEN, Arne Odd, Studier vedrørende Kardinal Nikolaus Brekespears legasjon til Norden. Oslo 1945.
- KARTUSCH, Elfriede, Das Kardinalskollegium in der Zeit von 1181-1227. Universität Wien, diss. 1948.
- KELLEY, J.N.D., The Oxford Dictionary of Popes. Oxford University Press 1986.
- KEMPF, Friedrich, Die Register Innocenz III. Eine paläographisch-diplomatische Untersuchung. Miscellanea historiae pontificae edita a facultate historiae ecclesiasticae in Pontificia Universitate Gregoriana, vol. IX, collectionis n. 18. Roma 1945.
- KOTTJE, R., Erzbischof, LM III.
- KOUDELKA, WaldemarJ., Neu aufgefundene Papsturkunden des 12. Jahrhunderts. Römische Historische Mitteilungen 3 (1958/59 und 1959/60). Hrsg. von der Abteilung für Historische Studien des Österreichischen Kulturinstituts in Rom und der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. Hermann Böhlaus Nachf., Graz - Köln 1960.
- KULTURHISTORISK LEXIKON FÖR NORDISK MEDEL TID I-XXII [KLNLM]. Helsingfors 1956-1978.
- KUMLIEN, Kjell, Rimberts Vita Anskarii, KLNLM XIV.
- KUMLIEN, Kjell, Sveriges Kristnande i Slutsked. Historisk Tidskrift [HT] 1962.
- LEXICON DES MITTELALTERS [LM] 1-, Artemis Verlag, München und Zürich 1980-.
- NEUE DEUTSCHE BIOGRAPHIE 2. Berlin 1955.
- OBERMAYER-MARNACH, Eva, Das Kardinalskollegium von 1070 bis 1130. Diss. Wien 1948.
- OHNSORGE, Werner, Die Legaten Alexanders III. im ersten Jahrzehnt seines Pontifikats. Historische Studien hrsg. von Emil Ebering 175. Berlin 1928.
- OHNSORGE, Werner, Päpstliche und gegenpäpstliche Legaten in Deutschland und Skandinavien, 1159 bis 1181. Historische Studien hrsg. von Emil Ebering 188. Berlin 1929.
- OLIVERI, Mario, Natura e funzioni dei legati pontifici nella storia e nel contesto ecclesiologico del Vaticano II. Seconda edizione. Storia e attualità VIII. Città del Vaticano 1982.
- OLLENDIEK, Hans, Die päpstlichen Legaten im Deutschen Reichsgebiet von 1261 bis zum Ende des Interregnums. Historische Schriften der Universität Freiburg Schweiz 3. Universitätsverlag Freiburg Schweiz 1976.
- PACAUT, Marcel, Les légats d'Alexandre III (1159-1181). Revue d'Histoire ecclésiastique 50:4. (1955).
- PALMQVIST, A., Kyrkans enhet och papalismen. Pavemakt och Kejsarinflytande i Nordisk kyrkoorganisation. Acta universitatis Upsaliensis. Studia Historico-ecclesiastica 3. Uppsala 1961.
- PARO, Gino, The Right of Papal Legation. The Catholic University of America. Studies in Canon Law 211. Washington 1947.
- QUELLER, Donald, E., Thirteenth-Century Diplomatic Envoys: Nuncii and Procuratores. Speculum XXXV. Cambridge, Mass., 1960.

SERIES EPISCOPORUM ECCLESIAE CATHOLICAE OCCIDENTALIS ab initio usque ad annum mcxcviii [SEECO].

Series V: Germania. Tomus II: Archiepiscopatus Hammaburgensis sive Bremensis. Curaverunt Stefan Weinfurter et Odilo Engels. Anton Hiersemann, Stuttgart 1984.

Reinecke, Karl, Hammaburgensis sive Bremensis ecclesia.

Series VI: Britannia, Scotia et Hibernia, Scandinavia. Tomus II: Archiepiscopatus Lundensis. Curavit Helmuth Kluger. Anton Hiersemann. Stuttgart 1992.

Jørgensen, Kaare Rübner, Lundensis ecclesia.

FRIED, Johannes, Der päpstliche Schutz für Laienfürsten. Die politische Geschichte des päpstlichen Schutzprivilegs für Laien (11.-13. Jh). Abhandlungen der Heidelberger Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse 1980:1. Heidelberg 1980.

RUESS, Karl, Die rechtliche Stellung der päpstlichen Legaten bis Bonifaz VIII. Görres-Gesellschaft. Veröffentlichungen des Sektion für Rechts- und Sozialwissenschaft 13. Paderborn 1912.

SCHIEFFER, Theodor, Die päpstlichen Legaten in Frankreich vom Vertrage von Meerssen (870) bis zum Schisma von 1130. Historische Studien hrsg. von Emil Ebering 263. Berlin 1935.

SCHIOPPA, Antonio Padoa, Sul principio della rappresentanza diretta nel Diritto canonico classico. Monumenta Iuris Canonici. Series C: Subsidia col. 5. Proceedings of the Fourth International Congress of Medieval Canon Law. Toronto, 21-25 August, 1972. Ed. by Stephan Kuttner. Città del Vaticano 1976.

SCHMUTZ, Richard A., Medieval Papal Representatives: Legates, Nuncios and Judges-Delegate. Studia Gratiana XV. Cur. I. Forchelli - A. M. Stickler. Romae 1972.

SCHUMANN, Otto, Die päpstlichen Legaten in Deutschland zur Zeit Heinrichs IV. und Heinrichs V. (1056-1125). Marburg 1912.

SEEGRÜN, Wolfgang, Das Papsttum und Skandinavien bis zur Vollendung der nordischen Kirchenorganisation (1164). Quellen und Forschungen zur Geschichte Schleswig-Holsteins 51. Neumünster 1967.

SEEGRÜN, Wolfgang, Päpstliche Legaten in Skandinavien und Norddeutschland am Ende des 12. Jahrhunderts. Aus Reichsgeschichte und Nordischer Geschichte. Karl Jordan zum 65. Geburtstag, ed. H. Fuhrmann, H.E. Mayer und K. Wriedt. Kieler Historische Studien 16. Stuttgart 1972.

SEEGRÜN, Wolfgang, Das Erzbistum Hamburg in seinen älteren Papsturkunden. Studien und Vorarbeiten zur Germania Pontificia 5. Hrsg. von Theodor Schieffer. Böhlau Verlag, Köln-Wien 1976.

SKYUM-NIELSEN, Niels, Primas. KLNLM XIII.

SKÅNLAND, Vegard, Legat og nuntius. KLNLM X.

SÄBEKOW, G., Die päpstlichen Legationen nach Spanien und Portugal bis zum Ausgang des XII. Jahrhunderts. Berlin 1931.

TILLMANN, Helene, Die päpstlichen Legaten in England bis zur Beendigung der Legation Gualas (1218). Bonn 1926.

- WALF, Knut, Die Entwicklung des päpstlichen Gesandtschaftwesens in dem Zeitabschnitt zwischen Dekretalenrecht und Wiener Kongress (1159-1815). Münchener Theologische Studien III:24. München 1966.
- WEIBULL, Lars, Tiden för Absalons tillträde till ärkebiskopsdömet Lund. Scania 12, 1940.
- WEIGAND, R., Kanonisches Recht. LM V.
- WERMKE, Ernst, Die päpstlichen Legaten in Deutschland unter Innozenz IV. und Alexander IV. Königsberg 1920.
- VAN DE WOUK, H., Dekretalen, LM III.
- ZENKER, Barbara, Die Mitglieder des Kardinalkollegiums von 1130 bis 1159. Diss. Würzburg 1964.
- ZIMMERMANN, Heinrich, Die päpstliche Legation in der ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts. Vom Regierungsantritt Innocenz' III. bis zum Tode Gregors IX. (1198-1241). Görres-Gesellschaft. Veröffentlichungen des Sektion für Rechts- und Sozialwissenschaft 17. Paderborn 1913.

LIITE:

Nidarosin arkkihiippakunnan perustamisprivilegio 30.11.1154, JL 9941, DD I:2 115 (Ks. teksti Diplomatarium Danicumissa)